ALEXANDRU

ȘAFRAN

UN TĂCIUNE SMULS FLĂCĂRILOR

GHEORGHE PRISCARU
Un om dela tar

Colectia pentru memorii oneste anti marxiste

MEMORII

EDITURA EH HASEFER

Redactor: Paula Litman
Coperta: Valeriu Giodâc

Colectia :

GHEORGHE PRISCARU
Un om dela tar

Colectia pentru memorii oneste anti marxiste

Titlul original:

Un tison arraché aux flammes
Mémoires

Editions Stock, Paris, 1989

Toate drepturile asupra acestei traduceri aparţin Editurii Hasefer.

I.S.B.N. 973-97375-6-0

ALEXANDRU ȘAFRAN
Șef Rabin al Genevei
Fost Șef Rabin al României

Un tăciune smuls flăcărilor

Comunitatea evreiască
din România
1939-1947

Memorii

Introducere de JEAN ANCEL

Traducerea
ȚICU GOLDSTEIN

EDITURA
EH
HASEFER

București
1996

De același autor:

La Cabale, Payot, Paris, 1960, 1972, 1979, 1983, 1988 (traduceri în limbile germană, engleză, italiană, spaniolă, japoneză, portugheză, ebraică). În curs de apariție în versiune românească.

Israël dans le Temps et dans l'Espace. Thèmes fondamentaux de la spiritualité juive, Payot, Paris, 1980 (traduceri în limbile engleză, germană, ebraică).

Sagesse de la Kabbale, Ed. Stock, Paris, 1986, 1987, vol. I (traduceri în limbile engleză, germană, portugheză); 1987, vol. II.

L'oeuvre de sauvetage de la population juive accomplie pendant l'oppression nazie en Roumanie, în „Les Juifs en Europe, 1939–1945", Centre de documentation juive contemporaine, Editions du Centre, Paris, 1949.

Resisting the Storm, Yad Vashem, Jerusalem, 1987 (traducere în limba ebraică).

Un tison arraché aux flammes, Ed. Stock, Paris, 1989 (traducere în limba italiană; în curs de apariție în versiune germană).

Sarei, prea-iubitei mele soții, lumina vieții mele, care mi-a împărtășit suferințele în anii persecuției și m-a susținut în îndeplinirea dificilei mele sarcini: curajoasă, înțeleaptă și generoasă până la sacrificiul de sine.

Sarah a fost rechemată la Creatorul ei în 5 Elul 5788 (18 august 1988). Ea odihnește în Țara Sfântă, aproape de tatăl ei și de mama mea, la cimitirul Zichron Meir, la Bnei Braq.

Aleha ha-Șalom.

„Rabi Alexandri a zis: Pentru acela căruia i-a murit soția, lumea s-a învesmântat în tenebre".

Talmud, tratatul Sanhedrin 22a

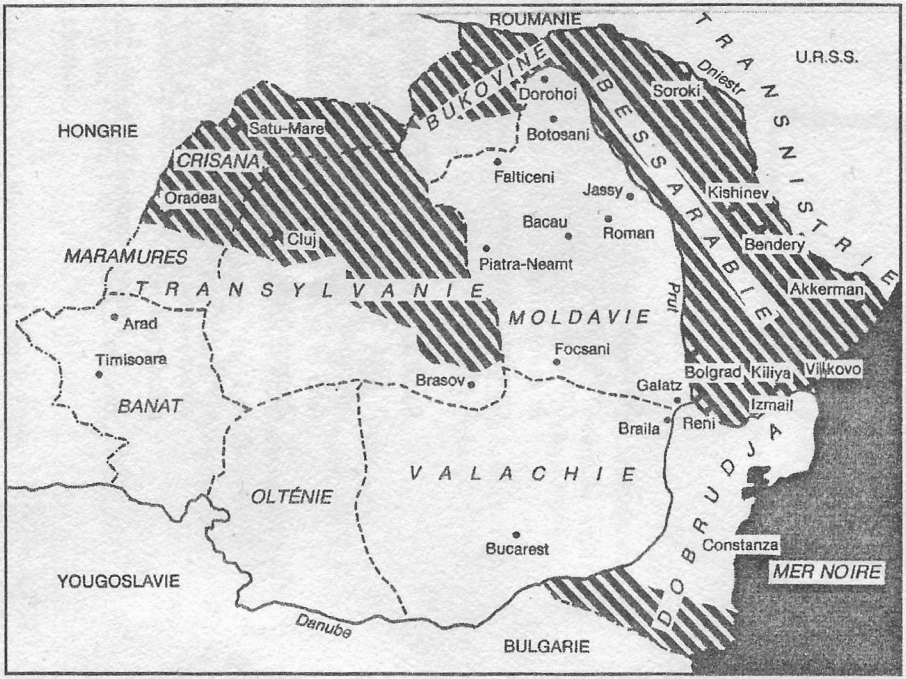

Partea haşurată a acestei hărţi reprezintă regiunile istorice reintrate în trupul României şi cedate silit în lunile iunie – septembrie 1940.

Notă asupra ediției

Editura Hasefer este mult onorată că a căpătat îngăduința dlui Șef Rabin Alexandru Șafran să-i publice, în românește, memoriile.

În legătură cu această ediție, câteva preciziuni preliminare sunt necesare. Cu acordul distinsului autor, am ales, ca text de bază, versiunea franceză a acestei lucrări, purtând titlul: *Un tison arraché aux flammes*, realizată de dna Marie-Pierre Bay, traducătoarea în franceză a operei lui Bashevis-Singer. Această versiune franceză a memoriilor dlui Șef Rabin Alexandru Șafran, apărută la Editura Stock din Paris, în 1989, a procedat prin a comprima, printr-o meșteșugită tehnică a rezumării, versiunea inițială a cărții (*Resisting the Storm*, Jerusalem, 1987), editată, adnotată și prefațată de eminentul cercetător dl Jean Ancel.

De adăugat că, deși ediția noastră o traduce pe cea franceză, ea se deosebește, în final, de ea. Ediția românească publică în, *addenda*, un lot important de documente care apar în versiunea engleză menționată a cărții și în cea ebraică (*El mul Pnei Hasa'ara*, Yad Vashem, Jerusalem, 1990), care constituie, amândouă, forma inițială completă a acestor memorii.

În acest fel, ediția românească a acestor memorii se deosebește, cum se vede, de precedentele versiuni (cea engleză și cea ebraică, integrale, și cea franceză, rezumativă), constituindu-se într-un ansamblu coerent particular.

EDITURA HASEFER

Colectia :

Introducere

GHEORGHE PRISCARU
Un om dela tar

Colectia pentru memorii oneste anti marxiste

Memoriile Șef Rabinului Alexandru Șafran, prezentate cititorului, descriu istoria unei comunități specifice la o cotitură crucială a istoriei sale. Opt ani — din 1940 până la finele anului 1947 —, cât timp a fost conducătorul spiritual a opt sute de mii de evrei din România, evenimente de o violență nemaiauzită au devastat existența evreilor din Europa centrală și răsăriteană. Milioane de bărbați și femei au dispărut, nelăsând practic nici o urmă pe pământul în care de peste o mie de ani familiile lor se înrădăcinaseră. O întreagă tradiție, o viață, atât religioasă, cât și laică, au fost șterse. Dar în mijlocul acestui cataclism fără precedent, comunitatea din România, relativ mai tânără decât celelalte, a supraviețuit în mare măsură. Cititorul va descoperi care a fost rolul capital jucat în acest sens de Șef Rabinul acesteia, în timpul celui de-al doilea război mondial. Firește, istoria abundă în ceea ce numim, în general, „miracole". Se întâmplă totuși să întâlnești rar atâtea câte sunt cuprinse în această autobiografie, care, trebuie să ne grăbim să adăugăm, au fost adesea rodul unui amestec de tenacitate, de abnegație evreiască și de dorință încăpățânată, foarte evreiască și ea, de a evita dezastrul.

Evident, nu poți să crezi că „miracolele" care s-au produs în România s-ar fi putut petrece în mod automat în altă parte, nici să contești meritele sau eforturile altor combatanți, ori să faci o pledoarie *post factum* asupra mijloacelor de supraviețuire. Răscoala Ghetoului din Varșovia, de pildă, este simbolul însuși al rezistenței evreiești, al raportului de forțe care exista între evrei și forțele răului, decise să-i extermine pentru totdeauna. Ceea ce s-a întâmplat în România e diferit; istoria lui Alexandru Șafran e aceea a unui alt mod de a rezista.

Nu avea nici treizeci de ani când a fost ales în postul de Șef Rabin al țării sale, în februarie 1940, și s-a găsit dintr-odată investit în rolul de purtător de cuvânt și adesea de unic reprezentant, sau aproape, al comunității, chiar în toiul evenimentelor dramatice și adesea decisive care se succedau atunci.

Ceilalți conducători, mai vârstnici și, în principiu, mai experimentați, s-au îndreptat automat spre el, conștienți că el nu va refuza niciodată nici responsabilitățile colective, nici riscurile personale. Fusese pregătit pentru misiunea sa prin educația primită de la părinți, în întregime impregnată de marile principii ale iudaismului. Dar înainte de a vorbi de rolul pe care urma să-l aibă, trebuie să reamintesc, în câteva pagini, ce era comunitatea evreo-română în acea vreme. Țin, de asemenea, să spun că, abia după mai bine de patruzeci de ani, Șef Rabinul Șafran a acceptat să relateze istoria sa și că această contribuție la înțelegerea Holocaustului este de o valoare inestimabilă.

Pentru a-l convinge să o scrie, au fost necesare eforturile conjugate ale prof. Bela Vago și ale mele.

Evreii din România se aflau răspândiți în patru regiuni istoricește diferite — diferite fiindcă țara a cunoscut de-a lungul secolelor numeroase frământări: Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina. Vechiul Regat era nucleul central, în jurul căruia se va constitui România Mare, odată cu care și comunitatea evreo-română. Vechiul Regat cuprindea cele două principate, Muntenia și Moldova, care și-au dobândit treptat independența, după aproape patru sute de ani de stăpânire otomană. În 1919, ca urmare a tratatelor de la Versailles și Trianon, România va recupera Bucovina — răpită de Austria în 1775 —, Basarabia — anexată de ruși în 1812 — și Transilvania, considerată în general ca leagănul sufletului românesc și locuită mai ales de români.

După regiuni, evreii au cunoscut grade diferite de asimilare, în mijlocul populației respective. Să luăm cazul Regatului (de unde era originar Șef Rabinul Șafran): începând abia din 1921 evreii —în jur de două sute șaizeci de mii — au obținut drepturi cetățenești și au putut să se considere într-adevăr români. Până atunci erau denumiți adesea „ultimii sclavi ai Europei". În a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea, tot felul de obstacole și prejudecăți au stat permanent în calea emancipării lor. Proprietarii agricoli (boierii), stăpânii României, până la schimbarea secolului, pe de o parte, reprezentanții tinerei burghezii, care au absorbit *in toto* ideile și teoriile antisemite ale strămoșilor lor, pe de altă parte, au făcut practic din această stare de lucruri o politică oficială. Intelectualii înșiși, educați în Europa occidentală, mai expuși ca alții la ideile liberale și umaniste, au uitat ce-au învățat în altă parte și după ce au revenit în

România au regăsit față de evrei prejudecățile, ura și disprețul, cu caracter tradițional. Indiferent de nivelul inteligenței lor, de spiritul lor, de cultura lor, de talentul lor, antisemitismul se redeștepta în ei, și, ceea ce era mai grav, ei l-au transmis funcționarilor, învățătorilor, militarilor, politicienilor, până la țărănimea care constituia majoritatea populației, intensificându-l până la a transforma într-o jumătate de veac o populație mai degrabă tolerantă și generoasă într-o pepinieră de viitori persecutori și asasini.

După emancipare, obținută legal în 1921, evreii din Regat au cunoscut schimbări rapide în modul de viață cu care s-au confruntat înaintea lor, în alte societăți, coreligionarii lor, și iată-i dintr-odată posesori de drepturi civile; unii au considerat de datoria lor — mai ales intelectualii și membri ai profesiunilor liberale — să adopte modelele și manierele burgheziei române, într-un elan de sincer patriotism. Vroiau să aibă un ideal, să se identifice cu o cauză. Un reprezentant tipic al acestor „români noi" era dr. Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Comunităților Evreiești din România, despre care va fi adesea vorba în această carte. El se afla, de asemenea, în fruntea Jointului, a ORT-ului și aproape a tuturor organizațiilor evreiești din țară. Produs tipic al Diasporei evreiești din România, el căuta întotdeauna să rezolve rapid problemele create de deteriorarea în creștere a condițiilor de viață ale evreilor. În nici un caz în favoarea unei prea mari asimilări, fiind atașat valorilor tradiționale ale iudaismului, Filderman era un om curajos, care, în politică, avea o viziune pragmatică a lucrurilor. Sioniștii nu se sinchiseau deloc de problemele

cotidiene, pentru ei „banale"; ei căutau, prin mișcarea lor, să le rezolve pe acelea ale viitorului. Dintre conducătorii lor se detașa A. L. Zissu, om cu o puternică personalitate, pe care-l vom regăsi, de asemenea, în numeroase rânduri. Concepțiile sale și cele ale dr. Filderman erau complementare, dar, cum vom vedea, vor da loc la multe și dureroase confruntări.

Totuși, intelectualii nu constituiau o majoritate și un mare număr de evrei români nu doreau să fie pur și simplu „românizați". Ura și disprețul pe care le simțeau în jurul lor îi incitau mai degrabă să se refugieze în interiorul culturii și spiritualității proprii. Spre deosebire de coreligionarii lor din Germania, Franța sau Italia, ei nu urmăreau defel asimilarea. Și nu se poate spune că statul român ar fi exercitat cea mai neînsemnată presiune în acest sens. Ceea ce nu fusese cazul în Ungaria și Germania. Rezultatul a fost că nimeni nu a încercat să pretindă că evreii români fac parte din națiunea română. O consecință pozitivă a acestui fapt: relațiile dintre evrei și neevrei erau mai puțin ipocrite decât, de pildă, în Ungaria. O alta: până la venirea la putere a naziștilor, în anii treizeci, raporturile dintre cele două comunități simbolizau mai mult sau mai puțin arta coexistenței.

În cartea sa *Israel în timp și în spațiu*, Șef Rabinul Șafran a dat o definiție a Diasporei care se aplică perfect evreilor români. Ei au supraviețuit unor timpuri dificile, au înfruntat regimuri ostile, au rezistat atacurilor antisemite, victoriilor temporare ale dușmanilor lor, cu forță și curaj. Și au păstrat în adâncul sufletului certitudinea că Diaspora este un capitol

necesar, obligatoriu, al istoriei lor, un stadiu ce trebuie depășit, fără de care n-ar putea exista mântuire:

„*Gola* sau *Galut*, exilul evreiesc, este un fenomen istoric unic, căci este evreiesc. El constituie unul dintre aspectele fundamentale ale istoriei lui Israel, istorie unică sub toate aspectele.Unicitatea istorică a Galutului constă mai întâi în faptul că acesta e în raport cu Eretz Israel: el are ca punct de plecare și ca punct de întoarcere o singură țară, țara lui Israel. De aceea, Midraș-ul afirmă că nu există decât un singur «exil» care poate fi numit Galut, acela al lui Israel, căci doar acest popor după ce și-a părăsit țara revine doar în această țară, și este tot atât de sigur că se va întoarce, cum este sigur că a plecat (...)

Astfel, doar Israel a cunoscut Galutul, el trăiește Galutul și iese din acesta, căci, «în el nu se pierde» niciodată. Doar Israel e un popor al Galutului, grație capacității sale excepționale de adaptare la alte popoare, pe de o parte, iar grație persistenței sale încăpățânate, rămâne el însuși, mereu și veșnic, pe de altă parte. Dacă, în calitate de individ, evreul poate fi asimilat în Galut, poporul evreu e neasimilabil, ca entitate comunitară el *nu vrea* să se asimileze națiunilor în mijlocul cărora trăiește; el se deosebește prin comportamentul său, «el păstrează alianța sa cu Dumnezeul său». De aceea Midraș-ul conchide: «Chiar dacă națiunile lumii sunt în exil, Galutul lor nu e veritabil»; Israel *nu poate* să se

asimileze popoarelor al căror oaspete este, căci nu-și găsește în mijlocul acestora «liniștea»"[1].

Și este un fapt că evreii nu și-au găsit nici un răgaz, nici o odihnă în Diaspora. Emanciparea nu trebuia să reprezinte pentru ei decât o scurtă amânare. Până în 1919, toate guvernele române au încurajat antisemitismul. În timpul primului război mondial, ele au comis chiar crime împotriva unor evrei. După 1919 și până la venirea la putere a tandemului Goga-Cuza, s-a făcut simțită o mai mare toleranță. Până la mijlocul anilor treizeci nimic specific antisemit nu figura în legislația română.

Să luăm acum cazul Bucovinei, o regiune situată în nord-estul țării, anexată de Austria în 1775 (Imperiul austriac, care devine mai târziu Imperiul austro-ungar). În sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, s-a dezvoltat într-un mod foarte diferit de Regat. În 1890, regiunea număra aproape 90 000 de evrei, mai ales aşkenazimi, veniți din Galiția. Acolo au existat curți hasidice importante, îndeosebi la Sadagura și la Vijnița. La mijlocul sec. al XIX-lea, evreii din Bucovina au trăit ceea ce s-ar putea numi o „revoluție culturală", atunci când s-au îndreptat către o educație mai puțin religioasă, evident sub influența germană, îndeosebi la Cernăuți și în împrejurimi, unde trăiau practic jumătate dintre aceștia. Ei se bucurau în principiu de toate drepturile civile, ca cetățeni ai imperiului, dar în această provincie elementele realmente românești se găseau amenințate de minoritatea ucraineană, venită

[1] Alexandre Safran, *Israël dans le temps et dans l'espace, thèmes fondamentaux de la spiritualité juive*, Payot, Paris, 1980, p. 55—56.

aici după anexiune, cu încurajarea conducerii de la Viena. Ignorând pericolul, evreii au contribuit la propagarea culturii germane, a națiunii dominante, iar numărul lor a sporit cu timpul. Ei au participat îndeaproape la viața politică și socială a Bucovinei, cu dorința de a se asimila austro-germanilor, împărtășind aspirațiile acestora. Au fost printre principalii promotori ai dezvoltării industriale și comerciale a regiunii — îi regăsim în întreprinderi de produs ciment, în fabrici de cherestea, căi ferate, bănci. Unii dintre ei, printre cei mai bogați, și-au cumpărat titluri de noblețe austriacă și totodată mari proprietăți agricole. Situația lor se deosebea complet de aceea a evreilor din Regat, care nu se bucurau, așa cum am văzut, de drepturile civile cele mai elementare.

Dar revenirea Bucovinei la România, în 1919, a constituit pentru populația evreiască începutul unui declin. Timp de douăzeci și unu de ani care au urmat, până la anexarea brutală de către U.R.S.S., la 29 iunie 1940, aceasta s-a dovedit incapabilă de a se adapta condițiilor nou create, de a deveni într-adevăr „români". Puterea de la București s-a străduit să „românizeze" comerțul și industria, să sporească prin toate mijloacele elementele românești ale populației și să „repare", atât cât se putea, nedreptățile comise împotriva acelora care nu s-au bucurat realmente de toate drepturile. Dar evreii, cu cultura lor de inspirație germană, deci străină, iar după 1919 mai ales, organizațiile lor sioniste, n-au făcut decât să provoace suspiciunea. O suspiciune care se acorda perfect cu vechile tradiții antisemite românești, potrivit cărora fiecare evreu reprezenta un pericol pentru stat. Cei din Bucovina nu puteau fi, prin urmare, decât urâți; această stare s-a

agravat după ultimatumul sovietic. În acest context s-a desfășurat tragedia lor, la sfârșitul lunii iunie și în cursul lunii iulie 1941, când trupele române și germane au ocupat nordul provinciei, semănând moarte și ruine pretutindeni pe unde treceau.

Cazul evreilor din Basarabia, o altă provincie răsăriteană, era, de asemenea, diferit. Anexată în 1812 de către țarul Alexandru I, Basarabia a văzut concentrându-se pe solul ei o importantă populație evreiască, datorită faptului că politica rusească a epocii urmărea să împiedice răspândirea acesteia în întregul imperiu, așa încât, de la 20 000 în 1812, evreii au trecut la 43 000 de persoane în 1836, apoi la 94 500 în 1867 și la 228 000 în 1897. Aproximativ 110 000 locuiau în orașe, 60 000 în ștetl (târgușoare), iar 58 000 la sate. Ei constituiau un procent de 37,4 din populația urbană și 55,7 din cea rurală și a târgușoarelor. Cel mai adesea proveneau din Ucraina, fie alungați, fie fugiți de pogromuri, ca acela din Chișinău, care a zguduit întreaga lume evreiască.

Evreii din Basarabia — ca și cei din Moldova — trăiau mai ales din agricultură.

Într-un procent destul de mare (12,5) ei erau țărani independenți și, cu încurajarea autorităților țariste, pe de o parte, a organizațiilor sioniste, pe de altă parte, au întemeiat mici colonii agricole, care vor deveni mai târziu întreprinderi pur evreiești. De aici vor pleca *haluțimii*, pionierii, ca să defrișeze pământul în Eretz Israel. În comunitatea basarabeană mai existau comercianți și meșteșugari, dar și mulți evrei săraci, așa cum îi întâlnim în romanele lui Șalom Alehem. Educația și cultura lor erau extrem de tradiționale. Nu e deci de mirare că mișcarea sionistă, care întruchipa marele vis colectiv de mântuire, a făcut aici mulți adepți.

Către finele sec. al XIX-lea, s-a făcut simțită o anumită tendință de „rusificare" în rândurile intelectualilor care au frecventat școli și universități rusești, mai ales la Odesa. Dar aceasta n-a atins niciodată gradul de „germanizare" al evreilor din Bucovina.

După realipirea la România, în 1919, ostilitatea românilor față de populația evreiască, estimată atunci la două sute șapte mii de suflete, a sporit. În 1924, apoi în 1938, legile privind naționalitatea și revizuirea cetățeniei, impusă de guvernarea Goga-Cuza, au făcut ca mii de evrei să-și piardă drepturile civile. Fără a mai pune la socoteală măsurile antisemite adoptate, ici-colo, ca și creșterea suspiciunii că evreii ar fi nu numai filoruși, ci și filocomuniști. Situația lor economică se degrada, evoluție agravată, în plus, de criza mondială și de ineficacitatea administrației române, în toate domeniile. Aceasta nu împiedica totuși, în pofida împrejurărilor, dezvoltarea vieții intelectuale evreiești, în timp ce mișcarea sionistă continua să se structureze.

Ultimatumul sovietic din iunie 1940 și anexarea de către sovietici a unui teritoriu cuprins între Prut și Nistru au fost mai curând bine primite de unii evrei comuniști, dar pentru majoritatea coreligionarilor lor, basarabeni, au constituit o dureroasă cotitură a istoriei. Sub tirania noilor lor stăpâni, viața evreiască, relativ autonomă, n-a mai rămas decât o amintire, grupările sioniste și legăturile lor cu organizațiile evreiești internaționale au fost sever controlate. La 13 iunie 1941, concomitent, în Basarabia și Bucovina, mii de evrei, conducători de comunități, oameni de afaceri, lideri sioniști au fost brusc arestați și deportați în Siberia.

Cazul Transilvaniei e și el diferit. În 1940, existau circa o sută nouăzeci de mii de evrei, constituind o colectivitate foarte structurată, atât economic, cât și cultural, dar foarte diferită de cea din Regat. Cum au trăit vreme îndelungată sub monarhia austro-ungară, se aflau încă sub influența schismei care divizase comunitatea din Ungaria, în 1868 și 1869. Trebuia să se țină seama și de hasidimii veniți din Europa răsăriteană, pe de o parte, și de asimiliști, pe de altă parte, adepți ai culturii maghiare, cu privirile îndreptate spre Budapesta, considerată ca centrul lor spiritual.

Evreii tradiționali, care respingeau orice idee de asimilare, erau concentrați în nord-estul Transilvaniei, în principal în jurul a două orașe, Sighet și Satu Mare (Szatmar). Ei vorbeau idiș și rămâneau extrem de atașați tradițiilor lor. Spre vest, în jurul orașelor Oradea și Arad, limba curentă era maghiara, în timp ce la sud-vest, la Timișoara, de pildă, germana și maghiara, în același timp. În sudul și sud-estul provinciei, evreii trăiau în mijlocul altei minorități etnice, germanii, care îi influențau, cel puțin din punct de vedere cultural. Românii constituiau majoritatea absolută a populației, în ansamblul Transilvaniei, dar asupra evreilor ei nu exercitau aproape nici o influență, până la sfârșitul primului război mondial. În anumite zone, intenționat sau nu, ei promovau mai degrabă cultura maghiară, atât de urâtă de români. Clujul era centrul lor intelectual și spiritual, dar și comercial și industrial, căci îi regăseai numeroși, în diverse activități economice, la căile ferate îndeosebi.

Între cele două războaie, evreii din Transilvania au fost ținta a numeroase manifestări antisemite din par-

tea românilor. Cei mai activi în această direcție erau studenții, mai ales cei din Regat. În 1927, ei au organizat un pogrom la Oradea, unde s-au întrunit pentru un congres național. Tulburările au cuprins Aradul și Clujul, orașe care, din 1936, au devenit centre ale Gărzii de Fier. Începând din 1933, cea mai mare parte a populației germane —șvabii în Banat și sașii în sudul Transilvaniei — au susținut activ cel de-al III-lea Reich și implicit ideologia sa antisemită. Condițiile de viață și de muncă ale evreilor s-au agravat, dar lovitura cea mai dură pentru comunitatea din Transilvania a fost împărțirea în două a provinciei, după Dictatul de la Viena, din luna august 1940; Nordul, cu circa o sută cincizeci de mii de evrei, a fost anexat Ungariei. Nefericiții au împărtășit curând soarta fraților lor unguri, adică deportarea, lagărele, Auschwitz... Sudul, unde trăiau aproape patruzeci de mii de evrei, a rămas parte integrantă a României antisemite. Dar ei au fost aceia care, precum coreligionarii lor din Regat, au reușit să supraviețuiască, în vreme ce alții, convinși că Ungaria, de la care primiseră cultura și educația, îi va proteja, au trecut frontiera spre nord, mergând la moarte...

Reunificarea Basarabiei, a Bucovinei și a Transilvaniei cu Vechiul Regat a dublat suprafața statului român și a triplat aproape populația sa evreiască. La cei două sute de mii de evrei din Regat s-au adăugat aproape o jumătate de milion de „străini". Integrarea lor în interiorul comunității române a fost lentă și presărată de obstacole. Vechiul Regat nu avea nici capacitatea administrativă, nici suportul cultural necesar pentru o întreprindere de acest gen, iar problemele n-au lipsit și — trebuie să precizăm — chiar

și în cazul românilor neevrei. Lipsit de o experiență politică reală, sistemul parlamentar român nu era democratic decât în teorie. Corupția și „levantinismul" care domneau în Vechiul Regat s-au extins după 1919 la toate celelalte regiuni, generând crize și decepții. În afară de problema evreiască, mai erau acum și cele ale altor minorități etnice, datorită faptului că circa un sfert din populația României Mari era alcătuită din străini: ruși și bulgari în Basarabia, ucraineni în Basarabia și Bucovina, unguri și nemți în Transilvania. Rolul în creștere al acestor elemente în descompunerea statului național român a declanșat și el o psihoză antiminoritară. Iar evreii au avut și ei de suferit. Naționalismul român, antisemit prin definiție, devine, la acea epocă, mai intolerant, mai extremist. Ura sa tradițională față de evrei, considerați ca străini, s-a amestecat cu un anticomunism absolut. Să nu uităm că Uniunea Sovietică nu s-a resemnat cu pierderea Basarabiei și că nu a recunoscut tratatele internaționale din 1918 și 1919. Ungaria, la rândul ei, a reprezentat întotdeauna o amenințare pentru Transilvania română. Evreii erau considerați deci în același timp ca fiind comuniști în Basarabia și promaghiari în Transilvania. Ei vor fi blamați mai târziu pentru pierderea acestor provincii. Și cei din Vechiul Regat au fost asimilați dușmanilor externi. Să reamintim că o generație mai devreme, în timpul primului război mondial, au fost acuzați că sunt progermani... De aici și până la o propagandă virulentă declanșată împotriva lor în teritoriile alipite, după crearea României Mari, nu mai era decât un pas, și acesta a fost repede depășit. Relațiile dintre români și evrei, de-a lungul a două

decenii care s-au scurs între emanciparea acestora din urmă în Regat și alegerea lui Alexandru Șafran ca Șef Rabin, au fost permanent tulburate. Un singur aspect nu s-a schimbat: evreii din România Mare erau considerați ca străini nu numai din cauza religiei lor, ci și datorită diferențelor culturale și lingvistice ce rezultau în mod natural din însăși structura statului român. Totuși, s-au scurs destui ani de când antisemiții și naționaliștii epocii nu vedeau pe evreu decât ca pe un străin îmbrăcat în caftan, exprimându-se într-o limbă diferită și trăind izolat de lumea înconjurătoare. Desigur, între cele două războaie, „era de aur a integrării", scriitorii, intelectualii și artiștii evrei au contribuit semnificativ la cultura și la propășirea societății românești. Dar nimic nu conta: în afara tulburărilor sociale, economice și politice, un fel de obstacol de nestrămutat bloca drumul integrării definitive. Aceasta nu înseamnă că trebuie să uităm anumite personalități române, unii mari umaniști, care gândeau sincer că populația evreiască ar putea îmbogăți considerabil societatea românească, dacă ar fi acceptată cu drepturi depline. Trebuie să reamintim, de asemenea, faptul că exista un interes național pentru a incita la „românizare", mai ales în teritoriile alipite, unde era preferabil ca nu multe priviri să se întoarcă spre Moscova sau Budapesta. Dar în ansamblu, din nefericire, ceea ce predomina în anii treizeci erau ascensiunea antisemitismului și influența fascistă și nazistă.

La rândul lor, evreii români nu-și făceau nici un fel de iluzii privind integrarea lor. Prin aceasta ei riscau mai puțin dezamăgirea și frustrarea decât frații lor din

Ungaria, Franța sau Olanda. Această oscilație perpetuă, din partea românilor, între o ușoară dorință de a-i accepta și una mai mare de a-i respinge, i-a pregătit, cel puțin pe cei din Vechiul Regat, pentru ceea ce avea să se întâmple sub tirania legionară și apoi sub aceea a lui Antonescu. Conducătorii evrei nu s-au lăsat orbiți de câteva declarații frumoase umaniste sau creștine; ei știau foarte bine că acestea acoperă cel mai adesea ura antisemită. Spre deosebire de ceea ce se întâmpla în Franța sau Germania, convertirile la creștinism și căsătoriile mixte au fost rare. Aceasta e deajuns pentru a arăta că bariere sociale separau net prima generație de evrei, mai mult sau mai puțin asimilați, de clasele conducătoare românești. Încă mai greu de depășit erau acelea — culturale, religioase, lingvistice — care existau între boierii români, noua burghezie și țărănime (reeducată în spiritul antisemitismului caracteristic inteligheției române), pe de o parte, și nucleul maselor evreiești tradiționale, ferm atașate credinței lor, pe de altă parte. Pentru acestea, pentru toți membrii comunității, iudaismul era un mod de viață, de supraviețuire cotidiană, având mereu în perspectivă visul etern al mântuirii. Aceste bariere le cunoștea bine Șef Rabinul Alexandru Șafran, chiar dacă ele erau uneori abia vizibile, și el știa că acestea îi vor împiedica pe evrei să se dizolve în societatea înconjurătoare. Era conștient de faptul că Diaspora are misiunea de a fi o etapă necesară pe drumul renașterii naționale și spirituale, chiar dacă în marea lor majoritate evreii români nu erau conștienți de aceasta:

> „Galutul alcătuiește o parte esențială a planului divin al mântuirii. El face parte din «planurile ascunse ale înțelepciunii divine», spunea Rabi

Yehuda Halevy. Pentru a-și realiza intențiile, care au condus la crearea lumii, Dumnezeu se servește de Israel, poporul său. Poporul lui Dumnezeu este un instrument în mâinile lui Dumnezeu, nu doar în Eretz Israel, în «țara lui Israel», pe care El a dat-o poporului acestuia, ci și în *Tefuțot Israel*, în «dispersia lui Israel», în care El l-a trimis. Într-adevăr, Galutul, «exilul» lui Israel, constituie și o *tefuța*, o «dispersie», o *pezura*, o «diseminare», a lui Israel printre popoare. Căci Israel este „poporul unic" — *goi ehad* — al Dumnezeului unic — Hașem Ehad —, al acestui Dumnezeu care este «Dumnezeul Țării» lui Israel și în același timp Dumnezeul «întregului Pământ». Israel anunță deci lumii voința lui Dumnezeu, atât în țara lui cât și în celelalte țări»[2].

Pentru a înțelege misiunea îndeplinită de Șef Rabinul Șafran, este necesar să subliniem faptul că în România ponderea intelectualilor evrei era sensibil mai mică decât în alte țări din Europa răsăriteană. Cu excepția Bucureștiului și a altor câteva orașe mari, se vorbea idiș și nu limbajul acela folosit de unii mari scriitori ai epocii. Existau în România mai mulți evrei săraci, ancorați în tradițiile lor, închiși într-un fel de ghetouri, impuse de ei înșiși, decât în oricare altă zonă europeană, cu excepția Poloniei.

În marea lor majoritate, ei se considerau membri ai minorității naționale evreiești și nicidecum „români de religie mozaică". Organizațiile lor culturale și sociale, constituite înainte și după primul război mondial, se

[2] Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 89.

sprijineau pe temelii naționale evreiești. Puținii evrei aleși în parlamentul din București alcătuiau un „lobby" al lor, înființând mai târziu un partid evreiesc. Mișcarea sionistă s-a întărit după alipirea noilor provincii, unde a găsit un ecou în sânul unei populații care a întreținut visul întoarcerii la Sion, în pofida sutelor de ani de rătăcire. Cel puțin în acest domeniu, iudaismul român nu s-a lăsat orbit de promisiuni goale de sens și a dovedit o vigoare națională și spirituală inexistentă în alte comunități europene, care se lăudau mai ales cu gradul lor de integrare în societatea înconjurătoare. Această atitudine reprezenta însă și o reacție de respingere față de aceia care încercau să-i alunge pe evrei din rândurile lor. Chiar și Uniunea Evreilor Români, organizația cea mai importantă a anilor douăzeci, condusă de dr. Filderman și considerată ca un bastion al asimilismului, era de fapt de tendință naționalistă evreiască. Nici conducătorii, nici membrii săi nu se arătau gata să plătească dreptul de intrare în societatea românească cu prețul pierderii identității lor naționale. Înaintea venirii la putere a fasciștilor, Diaspora română era diferită de toate celelalte prin diversificare, prin diferitele grade de dezvoltare și de asimilare, dar și prin simțul rădăcinilor sale evreiești, ca și prin impresia neliniștitoare, împărtășită de mulți, că viitorul lor e departe de a fi sigur:

> „Verbul ebraic *gur* semnifică în același timp a sta vremelnic, atât ca străin, cât și ca locuitor. Evreul este «străin și locuitor» în țara altora, în Diaspora, ca și în propria sa țară, în Eretz Israel. Omul, evreu prin excelență, Evreul, om prin excelență, este totodată «străin și locuitor» pe acest pământ...

... Adresându-se faraonului în timpul venirii lor din Canaan în Egipt, fiii lui Iacob i-au spus: «Ca să stăm provizoriu —Gur — în țară, de aceea am venit». (Gen. 47, 4). Ei au venit nu pentru a se instala în mod definitiv, ci pentru «a sta provizoriu»: LaGur. (v. Keli Yakar, ad. Lev. 18, 3). Ei au venit — LaGur — pentru a împlini ceea ce Dumnezeu i-a anunțat lui Avraam: «Cu adevărat să știi că urmașii tăi vor fi străini — Guer — într-o țară care nu e a lor (Gen. 15, 13). Într-adevăr, «sejurul» lor în Egipt trebuia să fie acela al unui guer, al unui «străin», al unui om care nu e considerat ca «străin» numai de către oamenii țării în care a venit, ci el însuși se consideră «străin»"[3].

Situația paradoxală care exista atunci în România nu este mult mai bine explicată de către istoricii de astăzi decât de politicienii epocii. La umbra norului care se întindea treptat deasupra întregii Europe, un ferment de ură față de poporul lui Israel, specific românesc, a permis instalarea, în decembrie 1937, a celui de-al doilea guvern antisemit din Europa. El avea în frunte pe talentatul poet Octavian Goga și pe „părintele" antisemitismului local, A. C. Cuza. Una din primele griji ale noului regim a fost „revizuirea" cetățeniei acordate evreilor, ceea ce se traducea prin pierderea virtuală a drepturilor civile pentru peste două sute cincizeci de mii de evrei, între altele dreptul de a munci și de a primi o educație. „Ultimii sclavi ai Europei" își regăseau sclavia.

---

[3] *Ibid.*, p. 175, 176.

O dată în plus, ei au făcut apel la opinia publică occidentală — pe atunci complet tulburată, sau în orice caz dezorientată de fenomenul nazist — și la ajutorul fraților lor din Europa — încă liberă — pe cale de a organiza rezistența activă împotriva tiraniei naziste și ultima lor victorie à la Pyrrhus. La capătul unei perioade de patruzeci și patru de zile, guvernul Goga-Cuza a fost demis de regele Carol al II-lea, care a exercitat timp de peste doi ani, din februarie 1938 până în august 1940, dictatura sa personală. Unele decrete ale lui Goga au fost abolite, altele niciodată aplicate. Populația evreiască și-a redobândit securitatea fizică. Conducătorii Gărzii de Fier, în frunte cu Corneliu Codreanu, dușmanul declarat al evreilor, au fost asasinați la ordinul regelui. Dar evreii n-au rămas mai puțin cetățeni de categoria a doua.

*

Aceasta era deci, în linii mari, comunitatea evreiască a României Mari, diversificată, complexă și cu greu putând fi numită „Evreii din România", fiindcă cei din Basarabia erau etichetați „comuniști" și „ruși", cei din Transilvania „unguri" și „străini", iar cei din Bucovina „galițieni" și „inamici". Șef Rabinul Șafran a adus mult comunității sale, mai ales trei calități esențiale: era fiul unui „prinț al Torei", una din cele mai mari autorități rabinice ale timpului; se născuse în România și putea fi considerat ca „modern", căci educația sa era, în același timp, românească și europeană. Toate aceste calități îi permiteau să comunice și cu elementele asimilate ale inteligheției

evreiești și cu burghezia tentată de asimilare, dar fără a fi pe punctul de a-și pierde identitatea.

Despre tatăl său s-a scris: „Din 1905 și până la moartea sa, în 1929, Bezalel Șafran a fost rabinul orașului petrolifer Bacău și al regiunii sale. Era considerat cea mai mare autoritate din România în materie de Halaha și practic fiecare rabin i se adresa când avea o problemă de rezolvat. În *responsele* sale, el se bizuia mai mult pe Talmudul ierusalimitean, în general ignorat de alți autori de *response*. J. J. Weinberg, rectorul seminarului rabinic din Berlin, l-a descris ca pe «unul dintre cei mai mari erudiți ai generației noastre» și «o bibliotecă vie a întregii literaturi rabinice»"[4].

*

Alegerea lui Alexandru Șafran n-a fost deci un accident. Era rezultatul situației particulare a evreilor din România, la începutul anului 1940; se datora, de asemenea, calităților sale personale și prestigiului tatălui său, ca și propriului său prestigiu. Istorisirea care se va citi în această carte începe de la această dată. Ea poate să se împartă în două: mai întâi exterminarea, apoi salvarea. Exterminarea nu era departe; la nici patru luni după instalarea în postul de Șef Rabin, a avut loc un pogrom la Dorohoi, făcând două sute de victime. Era la începutul lunii iulie 1940. După mai puțin de un an, acela de la Iași va face douăsprezece mii de victime. Autorii: armata și poliția română, cu ajutorul nemților. Câteva zile mai devreme, la 22 iunie

[4] *Encyclopaedia Judaica*, vol. XIV, p. 635.

1941, ruperea pactului germano-sovietic a provocat masacrul evreilor din Basarabia, apoi a celor din nordul Bucovinei, masacru care va continua până în septembrie și octombrie. La 15 septembrie, generalul Antonescu, care a ordonat asasinatele, i-a deportat pe supraviețuitori într-un lagăr din Ucraina apuseană, regiune „oferită" de Hitler României într-un elan de recunoștință pentru bravura armatei sale în timpul războiului. Acest teritoriu, cuprins între Nistru și Bug, până la Marea Neagră, la sud, și până la linia artificială Moghilev-Podolski, la nord, denumit Transnistria, a devenit o zonă concentrațională pentru evreii din Basarabia, din Bucovina și din nordul Moldovei. Din cei o sută cincizeci de mii de deportați trimiși în zona mai sus amintită, au supraviețuit, până în 1944, doar aproximativ cincizeci și cinci de mii.

Până la 23 august 1944 — data căderii regimului Antonescu și intrării în război a României împotriva Germaniei — lista crimelor e lungă. Patruzeci de mii de evrei alungați din satele lor, la ordinul Bucureștiului. Un pogrom în ianuarie 1941, în Capitală. Teroarea care domnește asupra populației evreiești într-un regim fascist dominat de Garda de Fier, în întreaga țară. Evreii alungați din casele lor, din posturile lor, privați de elementarul drept de a munci. Peste treizeci de mii dintre ei înrolați în detașamente de muncă forțată pentru o perioadă îndelungată. Douăzeci și cinci de mii obligați să plătească o „răscumpărare" pentru a fi exceptați. Circa jumătate din membrii comunității evreiești pradă foametei. Cel puțin 5 000 de orfani în Transnistria. Mii de bărbați și femei împușcați de nemți, după ce au fost predați de autoritățile

române. Mii de morți de foame, de frig, de boli sau asasinați de jandarmi ori de soldați români în Transnistria. Lista nu e exhaustivă. În vara anului 1942, autoritățile române au acceptat să subscrie la planul autorităților germane, care prevedea trimiterea unui număr de trei sute de mii de evrei din Regat și din sudul Transilvaniei în camerele de gazare din Belzec. Un alt plan de exterminare era studiat în primăvara și la începutul verii anului 1944. Reamintim că la acea dată Alexandru Șafran avea abia 34 de ani. Va trebui să treacă prin tot felul de încercări, să-și asume responsabilități, să ducă o luptă neîncetată, fără alte arme decât curajul său și „forța spirituală". Într-o țară hotărâtă să șteargă orice prezență evreiască de pe teritoriul ei, ce putea face un șef rabin? Ce putea spune el unor conducători crescuți într-o veche tradiție antisemită, hrăniți cu clișee ca „Evreii otrăvesc sufletele țăranilor" sau „Trebuie redate drepturile românilor" și „să se revină, pentru evrei, la statutul sec. al XIX-lea"? Ce trebuia să răspundă un tânăr de treizeci de ani unui ministru de interne care avertizează cu o voce amenințătoare — și vom vedea în ce circumstanțe înfricoșătoare — că populația evreiască din Basarabia „e interesată să provoace pe soldații români"? Ce poți face când scriitori, în principiu elita societății românești, țipă că „jidanii sunt pe cale să vândă țara", fiindcă Uniunea Sovietică, ca urmare a pactului Ribbentrop-Molotov, răpește două provincii românești? Ce reacție să adopți în fața avalanșei de legi și decrete antisemite promulgate în cascadă? Cum să-l convingi pe Patriarhul ortodox al României că evreii nu erau răspunzători de nenorocirile românilor și că deci nu ar

merita să fie „pedepsiți"? Cum să-i faci pe dictatorii fasciști să înțeleagă faptul că evreii n-au contribuit cu nimic la ruinarea economică a țării? Trebuie să îndrăznești să-l contrazici pe mareșalul Antonescu atunci când acesta strigă că evreii „nu au decât pedeapsa pe care o merită", în timp ce, de fapt, el ordonă ca ei să fie împușcați sau cel puțin deportați în teribila Transnistrie. Cum să explici oamenilor politici că evreii nu doresc de fapt decât să plece în Palestina — reamintindu-le că, în definitiv, între cele două războaie, unul din cele mai răspândite sloganuri era tocmai acesta: „Jidanii la Palestina!"? Cum să lupți împotriva dezlănțuirii de ură având drept scop distrugerea urmelor trecutului evreiesc în România și care se traducea prin distrugeri și profanări în toată țara? Cum să contracarezi planul de deportare a populației evreiești spre Polonia, plan stabilit de autoritățile române, la cererea presantă a aliatului lor german, și pe cale de a fi executat? Și, în final, după „eliberare" și instaurarea unui regim puternic încadrat de tancuri sovietice, cum să combați mitul potrivit căruia evreii au pus stăpânire pe țară și nu pot fi — fără excepție, bineînțeles — decât niște trădători?

Nu poți răspunde la argumente de acest gen, să te aperi în situații ca unele pe care le-am schițat, să lupți împotriva unor fapte ca cele evocate. Și totuși acest lucru l-a făcut Șef Rabinul Alexandru Șafran; timp de mai bine de șapte ani, zi de zi, a fost un simbol viu al curajului și rezistenței evreilor, al refuzului lor de a accepta planul de distrugere nazist. Pentru a înțelege mai bine „codul moral" care a călăuzit toate acțiunile sale, trebuie să subliniem că viața sa, însăși ființa sa

erau dominate de credința evreiască fundamentală în „eternitatea poporului evreu", certitudinea că Dumnezeu nu-l va lăsa să dispară. De altfel, el considera că trebuie căutat în om aspectul pozitiv, care există aproape întotdeauna, altfel nu ar merita să se numească om. El trebuia să trezească conștiințe adânc ațipite, care se obișnuiseră până atunci cu crime comise pretutindeni. A cerut ajutorul acelora care reprezentau credința creștină pe pământ. A știut să le vorbească, să-i pună în gardă, să-i facă să înțeleagă că după ce vor muri, în lumea viitoare, vor avea de „plătit", nu pentru crimele pe care nu le-au comis, firește, ci pentru cele pe care n-au știut sau n-au vrut să le împiedice. Cu vocea sa sinceră, cu privirea limpede a ochilor săi albaștri, a știut să le reamintească sensul vieții lor pe pământ.

Împreună cu alți conducători evrei, a organizat, la domiciliul său, pe toată durata războiului, un birou evreiesc clandestin — în proximitatea imediată a Gestapoului și a temutei poliții a Siguranței române — pentru a-i ajuta și salva pe membrii Comunității sale. Înainte de a-i da cuvântul, și e timpul să o facem, să mai spunem că viața sa constituie un exemplu extraordinar al luptei fără arme, fără bombe, care nu are alt izvor decât puterea spiritului, opusă forței brutale. Personalitatea lui Alexandru Șafran, plus munca de echipă săvârșită de anturajul său, plus încăpățânarea evreiască probată de ai săi au fost elementele determinante în salvarea unei părți a populației evreiești din România. Există o descriere a caracterului tatălui său care i se potrivește perfect și lui: „Era întotdeauna foarte exigent cu el însuși. Altora nu dorea decât să le

facă bine. Dorea să arate tuturor că Tora este «o Tora a vieții, drumurile căreia duc la pace». Viața sa nu va fi decât puritate și sfințenie... Chiar și neevreii, în prezența sa, aveau sentimentul unui fel de elevație spirituală, al unui respect absolut. Totul din ființa lui contribuia la dorința celorlalți de a se purta cu mai multă noblețe...".

Să-i dăm acum cuvântul. Istoria sa constituie o dovadă în plus că evreii nu au mers fără rezistență la moarte. El a luptat fără încetare, ca și anturajul său, împotriva planurilor de distrugere naziste. Memoriile sale ne oferă neprețuite detalii, ca și o perspectivă nouă asupra istoriei evreilor români, din 1940 până în 1947. Când a fost silit să părăsească țara, s-a închis poarta autonomiei comunității sale.

JEAN ANCEL
Yad Vashem,
Ierusalim

Cuvânt înainte

Timp de mai mulți ani, am păstrat în adâncul sufletului dorința de a așterne pe hârtie experiențele mele, în calitate de Șef Rabin al României, un post cu grele răspunderi, post pe care l-am ocupat de la începutul anului 1940 până la finele lui 1947. În decursul acestei perioade, populația evreiască a României a „sângerat" de două ori: mai întâi, între 1940 și 1944, din cauza naziștilor, care voiau să-i extermine fizic pe evrei și, în mod evident, să-i anihileze din punct de vedere spiritual. Apoi, din pricina regimului comunist, din 1944 până în 1947, care a încercat să înăbușe idealul lor religios și aspirațiile lor naționale, să le suprime dorul de Sion și să le zdrobească hotărârea de a emigra în Eretz Israel. Pentru aceasta toate mijloacele erau bune. Constrângerea fizică, arestările, persecuțiile, hărțuirea neîncetată. Aceste două momente, atât de crude — diferite și totuși asemănătoare în anumite privințe —, au marcat indelebil ultimii ani ai istoriei unei comunități extrem de vii, care număra odinioară oficial opt sute de mii de persoane. O comunitate torturată, care părea condamnată la dispariție... Am relatat aceste evenimente, atât de profund

gravate în sufletul meu și în memoria mea, sub formă de note, nu ca o carte. Publicarea nu s-ar fi putut face imediat, din două motive: mai întâi, activitățile mele academice și redactarea lucrărilor mele științifice mă absorbeau pe de-a întregul. Apoi, simțeam că n-a sosit momentul, date fiind tensiunea care domnea în lume și consecințele ei posibile asupra soartei evreilor nefericiți, aflați încă în România. Mă temeam să nu le creez dificultăți suplimentare în lupta pe care trebuiau să o ducă pentru a emigra în Israel, în același timp împotriva regimului totalitar și contra temutei „Yevsecția" a evreilor comuniști. De fiecare dată, la Geneva, de câte ori mă zbuciumam pe seama acestei comunități nefericite, îmi spuneam că ar fi mai bine să urmez sfatul înțeleptului care zice: „Există un timp pentru tăcere"...

În decursul anilor, numeroase personalități ale lumii evreiești insistau totuși să-mi scriu memoriile. Mă gândesc îndeosebi la Zalman Șazar, fostul președinte al Statului Israel. Acesta susținea că ar fi de datoria mea să-mi împărtășesc experiența contemporanilor mei și să transmit mărturia mea tinerelor generații. Mai erau și dr. Arie Kubovi, pe atunci președinte la Yad Vashem și prof. Saul Friedländer, ambii angajați în cercetări asupra Holocaustului. Și, atunci când o anumită deschidere s-a făcut simțită în politica externă a guvernului român, când situația evreilor din România s-a mai îmbunătățit puțin, ca și posibilitatea de a emigra, am considerat că a sosit timpul când aș putea să-mi public amintirile fără să-mi fac prea multe griji.

La 11 mai 1977, la Universitatea din Haifa, am prezentat o conferință asupra gândirii iudaice. Fusesem invitat de prof. Bela Vago, istoric reputat pentru lucrări privitoare la Holocaustul din România și Ungaria. Câțiva ani mai înainte, îmi ceruse să-i furnizez detalii asupra stadiului final al lichidării comunității din Transilvania de Nord. Îmi arătase lucrările sale și insista să-i încredințez misiunea de a pune la punct notele mele. Pentru a ușura și a avansa mai repede, mi-a cerut să înregistrez la magnetofon amintirile din perioada războiului și din cea imediat următoare.

Dar, la întoarcerea mea la Geneva, Editura Payot din Paris a ținut să termin redactarea cărții mele *Israël dans le temps et dans l'espace, thèmes fondamentaux de la spiritualité juive* („Israel în timp și în spațiu. Teme fundamentale ale spiritualității evreiești"), pe care urma s-o publice. N-am avut deci timpul necesar să mă concentrez asupra a ceea ce dorea prof. Vago. A venit însă, trei ani mai târziu, la mine, la Geneva, pentru a înregistra direct materialul de care avea nevoie, mai exact la 3 martie 1980, patruzeci de ani după instalarea mea ca Șef Rabin al României. Chiar de-a doua zi a început să-mi pună întrebări și i-am răspuns amănunțit.

La întoarcerea sa în Israel, s-a pus să transcrie benzile noastre. Apoi, în toiul activității, a fost doborât de o boală. Am fost dezolat de ceea ce s-a întâmplat și m-am temut, în plus, că nu va mai putea continua ceea ce începuse cu atâta entuziasm. Abia cinci ani mai târziu, i-am propus dr. Yitzhak Arad, devenit președinte la Yad Vashem, să reia întregul proiect, căci știam că predecesorul său, Arie Kubovi, dorise publi-

carea cărții. Dr. Arad a acceptat de îndată și l-a însărcinat pentru aceasta pe dr. Jean Ancel, director la Yad Vashem al Departamentului pentru studierea Holocaustului din România. Am fost foarte bucuros de aceasta, deoarece cunoșteam lucrările sale remarcabile asupra comunităților din România din timpul războiului, cartea sa *Evreii români, 23 august 1944 — 30 decembrie 1947*, ca și documentele pe care le-a reunit în douăsprezece volume, privitoare la comunitatea evreiască din România în timpul Holocaustului. El a îndeplinit misiunea cu o deosebită competență, reluând ceea ce începuse Bela Vago și adăugând textului meu o introducere și note. Doresc să le exprim amândurora profunda mea recunoștință, ca și dr. Arie Steinberg, dr. Arad, prof. Yisrael Gutman, directorului Institutului de istorie contemporană de la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Mulțumesc, de asemenea, dnei Zoia Both și dnei Leah Aharonov, care au tradus textul meu din română și ebraică și au făcut ultimele retușări ale manuscrisului.

În această carte nu am spus totul. Nu relatez toate amintirile din vremea persecuțiilor. Mai ales în ceea ce privește perioada 1944—1947 am omis intenționat multe lucruri, din cauza evreilor care trăiesc încă în România. Fără îndoială că cititorii prezenți și viitori vor găsi cu ce să completeze tabloul acelor ani, ca și portretul creionat al principalelor personaje.

La finele anului 1947, în plină teroare stalinistă, s-a pus capăt cu brutalitate autonomiei comunităților evreiești din România. Am fost expulzat din țară, iar dr. Wilhelm Filderman, președintele Federației Uniunilor de Comunități, a trebuit să fugă din țară în mod clandestin.

Mă rog lui Dumnezeu ca cei ce vor citi relatarea acelor timpuri dureroase să cunoască pacea și bunăstarea, dar să păstreze în memorie teribilele încercări prin care am trecut și care au condus la salvarea noastră.

Am încheiat acest „Cuvânt înainte" la 18 Elul 5746, ziua celei de-a 76-a aniversări a nașterii mele. Este și ziua nașterii lui Rabi Israel Baal Șem Tov (1699—1760), întemeietorul hasidismului, și cea a lui Rabi Șneur Zalman din Liady (1746—1812), întemeietorul hasidismului Habad. Fie ca al lor *zehut*, meritul pur și sacru al acestor *țadikimi*, al acestor „Drepți" să protejeze poporul lui Israel și Eretz Israel, și fie ca acest popor să merite curând mântuirea totală, *geulah șleimah* și venirea lui Mesia, *goel țedek*. Amin.

Dr. ALEXANDRU ȘAFRAN
Șef Rabin al Genevei
Fost Șef Rabin al României

Geneva, septembrie 1986

Un tăciune smuls flăcărilor

1
UN TÂNĂR ȘEF RABIN

Am fost ales Șef Rabin al României la 4 februarie 1940. Predecesorul meu, Iacob Niemirower, a încetat din viață subit în toamna anului 1939, iar moartea sa a creat consternare nu numai în rândul evreimii din țară, dar chiar și printre unii neevrei. Comunitatea noastră (a patra ca importanță în lume în acea vreme, numărând oficial opt sute de mii de persoane) era foarte diversificată și cuprindea bărbați și femei veniți din regiuni diferite, fiecare cu tradițiile sale specifice.

Dr. Niemirower a fost ales după primul război mondial, deci după realipirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, constituind ceea ce se va numi mai târziu România Mare. Om de o mare înțelepciune și de o mare cordialitate, era stimat și respectat de toți, reușind în mare măsură să facă să coabiteze timp de aproape două decenii grupuri cu tendințe câteodată foarte diferite. La moartea sa, fiecare ar fi vrut să vadă urmându-i pe unul din reprezentanții săi, ceea ce practic era imposibil, fie și pentru motivul că Congresul însărcinat cu alegerea era alcătuit exclusiv din delegați veniți din Moldova și Muntenia, adică din comunitățile Vechiului Regat.

Un larg consens s-a degajat destul de repede în jurul persoanei mele. De pildă, Rabinul Zirelson, șeful religios și politic al evreilor din Basarabia, s-a exprimat călduros în favoarea alegerii mele. Eram fiul, discipolul și urmașul lui Rabi Bezalel Ze'ev Șafran, marele rabin din Bacău — fie-i memoria binecuvântată — și acest lucru a avut, desigur, o influență. Tatăl meu s-a bucurat de o mare autoritate spirituală și religioasă, venea lume de pretutindeni să-i ceară sfaturi. Zirelson, care nu avea copii, om al Halahei (legea religioasă), se bucura la ideea că fiul vechiului său prieten, și el rabin de tradiție ortodoxă, ar putea fi ales într-o funcție atât de înaltă. Alte personalități eminente, ca rabinii din Vijnița și Siret, în Bucovina, din Satu Mare și din Oradea Mare, în Transilvania, din Neamț și Pașcani, în Moldova, erau și ei favorabili fiului mult respectatului Gaon din Bacău. De altfel, Șef Rabinul Niemirower fusese un prieten intim al tatălui meu, care a contribuit din plin la alegerea sa, în urmă cu alți douăzeci de ani. Dimpotrivă, dr. Wilhelm Filderman, care prezida congresul pregătitor al alegerii, părea să-l prefere pe Rabinul Thenen, din Brăila, în vreme ce un mic grup îl susținea pe istoricul bucureștean dr. Halevy.

Nu aveam decât douăzeci și nouă de ani. Eram, firește, asociatul și succesorul tatălui meu. Scrisesem texte filosofice și religioase, reluate uneori de periodicele apărute la Ierusalim. Totodată, înainte de a-mi confirma candidatura, țineam să-mi consult soția, urmând prin aceasta exemplul tânărului savant din epoca talmudică, care, atunci când a fost presat să accepte un post important, a spus: „Trebuie mai întâi să cer părerea soției mele"...

Fiica lui Iacob și a lui Esther Reinharz, din Iași, Sarah, mezina între cinci copii, fusese crescută într-o atmosferă pe de-a întregul impregnată de cultura evreiască, de umanism și de o credință profundă. Extrem de înzestrată pentru disciplinele artistice, ea a studiat la universitate și la Academia de Arte Frumoase din Iași — reușind să respecte Șabatul în pofida antisemitismului care bântuia în școlile românești. Ne-am căsătorit în anul 1936 și locuiam în casa părinților mei din Bacău, unde m-am și născut. Aceasta era alcătuită din două clădiri învecinate, înconjurate de grădinițe, cu o curte mare, în fundul căreia se înălța sinagoga tatălui meu. Având un excelent simț practic, entuziasmul tinereții, un mare respect al trecutului și o încredere nemărginită în viitor, Sarah a luat în mâinile ei întreaga gospodărie. Și iată că, după numai patru ani de conviețuire, era deja confruntată cu o problemă deosebit de dificilă: trebuia, la numai douăzeci și nouă de ani, să mă prezint pentru postul de Șef Rabin al țării? Răspunsul ei afirmativ a constituit pentru mine un sprijin hotărâtor, așa încât mi-am confirmat candidatura.

Țin să mai precizez aici faptul că în următorii ani, atât de dificili, Sarah a îndeplinit sarcinile care i-au revenit cu o inteligență rară și cu un devotament excepțional. Ea m-a ajutat, m-a susținut, m-a reconfortat, în vreme ce, în împrejurări deosebit de complicate, am îndeplinit misiunea istorică în folosul evreilor din România. Îndeosebi atunci când mă aflam în situații dramatice, când viața îmi era în primejdie, ea sesiza cu o intuiție excepțională riscurile la care eram expus. Intervenea imediat cu un curaj uimitor.

Așa încât, nu o dată, cu ajutorul lui Dumnezeu, a reușit să mă salveze.

Între dispariția Șef Rabinului Niemirower și alegerea mea, Uniunea Comunităților Evreiești a organizat mai multe reuniuni, la care am participat, odată cu alți postulanți. Se considera că sunt favorit, dar vârsta mea părea să fie un obstacol serios. În acea epocă nu erau evrei în Parlament și singurul autorizat să ocupe un fotoliu în Senat era Rabinul Șef, cu condiția să aibă nu mai puțin de patruzeci de ani. Această stipulare fusese aprobată la 8 octombrie 1932 de către conducătorii comunității noastre.

La 3 februarie 1940, Congresul evreiesc se reunește — de altfel, pentru ultima oară. Dr. Filderman, președintele său, era un om cu idei pragmatice. El nu mergea până acolo încât să propovăduiască asimilarea, dar, ca militant sionist, eu nu puteam fi pentru el candidatul ideal. Totuși, când a anunțat rezultatul votului și m-a proclamat ca Șef Rabin al României, și-a exprimat fără nici o urmă de ezitare întreaga sa loialitate față de mine. În discursul său a făcut aluzie la Bossuet, apropo de care un scriitor francez a spus: „Je n'ai jamais entendu prêcher ni si tôt, ni si tard" („N-am auzit niciodată să se predice, nici atât de devreme, nici atât de târziu"). Atât de devreme, fiindcă Bossuet era foarte tânăr și atât de târziu, fiindcă era miezul nopții. Apoi a adăugat: „Să reprezinți pe evrei în Parlamentul acestei țări n-a fost niciodată o sarcină ușoară. Astăzi acest lucru este mai dificil ca oricând și aceasta nu doar fiindcă sunteți singurul dintre noi care aveți dreptul să ocupați acolo un loc, ci și deoarece situația cu care va trebui să se confrunte comunitatea

noastră este extrem de gravă. Existența Europei, a României, viața noastră, ele toate sunt de-acum în joc". Aceasta îmi reamintea de un discurs al lui Haim Weizmann ținut câteva luni mai devreme la Congresul Sionist Mondial de la Geneva, la care am participat. Foarte emoționat, Weizmann a spus în concluzie: „Cine știe când și unde ne vom revedea"...

Primeam mesaje din toată țara. Ziarele consemnau evenimentul. Presa sublinia cu satisfacție că cel mai tânăr Șef Rabin din lume a fost ales la București. În orașul meu natal, populația m-a primit, pe mine și pe soția mea, într-o atmosferă vecină cu delirul. Sioniștii își exprimau deschis satisfacția.

În general, cercurile guvernamentale, Palatul, Parlamentul, Academia aprobau numirea mea. Ele erau flatate de constatarea că, spre deosebire de predecesorul meu, cunoșteam perfect limba și cultura română. Ceremonia marcând oficial intrarea mea în funcție a avut loc la 3 martie, la Templul Coral, un edificiu magnific, datând din anul 1866. Printre înalții demnitari prezenți figurau prof. Nistor, ministrul cultelor și prof. C. Rădulescu-Motru, președintele Academiei Române. Nu știam pe atunci că acesta era ultimul prilej când evreii din România vor putea să-și manifeste unitatea prin voința liber exprimată.

Asistența numeroasă, prezentă în acea zi, a fost primită de dr. Filderman, care a subliniat în discursul său „împrejurările deosebit de tragice pe care le cunoșteau țara și întreaga omenire". În predica mea inaugurală, am pus accentul pe „timpul amărăciunii și al groazei care străbătea lumea și marea noastră grijă pentru poporul lui Israel". Eram, firește, toți, sfâșiați

de soarta teribilă a fraților noștri polonezi, a căror țară fusese invadată de trupele hitleriste și ne temeam de ceea ce ni s-ar putea întâmpla și nouă, în România, deja supusă influenței germane. Făceam apel, în concluzie, la unitatea tuturor evreilor din țară și nu ezitam în fața reprezentanților guvernamentali să subliniez că aceasta se făcea în jurul idealului sionist, „copiii lui Israel, cu asentimentul întregii omeniri, trebuind să lupte neîncetat pentru a-și regăsi țara, Eretz Israel". Cât despre admiterea mea în Senat, în pofida vârstei mele, președintele acestuia, Constantin Argetoianu, s-a declarat favorabil, în cursul vizitei de curtoazie pe care i-am făcut-o. Cu sprijinul Palatului și al guvernului și cu acordul — juridic esențial — al Înaltei Curți de Justiție, legea a fost interpretată ca adresându-se numai senatorilor aleși cu titlu politic. O altă excepție fusese, de altfel, făcută în cazul prințului moștenitor Mihai. Dar atmosfera, în definitiv călduroasă, care mi-a însoțit „debutul" nu a durat. Situația evreilor a fost evocată de mai multe ori în Parlament și era de datoria mea să mă opun din răsputeri la proiectele de legi nedrepte care ne priveau, propuse aproape zilnic. Într-unul din primele mele discursuri, de pildă, am protestat hotărât împotriva aceleia care trebuia să ne interzică exercitarea profesiei de medic. Puneam accentul pe aspectul juridic al problemei, în afara implicațiilor umane și etice, după ce mă consultasem cu dr. Filderman, avocat reputat, al cărui sprijin mi-a fost adesea prețios. Alți conducători ai comunității noastre mă susțineau, de asemenea, fiecare în modul său, de exemplu dr. Theodor Fischer, președintele Partidului Evreiesc și Mișu Weissmann, președintele

Comitetului central sionist. Și aveam nevoie de acest lucru, pe măsură ce învățam să-i cunosc pe oamenii politici români care în următoarele cinci-șase luni s-au dovedit foarte periculoși pentru noi. Nu trebuie să uităm că printre senatori erau oameni ca A.C. Cuza și Nicolae Iorga. Cel dintâi a întemeiat Partidul Național Democrat, deschis antisemit, în 1910, apoi în 1923 Liga Națională de Apărare Creștină, o organizație profascistă, antisemită și ea, din care va lua naștere Garda de Fier a lui Codreanu. Programul acestor diverse formațiuni prevedea excluderea evreilor din toate activitățile economice ale țării, interzicerea unui anumit număr de profesii și alungarea lor de la sate și din armată. Cuza era din ce în ce mai cunoscut și comentat în cadrul universităților, al cercurilor academice și al organizațiilor studențești. El a continuat cu mult zel să facă din orașul Iași un important centru antisemit. Cât privește pe Iorga, cofondator al aceluiași Partid Național Democrat, acesta era un intelectual de înalt nivel, profesor la Universitatea din București. El exercita o puternică influență asupra tineretului român, care asculta discursurile sale violent ostile evreilor. Dar cum adora limba română, nu pierdea nici un prilej de a mă lăuda când țineam un discurs în Senat. Și-a convins odată soția să vină să mă asculte, căci într-adevăr mă exprimam într-o excelentă limbă română. Sadoveanu, marele scriitor, senator și el, nu uita să-mi trimită priviri semnificative atunci când vreunul dintre colegi făcea câte o greșeală gramaticală, ceea ce nu se întâmpla rar. Dar, în general, simțeam că atmosfera din Senat devine pentru mine tot mai apăsătoare. Patriarhul Nicodim, capul Bisericii Ortodoxe,

se purta cu mine deosebit de rece. Bălan, Mitropolitul Transilvaniei, păstra și el distanța. Mitropolitul Bucovinei, Tit Simedrea, își arăta deschis ostilitatea. Mitropolitul Puiu Visarion nu-și ascundea antisemitismul militant. Cizar, episcopul catolic, când mă vedea încrunta din sprâncene. Hossu, episcopul uniat, era politicos, dar rece. Cât privește pe reprezentanții Bisericii Evanghelice Germane, ei nici nu încercau să-și disimuleze animozitatea față de mine, așa încât nu-mi lipseau dușmanii în Senat. Marele Rabin Amiel, din Tel-Aviv, îmi scrisese cu ocazia sărbătorii de Purim, în luna martie, că se roagă lui Dumnezeu ca să mă ajute, așa cum l-a ajutat pe Mordehai.

Unul din scopurile pe care mi le-am fixat în acea vreme consta în a reîntineri puțin instituțiile noastre evreiești și a dezvolta, pe cât posibil, tot ceea ce privește educația. Înmulțeam articolele și cuvântările în acest sens, apoi le publicam, trimițându-le școlilor evreiești din toată țara. M-am exprimat adeseori și asupra necesității educării adolescenților și adulților, nu numai a copiilor, asupra rolului pe care Biblia îl poate juca atunci când e vorba de formarea și îmbogățirea personalității, într-o perioadă de încercări. Iar atunci când evenimentele dramatice au început să se precipite, am lansat apelul: „Să citim Biblia!".

Ultimatumul sovietic

Proclamat la 26 iunie 1940, acesta conducea practic la dezintegrarea statului român. România trebuia să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei Uniunii Sovietice,

puțin mai târziu, nordul Transilvaniei Ungariei, ca urmare a exigențelor formulate de Germania și de Stalin, apoi sudul Dobrogei Bulgariei. Și ea se găsea obligată să se unească cu forțele Axei. Aceste evenimente au avut, între alte urmări, o modificare a întregii politici față de evrei și promulgarea legilor rasiale după modelul celor de la Nürnberg.

În definitiv, situația a început să se agraveze începând din luna mai. La 10 mai, după o mare ceremonie la Templul Coral pentru a celebra sărbătoarea națională, am hotărât, împreună cu Filderman, să ne ducem la Palat, așa cum cerea tradiția, pentru a ne prezenta omagiile în numele comunității evreiești. Dar, la intrarea principală, gărzile ne-au împiedicat să mergem mai departe. Filderman, care nu se intimida ușor, a cerut ca măcar eu să fiu lăsat să intru. Sentinelele s-au opus. Dar și alte notabilități din jurul meu s-au văzut tratate, de asemenea, cu refuz. Obligat să mă întorc, am înțeles abia odată ajuns acasă ceea ce se întâmplase: Germania atacase Belgia, Olanda, Luxemburg și Franța.

La 26 iunie, Mihail Ghelmegeanu, ministrul de interne, ne-a convocat de urgență în biroul său, pe mine și pe Filderman și ne-a primit imediat. El, totdeauna atât de elegant și în aparență atât de îngrijit, părea acum complet schimbat. Ne-a spus că tocmai s-a întors de la Palat, unde s-a ținut un Consiliu de Coroană, prezidat de rege. Fără a ne anunța limpede că românii se vor retrage din Basarabia și nordul Bucovinei — fie din motive de jenă, fie deoarece noutatea nu era încă oficială —, el ne-a lăsat să înțelegem că se vor produce acolo mișcări de trupe... „Vă avertizez,

domnule Șef Rabin și pe dumneavoastră, domnule Filderman, că aveți datoria să încunoștințați populația evreiască din aceste regiuni că nu trebuie să-i provoace pe oamenii noștri". „Ce înțelegeți prin aceasta, mai precis?" — l-am întrebat eu. „Evreii trebuie să se comporte ca buni patrioți" — a răspuns el, apoi a făcut aluzie la schimbări importante care ar putea să se producă în curând.

Am înțeles atunci ce se petrece: situația nu mai era sub control, liniile de comunicație nu mai funcționau normal. Am cerut deci ministrului să facă în așa fel ca să putem intra în contact cu comunitățile din aceste regiuni. Dată fiind gravitatea momentului, am simțit că guvernul căuta un țap ispășitor și că „evreii dedându-se la provocări față de soldații români" erau foarte potriviți pentru atribuirea unui asemenea rol. Și tocmai așa ceva era pe cale să ne explice distinsul, rafinatul M. Ghelmegeanu. Era foarte interesant să-ți imaginezi că guvernul s-ar preocupa înainte de toate de atitudinea populației evreiești. Ce bun pretext pentru a încerca o diversiune, în cel mai pur și clasic stil antisemit! În realitate, chiar atunci când ministrul ne primea, ordinele erau deja date, ca evreii să fie aruncați din trenuri în mers și să se declanșeze pogromuri în satele și orașele din nordul Moldovei și Bucovinei. Câteva ore mai târziu, abia întorși la casele noastre, am aflat că ai noștri erau masacrați mai peste tot. Am hotărât să ne întoarcem imediat la Ministerul de Interne pentru a cere să se dea ordine ca aceste atrocități să înceteze. Dar ne-a fost imposibil să mai obținem o întâlnire cu Ghelmegeanu în acea zi. Toată noaptea ne-au parvenit vești înfricoșătoare, mai întâi

de la comunitățile din Bucovina, puțin mai târziu și din Basarabia. Chiar de-a doua zi am purces, tot împreună cu Filderman, să batem la ușa altor miniștri, personaje influente. Dar n-am obținut practic nici un rezultat. Țara era într-o stare totală de panică, iar populația pregătită să accepte aceste masacre. Am hotărât să reunim în grabă pe toți conducătorii diverselor organizații comunitare și să facem publică o declarație potrivit căreia evreii nu erau cu nimic răspunzători de noua situație în care se găsea țara . Dar cum s-o faci, cui să te adresezi? Presa și radioul ne erau ostile, gata să atâțe populația împotriva noastră. Apoi, am aflat că urmează să se țină o ședință extraordinară la Senat, în scopul de a liniști poporul român și de a disculpa pe rege și guvernul. Imediat am anunțat secretariatul general că doresc să fac o scurtă declarație în numele comunității mele. Puțin după aceea am primit un telefon la care o voce amenințătoare spunea: „Alexandre, dacă îndrăznești să te prezinți la Senat, vei fi imediat împușcat!" — ceea ce nu m-a făcut să-mi schimb părerea. Dar l-am rugat pe secretarul meu, Haim Leiba, să nu mă însoțească. O victimă era deajuns. Și am plecat.

La Senat atmosfera era literalmente explozivă. Cuza și prietenii săi așteptau ascensorul. De cum m-au văzut, mi-au și aruncat priviri asasine. Prof. Tănăsescu, un chirurg din Iași, care venise odată cu mine, înțelegând pericolul, s-a interpus imediat între noi. Mare și puternic, el m-a acoperit, în timp ce urcam scara și pătrundeam în sala cea mare, unde domnea un tumult asurzitor. Senatorii discutau zgomotos, în grupuri mici, iar în mijlocul vacarmului general se auzea,

din loc în loc, urlându-se: „Evreii și comuniștii sunt pe cale să ne vândă țara!", „Moarte evreilor!".

Am înțeles cât de gravă e situația. Chiar dacă Tănăsescu mi-a salvat fără îndoială viața, câteva clipe mai devreme, nimic nu va împiedica aceste fiare sălbatice să mă facă bucăți acum. Președintele ședinței era incapabil să readucă liniștea, dar am reușit totuși să-mi prezint declarația: evreii nu puteau fi ținuți răspunzători pentru situația dramatică a țării. Apoi, am ieșit pe o ușă mai dosnică și străbătând niște ulicioare am ajuns acasă.

Pogromurile de la începutul verii anului 1940 n-au constituit de fapt decât preludiul încercărilor prin care aveam să trecem. Ele au fost urmate de o avalanșă de legi antisemite, unele mai dure ca altele. În numele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, m-am dus, mereu însoțit de Filderman, la aproape toate ministerele pentru a depune o lungă notă scrisă, sprijinită, ori de câte ori se putea, de proteste verbale — în general însă fără efect. Unii, precum Gafencu, ministrul de externe, păreau mai receptivi. Alții, ca Gigurtu, noul prim-ministru, rămâneau surzi, chiar dacă afișau maniere curtenitoare. Apoi, Gafencu a fost înlocuit la Ministerul de Externe cu Mihail Manoilescu, elegant, intelectual pur, dar extrem de dur față de evrei. Ghelmegeanu, deși fascist, încerca să rămână curtenitor.

În luna iulie, apoi în august, legionarii — adică Garda de Fier — au intrat în guvern. Partidul lor era de extremă dreapta și antisemit. În 1927, studenții naționaliști, avându-l în frunte pe Corneliu Codreanu, au întemeiat „Legiunea Arhanghelul Mihail", care acționa mișcarea de masă numită „Garda de Fier", înainte

de a se contopi cu aceasta, în 1930. Ideologia de la care se reclamau aceste grupuri era alcătuită din principii doctrinare fasciste și naziste, cu urme de misticism creștin ortodox.

Până la 6 septembrie, data la care Garda de Fier a acaparat puterea, am încercat să intru în legătură cu toți reprezentanții bisericilor creștine, în speranța de a primi puțin ajutor. Mai înainte mă întâlneam cu regularitate cu Patriarhul Nicodim, dar el a fost riguros influențat de propaganda antievreiască care bântuia pretutindeni și nu o ascundea. Se arăta, de acum înainte, foarte glacial și rezervat față de mine.

În timpul nopților lungi când nu-mi găseam somnul, reflectam la responsabilitățile mele. Cum voi putea, cum voi ști să înfrunt la vârsta mea o situație atât de gravă, probleme atât de covârșitoare și atât de complexe? Mă gândeam la frumoasa figură a lui Rabi Eleazar ben Azariah, doctor al Legii, din sec. al II-lea, ales *nassi* (șef religios) doar la vârsta de optsprezece ani și care a exclamat: „Am impresia că sunt deja în vârstă de șaptezeci de ani!". Misiunea sa, în fruntea poporului său, nu era doar religioasă și spirituală, ci și politică. El trebuia să se ducă la Roma ca să pledeze în fața împăratului cauza alor săi. Rabi Eleazar ben Azariah era tânăr, dar se simțea deja bătrân. Remarca sa, citată în Talmud, mi s-a părut extrem de realistă. Ea răsuna ca un apel pe care doream să-l gravez în sufletul meu cu umilință și determinare. Înțelepții noștri aveau dreptate când spuneau că „o schimbare de nume, adică a funcției cuiva, determină și alte schimbări". Din momentul când am fost ales în înalta misiune de Șef Rabin al României, m-am simțit transformat în pro-

funzimea ființei mele. Știam că am rămas același — și totuși devenisem altul, diferit.

După acest prim capitol din istoria noilor mele responsabilități, în fruntea comunității evreiești din România, m-am pregătit să înfrunt timpuri primejdioase cu toată forța acelor treizeci de ani ai mei și deja cu greutatea experienței unui om de șaptezeci de ani. Ignoram încă ce se urzea împotriva noastră, dar știam că voi lupta cu o credință și o determinare fără cusur.

2

SUB REGIMUL FASCIST

Începând de la 30 august 1940, exista sentimentul că nu mai funcționează nici o autoritate centrală în țară, haosul dominând pretutindeni. Era ziua când trupele române s-au retras din Transilvania de Nord. Violenta campanie împotriva autorității regale atingea paroxismul. La 6 septembrie, dr. Filderman mi-a telefonat pentru a mă preveni că urmează să se anunțe știri importante. Câteva minute mai târziu, la radio, abdicarea regelui Carol al II-lea era oficială. Generalul Ion Antonescu, membru al efemerului guvern Goga, din 1938, lua puterea și alegea mai mulți miniștri din rândurile Gărzii de Fier, precum Horia Sima, Corneliu Georgescu și Iașinschi. România era declarată stat național legionar, iar Garda de Fier lua numele de „Mișcarea legionară".

Împreună cu Filderman și cu reprezentanții Organizației sioniste, am reușit să intru foarte repede în contact cu generalul Antonescu. Acesta părea înainte de toate preocupat să restabilească ordinea. I-am cerut să asigure protecția membrilor comunității noastre, pentru ca dramele recente să nu se mai repete. Horia Sima, șeful legionarilor și vicepreședinte al guver-

nului, era inabordabil. L-am văzut destul de repede pe Georgescu, apoi, de mai multe ori pe Iașinschi, care s-a comportat față de noi cu un soi de turbare. În Bucovina el dăduse ordine prin care evreii erau obligați să lucreze de Șabat și chiar de Iom Kipur. La fiecare întâlnire se arăta brutal, plin de ură, ca și cum ar fi gata să ne ucidă dacă ar fi observat la noi cea mai neînsemnată urmă de provocare.

Poliția a fost reorganizată după model nazist, cu ajutorul SS-ului și SD-ului. A urmat o perioadă de terorism antisemit care avea să dureze cinci luni. Panouri semnalau: „Prăvălii evreiești!", adesea jefuite, apoi confiscate. Magazinele și întreprinderile aparținând evreilor treceau în mâinile legionarilor. Proprietarii lor erau arestați și torturați până semnau documente potrivit cărora bunurile erau donate „de bună voie", cu forme în regulă. Bande de legionari invadau casele evreiești și furau toți banii pe care îi găseau. Primeam tot mai multe apeluri pentru ajutor de la ai noștri, lipsiți de cea mai elementară protecție. Poliția era autonomă, țara întreagă pradă arbitrariului și complet coruptă. Furturile și crimele se înmulțeau zilnic, neîncetat. Filderman și cu mine protestam pe lângă autorități. Dar care anume? Adevărul este că nu mai exista nici una.

Nu mai eram senator, deoarece Senatul fusese dizolvat, dar, firește, am rămas Șef Rabin. În pofida schimbării radicale de regim, atitudinea cercurilor guvernamentale față de mine rămânea relativ corectă. Aceasta nu înseamnă că legionarii n-au luat brusc măsurile cele mai nebunești. Radu Budișteanu, ministrul cultelor, a ordonat, de pildă, închiderea tuturor

sinagogilor și a tuturor cimitirelor evreiești. M-a convocat într-o vineri seară, pe mine și pe Filderman. M-am dus pe jos la minister — în pofida faptului că pe străzile Bucureștiului curgea sânge —, deoarece Șabatul deja începuse. Tot încercând să-i demonstrez lui Budișteanu cât de lipsită de sens era această măsură, l-am întrebat: „Dar ce să facem cu morții noștri?". Mi-a răspuns disprețuitor: „Aruncați-i în Dunăre!". Generalul Gheorghe Dobre, subsecretar la apărare, s-a comportat de aceeași manieră, dar pe un ton încă mai glacial. Când am venit să-i cer să binevoiască a ne autoriza să primim cantitatea de făină necesară fabricării de *mațot*[1] de Pesah, mi-a răspuns că în schimb trebuie să renunțăm la rațiile noastre de pâine pentru zece zile, după Pesah. Generalul Potopeanu, ministrul însărcinat cu aprovizionarea, a sugerat la rândul său drept compensație suprimarea rațiilor pentru copii. Era aproape simbolic faptul că una din primele măsuri antievreiești a fost interzicerea tăierii rituale. M-am dus deci la subsecretarul de stat la agricultură, Petre Nemoianu, care m-a primit curtenitor. După discuție, el a autorizat, în cele din urmă, tăierea rituală a păsărilor. Acestea erau anemicele noastre victorii în epocă...

Existau în rândul legionarilor câteva elemente mai moderate, dar care urmau totuși îndeaproape linia generală a partidului lor. Chiar și acum nu pot să înțeleg cum Mircea Cancicov, un mare avocat și un mare expert în problemele financiare, făcând parte din mai multe guverne liberale, anume sub regele Carol al

[1] Mațot = pâine nedospită ce se consumă în zilele de Pesah, în amintirea ieșirii din sclavia egipteană (n.t.).

II-lea, a putut să accepte portofoliul economiei naționale, lângă un dictator fascist. Poate din oportunism. Aceasta a avut, cel puțin pentru noi, câteva aspecte pozitive, căci, în momentele de mare primejdie, știam că el va accepta să servească de mediator sau cel puțin să sprijine cu o recomandare anumite jalbe. Îl cunoșteam de mult, căci era originar din orașul meu natal și îl vedeam în general, între patru ochi, fără Filderman. Om destul de pretențios și distant, păstra totuși față de mine o anumită atitudine nu lipsită de respect. El mi-a mărturisit, nu o dată, că ar fi reușit să obțină anularea sau în orice caz să atenueze măsuri foarte grave care urmau să se ia împotriva noastră, de exemplu de către ministrul de justiție sau de interne. După „eliberarea" de la 23 august 1944, unul dintre prietenii săi, Constantin Zlotescu, fostul primar al Bacăului, a venit să mă vadă și să-mi ceară să intervin în favoarea lui, fiindcă se afla la închisoare. Mi-a amintit de numeroasele ocazii când Cancicov a „îndulcit soarta evreilor". În cercurile apropiate guvernului, prof. Gheorghe Leon și Vulcănescu, un inginer activ în probleme financiare, ne-au ajutat și ei, câte puțin, pentru a ne putea afirma punctul de vedere în fața celor mai extremiști legionari.

L-am întâlnit pe generalul Antonescu de mai multe ori. Era imprevizibil. Uneori, în timp ce îi vorbeam, semăna cu un vulcan gata să intre în erupție. Câteodată, arareori, trebuie să precizez, se arăta, dimpotrivă, moderat și curtenitor. Se întâmpla să-i lăsăm cererile noastre în scris. Dar putea tot atât de bine să ia și decizii pe loc. Vorbea întotdeauna cu o anumită afectare, slujindu-se, de exemplu, de persoana a treia,

când era vorba de el însuși. Nu uita niciodată că el e șeful, „Conducătorul", traducerea în românește a cuvântului *Führer*, titlu oficial pe care singur și l-a ales. Ținea să dea interlocutorului său impresia unei mari siguranțe de sine. Avea deseori stări de instabilitate psihică și accese de furie pe care — fără îndoială — nu și le putea controla. Trebuia deci să mă adresez lui pe un ton ferm sau conciliant, după starea de spirit, de moment. Dar chiar și atunci când exploda de mânie, în fața mea, aveam impresia că undeva, în străfunduri, mă respecta. N-am recurs totuși decât la curajul evreului disperat, al unui Șef Rabin deznădăjduit, în căutarea unui mijloc de a ușura suferințele comunității sale. Și nu puteam face uneori altceva decât să vorbesc cu pasiune, uneori cu succes, alteori fără.

L-am întâlnit, de asemenea, personal pe ministrul educației naționale, Traian Brăileanu. Foarte influent printre membrii Gărzii de Fier, el se distingea prin ferocitatea și barbaria măsurilor preconizate. M-a convocat într-o zi pentru a mă informa că va interzice copiilor evrei accesul la școlile publice, de unde îi va alunga și pe profesorii evrei. După ce l-am ascultat, l-am întrebat: „Dar, domnule ministru, ce vom face cu copiii noștri? Trebuie să le dăm și lor o educație". El mi-a răspuns ca Budișteanu: „Asta nu e treaba mea, faceți ce vreți!". Am informat de îndată pe conducătorii Federației despre trista noutate și neîntârziat am decis să urmăm literalmente ordinul de a face „ce vrem", adică școli primare și secundare (în școala Tarbuth[2], întregul învățământ se făcea în ebraică); acestea au fost amenajate în sinagogi și în anumite

[2] Tarbuth = cultură (n.t.).

localuri improvizate; apoi am informat Ministerul Educației de modul cum vor funcționa „centrele noastre de educație separată".

Responsabilii comunității noastre se reuneau foarte regulat în acea epocă, căci problemele nu lipseau. Contactul meu permanent rămânea Filderman. Dar îl mai vedeam adesea și pe Leon Mizrahi, șeful mișcării sioniste, care a plecat în Palestina în 1941. Îndată ce unul dintre ai noștri se întâlnea cu vreun membru al guvernului, aducea la cunoștință și celorlalți.

Pogromul de la București

La 21 ianuarie 1941, a izbucnit rebeliunea legionară. Garda de Fier s-a răzvrătit împotriva generalului Antonescu și a încercat să acapareze puterea pentru a executa, între altele, programul de măsuri antisemite până la capăt. În timp ce o parte a Legiunii se lupta cu armata română pentru a prelua controlul administrației de stat și pentru a cuceri punctele strategice ale Capitalei, restul legionarilor au declanșat un pogrom împotriva evreilor din București, cu ajutorul huliganilor. S-au jefuit locuințe evreiești, au fost incendiate magazine, s-au profanat sinagogi (două au fost distruse până la temelii — marea sinagogă sefardă și foarte vechiul Beit Hamidraș). Numeroși conducători și membri eminenți ai comunității au fost arestați și închiși în localurile Gărzii, apoi împușcați în pădurile din apropierea Bucureștiului sau spânzurați de cârlige de măcelar la abatorul municipal cu o pancartă cu inscripția „carne cașer" atârnată în jurul gâtului.

Pogromul a făcut o sută douăzeci și patru de victime evreiești. Au fost puține acte de violență în provincie, unde armata păstra controlul.

La 21 ianuarie, eram la biroul meu, la parterul imobilului Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România, de pe strada Burghelea. Soția și fiica mea, Esther, în vârstă de abia doi ani și jumătate, se aflau în apartamentul nostru situat deasupra biroului meu. La orele 4 și jumătate după-amiază, mai mulți evrei au venit la noi într-un suflet. Fugiseră de la sediul Comunității Evreilor din București, din Calea Dudești, unde zeci de persoane au fost arestate. Mi-au spus că niște legionari se lăudau că urmează să pună mâna pe Rabinul Șef și că vor sosi la mine dintr-o clipă într-alta.

La căderea nopții era frig și fusesem sfătuit să îmbrac un palton gros și să-mi ascund fața în dosul gulerului. Am luat-o pe Esther în brațe și am plecat cu soția, fără să știm bine încotro. După o clipă de gândire, ne-am îndreptat spre soții Fein, originari din Galați, sioniști, și care locuiau pe o stradă apropiată. Isaac Fein era un negustor cunoscut, iar soția lui activa la Wizo. Am bătut la ușa lor și am fost primiți extrem de călduros. Toată noaptea am auzit împușcături și explozii și se putea vedea strălucirea incendiilor luminând Bucureștiul.

A doua zi dimineață, soția a telefonat la biroul meu de la Federație, iar un funcționar a cărui voce a recunoscut-o i-a spus că totul e în ordine. Mai târziu a trebuit să aflăm că aceasta o făcuse sub amenințare, căci se găsea de fapt în stare de arest. Sarah, liniștită de asigurarea dată, a hotărât să se ducă acasă și să

caute niște lucruri pentru copil. De îndată însă ce s-a apropiat de casă, legionarii i-au ieșit înainte alergând și au înconjurat-o. Domnul Fein, care o urmărea de departe, s-a întors imediat cu teribila veste. Am vrut să mă duc imediat să mă predau, dar el m-a împiedicat. Aceasta n-ar fi fost de nici un ajutor pentru soția mea. Și cum s-o las singură pe Esther fără nici unul dintre părinți? Eram într-o dilemă îngrozitoare.

În acest timp, legionarii îi promiteau Sarei că o eliberează dacă le spune unde sunt. Ea a refuzat, ceea ce i-a turbat în asemenea măsură, încât au tras asupra a două portrete, al meu și al lui Filderman, strigând că Șef Rabinul e corupt, un comunist, șeful comuniștilor din țară și că trebuie pedepsit. Pentru a le dovedi contrariul, soția mea a avut prezența de spirit să le arate textul discursului pe care-l pregătisem pentru ceremonia patriotică, exact de 21 ianuarie, în acel an, când se sărbătorea Unirea Principatelor Române. Apoi a adăugat adresându-se unuia dintre tinerii legionari: „Poate aveți și voi o mamă și poate bănuiți ce simte ea când e despărțită de copilul ei".

Dar ea nu fusese singura care să cadă în capcană. Multe alte persoane s-au prezentat la birourile noastre după ce au telefonat și li s-a spus că totul e în ordine. Erau arestate imediat ce soseau și coborâte în beci pentru a fi bătute sălbatic. Soția mea le auzea urletele și îi vedea pe călăi fluturând instrumentele de tortură strigând: „Cu asta o să vă scot ochii!". În ce mă privește, eram încă la familia Fein, de unde am reușit, prin mijlocirea Palatului, să-l avertizez pe generalul Antonescu de ceea ce se întâmpla pe strada Burghelea, rugându-l să intervină. Trebuie să spun că a făcut-o,

ordonând să fie eliberați ostatecii, în caz contrar va trimite armata să ia clădirea cu asalt. La care legionarii au răspuns că în acest caz o vor expune pe soția mea pe balcon, așa încât ea va fi prima care va muri. Situația a rămas deci neschimbată.

Toată ziua, Sarah a discutat cu temnicerii ei, fără a ezita să-i întrebe dacă nu le este rușine să-și facă neîncetat semnul crucii în timp ce torturau oameni nevinovați. Subit, pe înserate, i-au spus că poate să plece, ceea ce ea a refuzat atâta vreme cât toți ceilalți nu vor fi eliberați. În același timp, se gândea la faptul că ar putea fi urmărită pentru a mi se descoperi ascunzătoarea. Tocmai atunci plecam de la familia Fein, nevrând s-o compromit mai mult și rătăceam de la o casă evreiască la alta, purtând-o pe Esther în brațe, fără a ști unde să merg, nici cum să-mi regăsesc soția. Când, în sfârșit, legionarii au eliberat prizonierii — care aveau să povestească mai târziu în ce măsură conduita lui Sarah a fost eroică —, ei au escortat pe cei mai mulți până acasă — firește, nu din bunătatea inimii, ci ca, odată ajunși la destinație, să-i jefuiască. Soția mea le-a spus la rândul ei că n-are unde să locuiască și, când în sfârșit o familie evreiască a acceptat s-o primească, a fost și aceasta jefuită de puținele bunuri.

Timp de două zile, n-am știut unde e Sarah, în vreme ce ea căuta la rândul ei disperată unde m-aș fi putut refugia cu Esther. Apoi un evreu deghizat în țăran a venit să-mi spună unde se află. Acel moment când am aflat că suntem încă în viață este imposibil de descris. Socrul meu, care locuia la Iași, credea — potrivit zvonurilor — că fiica sa a fost asasinată, iar radioul sovietic anunțase la Cernăuți moartea mea.

Apoi a sosit o telegramă de la Ierusalim, semnată de Rabinul Meir Berlin, șeful mișcării sioniste Mizrahi, care anunța că soția mea, Esther și cu mine vom primi autorizația necesară pentru a veni în Eretz Israel. Am refuzat imediat să folosesc această autorizație, afirmând în modul cel mai categoric că voi rămâne în România, la postul meu de Șef Rabin, și i-am informat asupra deciziei mele pe membrii Legației britanice de la București, care servea de intermediar. Mulți ani mai târziu, în 1981, la 19 ianuarie, am povestit această întâmplare la Universitatea Bar Ilan, din Israel, acolo unde se dăduse catedrei de studii asupra Cabalei numele meu. Rabinul Meir Berlin decisese să se numească Bar Ilan. Era deosebit de emoționant pentru mine faptul că activitățile mele de învățământ aveau drept cadru, în această țară, universitatea care-i poartă chiar numele.

La București, în timpul „rebeliunii", legionarii au ocupat Sinagoga Malbim, unde au torturat tineri care studiau Talmudul, veniți aici să se roage. Apoi au cerut unuia dintre aceștia să sufle într-un șofar[3], și, terorizați de sunet, au fugit. Au dat foc Sinagogii spaniole, poate cea mai frumoasă din București, i-au asasinat pe cantorul Templului Coral, în timpul rugăciunii de Minha[4], ca și pe mai mulți credincioși veniți să spună *Kadiș*[5]. Pe străzi, în locuințe, în pădurea Jilava, erau masacrați evrei. Cei doi fii ai Rabinului Gutman au fost asasinați cu sânge rece. Asupra tatălui lor s-a tras

[3] Șofar = corn de berbec. Se sună dintr-însul, în momente importante ale liturghiei, amintind „sacrificarea" lui Iţhac, vremurile lui Mesia (n.t.).

[4] Minha = rugăciune de la apusul soarelui (n.t.).

[5] Kadiș = rugăciune de pomenire a morților (n.t.).

de trei ori fără a-l atinge și, ca urmare, din superstiție, călăii l-au cruțat.

Când un calm aparent a revenit, l-am regăsit pe Filderman, apoi pe toți responsabilii Federației noastre în viață la biroul de la „Societatea Sacră" (Hevra Kadișa)[6]. Trebuia înainte de orice să identificăm și să înmormântăm numeroasele victime, apoi, treptat, să ne reluăm diferitele activități. Încercările recente se citeau deja pe fața tuturor. Eu și familia mea nu ne-am întors în locuința noastră din strada Burghelea, care era devastată; am fost găzduiți provizoriu, în casa familiei Bălan, de pe Bulevardul Dacia; soția inginerului Bălan era președinta Asociației Culturale a Femeilor Evree.

După un timp, am reluat contactele cu diferiți membri ai guvernului, iar într-o zi m-a convocat prefectul poliției. Legionarii — mi-a spus el — au hotărât să fiu asasinat. Filderman, care mă însoțea, a făcut observația că în acest caz datoria lui e să mă protejeze. Mi s-a trimis deci un tânăr polițist, însărcinat să mă însoțească pretutindeni și noaptea să doarmă în locuința noastră. Nu mai știam ce să cred. Poate că acest polițist era în realitate însărcinat să mă ucidă, chiar dacă prefectul și-a dat osteneala să mă prevină.

La 4 martie 1941, 7 ale lunii Adar, celebram aniversarea morții lui Moise și amintirea celor ce au pierit în anul care s-a scurs. Ceremonia de la Templul Coral a căpătat, fără îndoială, un caracter deosebit, căci comemoram martirii noștri din ultimele săptămâni. Mi-am făcut intrarea în veșmântul alb tradițional

---

[6] Societate care se ocupă de înmormântări (n.t.).

purtat de Iom Kipur — celelalte veștminte sacerdotale fiind distruse de legionari — și am vorbit de la un pupitru improvizat, căci locul meu obișnuit era încă pătat de sângele vărsat în sinagogă. Predica pronunțată în acea zi nu o pot reciti acum fără o strângere de inimă, ca în acele ore teribile. A fost publicată zece zile mai târziu, la 14 martie, în „Renașterea noastră", sub titlul : „Ochii noștri plâng".

„... Plângem sufletele voastre care odihnesc laolaltă cu ale celor Drepți în Israel, dragi și scumpe victime. Plângem pe tinerii noștri a căror căldură năvalnică de viață s-a stins brusc. Plângem pe copiii care și-au îndreptat pașii în pietate spre lăcașul Domnului să spuie Kadiș în amintirea părinților și care s-au îndreptat de acolo spre părinții lor ca să li se alăture pentru totdeauna... Plângem caracterele lor bune și blânde, frânte în slujba Comunității lor... Plângem pe bărbații și părinții care au coborât în întunericul năpraznic al morții, lipsiți de lumina aprinsă la căpătâiul lor, după care soțiile și copiii își țipă surd durerea suferinței și a mizeriei. Plângem părinții și copiii, tată și fiu, îmbrățișați în clipele supreme ale vieții, înfrățiți în inima aceluiași destin. Să mai căutăm a descifra brava sau obscura realizare din viața fiecăruia, generozitatea ce anima munca unora pentru obște sau modestia cu care mergeau alții pe cărarea mărginașă a existenței? Nu, e de prisos. Viața lor întreagă a fost doar o dăruire pentru Dumnezeu, pentru *Chiduș Hașem*, pentru sfințirea numelui lui Dumnezeu...".

Câteva săptămâni mai târziu, câteva ore înainte de a mă duce la Templul Coral, unde urma să rostesc predica de Pesah, un telefon amenințător mă avertiza că voi fi asasinat în timpul serviciului divin. Bine-înțeles că totuși m-am dus, dar n-am mai revenit direct acasă după slujba religioasă.

Pogromul de la Iași: „Duminica aceea"

România a declarat război U.R.S.S.-ului la 22 iunie 1941, dar pentru evrei, duminică 29 iunie 1941, la Iași, a marcat în modul cel mai înspăimântător de concret faptul că România și Germania au devenit de acum înainte aliate, prin foc și prin sânge. Pogromul din „acea zi" a fost organizat și îndeplinit de armată și de autoritățile civile române, cu complicitatea și ajutorul unităților germane prezente în oraș. S-au numărat 12 000 de victime; 4 330 de evrei au fost înghesuiți în trenuri cu destinația lagăre de concentrare; 2 650 dintre ei au murit sufocați pe traseu.

De când au început să ne parvină știri îngrozitoare din capitala Moldovei, am încercat, împreună cu Filderman, mai multe intervenții disperate, în speranța că vom salva măcar câteva vieți. Dar trenurile morții circulau deja. M-am adresat Crucii Roșii, ministrului de interne, Siguranței Statului, Direcției Căilor Ferate Române, instituțiilor de binefacere. În acest timp, tragedia continua. Fratele meu, dr. Iosef Șafran, Mare Rabin la Iași, a fost agresat de o patrulă germană pe scara locuinței sale și rănit de un glonț. Președintele Crucii Roșii Române era la acea epocă dr. Costinescu,

membru al Partidului Liberal și legat de foarte influenta familie Brătianu. El a părut să asculte rugămințile mele cu simpatie, de exemplu când i-am atras atenția că în trenuri sunt bolnavi și răniți. Crucea Roșie ar putea juca rolul ei tradițional, luându-i sub protecția sa, ceea ce ar depinde de ordinele pe care el, Costinescu, ar accepta sau nu să le dea. A acționat în consecință și m-a informat mai târziu, cu o anumită mândrie, că a mai cerut să se înapoieze unor medici evrei și materialul medical confiscat... Pe lângă ministerele de Interne și al Sănătății am pledat, ori de câte ori am putut, cauza evreilor deținuți în lagărele din Muntenia și Transilvania, sub eticheta „prizonieri politici". Am implorat autoritățile pentru ca să fie luate pentru ei măsurile cele mai elementare din punct de vedere sanitar și să li se dea mijloacele necesare pentru respectarea prescripțiilor religioase.

Vineri, 4 iulie 1941, prefectul poliției Bucureștiului m-a convocat, ca și pe toți conducătorii comunității noastre. Matatias Carp, secretarul general al Federației noastre, a informat-o pe soția mea că e puțin probabil că am să mă mai întorc. El a auzit vorbindu-se că vom fi cu toții arestați la prefectură.

Primirea a fost glacială. Într-o anticameră, prefectul, generalul Gheorghe Radu, ne-a ținut un scurt discurs, spunând că evreii sunt răspunzători de toate nenorocirile țării. Se știa că ei nu sunt devotați patriei și se aștepta ca ei să se dedea la acte de sabotaj. Ca urmare, și pentru a evita un rău mai mare, ne-a declarat pe toți în stare de arest. După o clipă de stupoare, m-am simțit obligat să iau cuvântul. Ceea ce am spus nu îmi mai amintesc. Știu doar că a fost scurt și fără

îndoială eficace, de vreme ce în loc să ne expedieze în beci, într-o celulă, generalul ne-a eliberat. A precizat totuși că eu voi rămâne, în calitate de Șef Rabin, primul ostatec potențial. Eu eram răspunzător de modul în care se vor comporta evreii în toată țara și va trebui să plătesc personal pentru urmările actelor lor. Mai târziu, în acea zi, familiile acelora care m-au însoțit au venit să-mi mulțumească cu lacrimi în ochi. Toți mi-au spus că în modul în care m-am adresat prefectului am fost „inspirat de însuși Dumnezeu...".

După câteva zile, ministrul de finanțe, generalul Stoenescu, m-a convocat de urgență în biroul său, împreună cu Filderman și cu principalii noștri conducători — și ne-a cerut, de fapt am fost somați, să solicităm populației evreiești să subscrie la împrumutul de stat care urma să fie lansat. Am semnat mai multe apeluri în acest sens, e adevărat, iar aceasta mi s-a reproșat vehement după război de către comuniști, care pretindeau că aș fi „susținut armata fascistă, războiul antisovietic" etc. Adevărul e că noi nu eram deloc în măsură să refuzăm cererea, să-i zicem ordinul generalului Stoenescu. Noi doream, în schimb, să încercăm să obținem eliberarea a numeroși rabini și conducători de comunități închiși, argumentând că ei nu ar putea exercita nici o influență asupra coreligionarilor lor dacă rămân în închisori. Și este un fapt că un anumit număr de evrei au ieșit din lagăre și că a urmat o scurtă și relativă acalmie. Dacă am fi spus nu, amenințările care ne apăsau ar fi fost mai grave și mai numeroase. Dar dacă susținem împrumutul, ne-a precizat generalul, atunci mareșalul Antonescu „va oferi protecția sa" comunității noastre, „va garanta sigu-

ranța sa" și promitea abolirea „anumitor măsuri" luate împotriva noastră. Nu aveam de ales. Și alții, în afară de mine, au semnat și ei apeluri în același sens: Benvenisti, probabil tot sub constrângere, și Zissu. Deja, sub domnia regelui Carol al II-lea, ni se ceruse să subscriem și să facem să se subscrie la un împrumut, de această dată în profitul armatei, la care ne-am supus.

Decrete antievreiești au continuat și nu în mai mică măsură să fie promulgate, între care și acela care disculpa toate jafurile asupra caselor evreiești, adesea însoțite de torturi fizice pentru locatarii lor. Pentru a „instituționaliza" într-un fel aceste furturi, guvernul a creat Centrul Național de Românizare, C.N.R., însărcinat să administreze bunurile confiscate de la evrei. Acest jaf organizat de autoritățile locale, poliție, primari, prefecți etc., a ruinat complet structura economică a țării, fapt asupra căruia am atras atenția mai multor miniștri. C.N.R. și-a continuat opera de sechestrare a proprietăților evreiești, de exemplu terenuri sau clădiri aparținând diferitelor comunități. La Brașov, de pildă, trebuia, pentru a ajunge la sinagogă, să traversezi o curte aparținând unei case. Or, C.N.R. și-a însușit-o cu teren cu tot, nemaiputându-se astfel merge la sinagogă. Cum se apropiau marile sărbători de Tișri, evreii din Brașov, foarte îngrijorați, și-au trimis de mai multe ori reprezentanți ca să-mi explice situația, cu schița locului în sprijin. M-am dus la ministrul de resort și i-am expus punctul meu de vedere cu privire la situația imposibilă creată. Acesta a părut impresionat și a telefonat imediat responsabililor locali pentru a le cere anularea ordinului de expropriere,

permițându-se astfel accesul la sinagogă, unde, mai târziu cu câțiva ani, enoriașii și-au exprimat față de mine recunoștința într-un mod extrem de mișcător.

Rezistența spirituală

Ne aflam în stare de asediu, prizonieri ai unei situații căreia nu eram siguri că-i vom supraviețui nici măcar până a doua zi. Și totuși, instinctul, dorința noastră de a trăi ca evrei ne împingea să acționăm cu o intensitate reînnoită în domeniile spirituale și religioase. Doream să ne educăm copiii, să-i formăm pe tinerii noștri ca și cum am fi avut certitudinea duratei. Era dovada nestrămutată a credinței noastre în veșnicia poporului evreu.

Nu ne-am mărginit să organizăm școli evreiești. Am creat rapid propriile noastre universități, colegiul Onescu și Politehnica Bercovici. Studenții mi-au cerut să vin acolo să conferențiez despre iudaism, ceea ce am acceptat. Și am discutat adesea și în amănunt cu profesorii noștri ca să pună accentul pe punctul de vedere evreiesc la discipline ca literatura, filosofia, istoria, chiar și la geografie. Erau privilegiate activitățile religioase, artistice și muzicale și s-a elaborat un întreg sistem de întrajutorare în privința locurilor unde se țineau cursuri. De pildă, puteau avea loc, într-o sinagogă, în același timp, un curs de aritmetică într-un colț și studierea unui text din Talmud, într-altul. Nu voi menționa decât o dovadă a forței noastre și a determinării noastre morale și spirituale în această epocă: faptul că în 1941 s-a publicat la București un

manual în ebraică spre folosința copiilor din școlile noastre.

Reuniunile culturale și muzicale de la Templul Coral, conferințele asupra Torei, din toate sinagogile, cursurile pe care le țineam mereu și mai pretutindeni erau tot atâtea manifestări ale rezistenței morale, permițând populației evreiești să se mențină în fața furtunii care încă se anunța. Sinagoga Malbim a fost un adevărat focar de viață spirituală și religioasă. Credincioșii de aici doreau contacte mai personale și mai directe cu mine, făcând din mine rabinul lor oficial — deși eram Șef Rabinul tuturor evreilor din țară. S-a redactat de circumstanță un document special, în maniera vechiului stil rabinic, în care marele Malbim era un maestru — eu fiind primul său succesor.

Am ținut deci acolo predica de Șabatul de dinainte de Pesah — Șabat ha-Gadol — și de Șabatul de dinaintea zilei de Iom Kipur — Șabat Teșuva. Importanți rabini, refugiați la București, veneau adesea să mă întâlnească, de pildă foarte eruditul Rabin Meșulam Rath din Cernăuți și Rabinul hasidic Haim Hager din Oradea Mare, „Vijnițer". Toți cei ce se înghesuiau la Templul Coral sau la Sinagoga Malbim, bărbați și femei, veniți să mă asculte, studiau avid gesturile și expresiile mele pentru a ghici evenimentele la care se puteau aștepta. Fiecare cuvânt, fiecare nuanță, fiecare intonație erau cu grijă analizate. Dacă în mijlocul unui serviciu divin trebuia brusc să plec, toată lumea se întreba dacă nu se pregătește ceva grav. Și fapt e că sâmbăta sau de o mare sărbătoare exista întotdeauna riscul ca un mesager să sosească pentru a mă anunța că sunt așteptat imediat la cutare minister. Plecam ime-

diat pe jos fără să știu dacă o nouă intervenție precipitată din partea mea va avea vreun efect. Sinagogile noastre erau întotdeauna pline, în pofida prezenței, cunoscută de toți, a agenților poliției secrete. Aglomerația era atât de mare, încât se ocupa chiar și pervazul ferestrelor și se blocau intrările. Evreii țineau să-și manifeste astfel solidaritatea reciprocă și simțeau nevoia să vină să-l asculte pe Șef Rabinul lor, în acele timpuri teribile pe care le trăiau.

În vara și toamna anului 1942, se știa că germanii au hotărât să impună evreilor din România „soluția finală". Nu voi uita în veci acel sfâșietor Șabat Teșuva, din acel an, la Sinagoga Malbim. Citam un verset din Psalmi (90, 3), unde este vorba de omul obidit care trăiește în umilință și disperare. Credincioșii au înțeles aluzia și s-au pus pe plâns, comunicându-și durerea și celor ce n-au putut să intre, din lipsă de locuri, aflându-se în curte și pe străduțele învecinate. Contribuisem tocmai la anularea ordinului de deportare a evreilor din sudul Transilvaniei, care trebuia urmată de deportarea întregii populații evreiești din România în Polonia. Pericolul însă rămânea suspendat deasupra capetelor noastre. Am încercat cu disperare să păstrez un echilibru între datoria mea de a nu ascunde cruda realitate și dorința de a conserva speranța și credința în toate inimile. Îmi place să cred că predicile mele au constituit o sursă spirituală întăritoare și de încurajare, fapt dovedit după război prin numeroasele mărturii primite.

3
STEAUA GALBENĂ ȘI DEPORTĂRILE

Doresc să revin aici puțin înapoi pentru a sublinia faptul că, pe tot parcursul războiului, în România au dominat două situații ambivalente, contradictorii: în același timp anarhia și starea de asediu. În așa fel încât autoritățile locale se simțeau libere să impună orice măsură arbitrară în cadrul jurisdicției lor. De exemplu, începând din luna iulie 1941, purtarea stelei galbene a fost decretată în diferite provincii, în vreme ce nici un asemenea ordin nu s-a aplicat în București. Purtarea stelei galbene a dus la dezlănțuiri și mai brutale din partea autorităților provinciale contra evreilor. Dar în același timp situația generală era în așa măsură instabilă, de la o regiune la alta, încât regulamentele puteau să se schimbe; în cutare loc steaua era obligatorie, în altele nu.

La București s-a scurs un timp relativ scurt între ordin și contraordin. Filderman a început prin a-l contacta imediat pe mareșalul Antonescu referitor la acest subiect, ca și pe prefectul poliției. În ce mă privește, după sfatul lui Filderman, am scris Patriarhului Nicodim, apoi m-am dus să-l văd. M-a primit, și în timpul unei convorbiri îndelungate i-am atras atenția

asupra faptului că făcându-se din steaua galbenă un semn distinctiv pentru evrei — în definitiv Steaua lui David —, atrăgând asupra lor oprobriul și ura creștinilor, iar Biserica cerând, pe de altă parte, credincioșilor să cânte psalmii lui David, pe care îi celebrează și îi onorează, nu poate prin aceasta decât să se contrazică și să se umilească pe ea însăși. El mi-a făgăduit că va interveni pe lângă mareșal ca această măsură să fie abolită. Eu l-am alertat, firește, și pe acesta din urmă, căruia i-am expus pericolele nenumărate la care s-ar găsi expuși evreii. Nu a avut aerul că ia temerile mele prea în serios — dar ordinul de a purta steaua a fost totuși anulat. În aceeași lună, iunie, trupele române au intrat în Basarabia și au masacrat populația evreiască cu o ferocitate de neînchipuit, mai rea încă decât aceea dovedită în Bucovina. Ura românilor față de evreii din Basarabia datează din perioada imediat următoare războiului din 1914—1918 și nu a încetat de a fi alimentată de guvern, presă și opinia publică, care îi eticheta pe aceștia drept comuniști sau, în orice caz, simpatizanți prosovietici. În vremea copilăriei mele, la Bacău, în *Beit Midraș*-ul tatălui meu, am văzut deseori soldați evrei basarabeni venind cu lacrimi în ochi să se plângă de tratamentul ofițerilor lor, care le reproșau „lipsa de patriotism". Rabinul Zirelson, din Chișinău, venise să discute cu tatăl meu pe această temă, înainte de a pleca la București pentru a alerta autoritățile asupra acestei probleme grave. În 1941, te puteai aștepta la ce e mai rău. Rămâneau atunci la Chișinău circa unsprezece mii de evrei închiși într-un ghetou.

Federația noastră a hotărât să plătească — și nu puțin —serviciile unui avocat creștin, pe nume Mușat,

un om rece, cu o figură severă, ca să meargă acolo pentru a ancheta la fața locului și pentru a încerca pe cât posibil să aducă o „ușurare" a situației și să ne trimită un raport.

În acest timp, la București, am încercat să obținem o amânare a unor măsuri antievreiești. Știam deja că se produseseră masacre înspăimântătoare la Hotin, Bălți și în alte orașe din Basarabia.

În vreme de Mușat se afla deja la Chișinău, am început să primesc telegrame, uneori mai multe în aceeași zi, de la unul din rabinii cei mai cunoscuți ai orașului, Rabinul Twerski, ca și de la membri laici ai comunității. Ele erau redactate codificat, pentru a dejuca vigilența cenzorilor și se putea citi, de exemplu, că „bolovanul are nevoie urgentă de medicamente" sau că „febra nu încetează să crească", apoi că „starea sa se agravează din oră în oră" ori că „bolovanul suferă tot mai mult" și în final că „bolovanul e pe moarte". Înțelegeam prea bine sensul alarmant al telegramelor: deslușeam în ele o voce disperată, impresionantă, stăruitoare, neputincioasă, care dintr-odată se stinge...

Într-o zi, un bărbat în uniformă de ofițer român s-a prezentat la biroul meu din strada Burghelea. Era evreu, un avocat numit Șapira, care evadase din ghetoul de la Chișinău pentru a veni să ne avertizeze asupra situației catastrofale a alor săi. Imediat l-am dus sus, în apartamentul meu. El își riscase viața călătorind astfel deghizat; prins, ar fi fost împușcat pe loc. Iar noi, la rândul nostru, firește, riscam viața noastră găzduindu-l. Dar nici unul dintre noi nu se gândea la acest lucru, pe când ascultam înspăimântați descrierea situației disperate din ghetoul de la Chișinău. A vorbit

timp de mai multe ore, ore atât de lungi, ore atroce. Soția mea a insistat să ia o masă frugală, căci se temea ca el să nu-și piardă, din slăbiciune, cunoștința. Am încercat, Filderman și cu mine, să ne ascundem emoția, fără însă a reuși. Ce e de făcut, ce se poate face pentru a încerca să-i salvezi pe ultimii evrei rămași acolo, pentru a împiedica „evacuarea" lor, adică deportarea în Transnistria?[7] Nu am zăbovit nici o clipă trimițând copii ale telegramelor lui Twerski, reginei-mame, nunțiului apostolic, Mgr.[8] Cassulo, delegaților Crucii Roșii Internaționale, ca și ambasadorilor Elveției, Suediei și Turciei, țări neutre. În timp ce Șapira era încă ascuns la noi, am telefonat la Palat pentru a o informa pe regina-mamă asupra noilor evoluții ale situației și am contactat și nunțiul. Am rămas, de asemenea, în contact permanent, Filderman și cu mine, cu Președinția Consiliului de Miniștri, cu miniștrii de interne și de justiție, cu autoritățile militare și cu toți oficialii rămași accesibili. I-am întâlnit, împreună cu Filderman, pe șefii opoziției — Maniu, Brătianu, dr. Nicolae Lupu —, președintele Crucii Roșii, acela al Înaltei Curți de Justiție și încă mulți alții... dar fără a obține vreodată rezultate tangibile, decât, uneori, semne de simpatie și promisiuni vagi. Iar în acest timp deportările continuau, „lichidările" de asemenea.

Toamna anului 1941 a fost umedă și rece. A venit și vremea sărbătorii de Sucot, când evreul își părăsește locuința pentru a sta într-o *suca*, o colibă unde timp de

---

[7] Hitler a încredințat României administrarea teritoriilor ucrainene de dincolo de Nistru (n.t.).

[8] Mgr. = Monseniorul (n.t.).

o săptămână comemorează drumul străbătut în deșert de strămoșii săi până la Pământul Făgăduinței. În 1941, evreii din România începeau și ei o îndelungată rătăcire prin câmpiile reci și mlăștinoase ale părții răsăritene a României și ale părții apusene a Ucrainei. Acest nume nou, Transnistria, era deja pe toate buzele. Supraviețuitorii masacrelor din Basarabia, din Bucovina, ca și din comunitatea din Dorohoi erau deportați acolo în condiții inumane... Eram zdrobiți de supărare. Eu și Filderman, după ce am discutat toate aspectele dramatice ale situației, am hotărât să redactăm un apel către mareșalul Antonescu. Înainte chiar de a începe, Filderman mi-a spus: „Domnule Șef Rabin, scrieți exact ce vă dictează inima în acest moment". După ce a citit textul meu, a părut foarte emoționat, pe punctul de a avea lacrimi în ochi. Nu l-am văzut niciodată reacționând astfel.

Era în ziua de 11 octombrie și aveam, de câteva zile, impresia — care se amplifica mereu — că anturajul mareșalului încerca să întârzie o întâlnire cu noi. Probabil, pentru ca deportările să aibă loc și ca nimic să nu le mai poată opri.

Am contactat-o atunci pe soția sa, Maria, care avea asupra soțului ei o puternică influență. Ea prezida numeroase organizații de binefacere — uneori finanțate cu fonduri extorcate sau furate chiar de la evrei. I-am solicitat urgent o audiență, căci fiecare oră era hotărâtoare pentru noi. Știind, probabil, de ce doream s-o văd, ea m-a refuzat, spunându-mi că trebuie să mă adresez ministerului de resort. Mareșalul, dimpotrivă, a sfârșit prin a accepta întâlnirea. Odată ajuns în fața lui, emoția m-a copleșit. L-am implorat să-i fie milă de

cei în nenorocire, hăituiți, alungați de la casele lor, și să nu-i trimită la moarte. O clipă am crezut că l-am impresionat, dar imediat s-a apucat să țipe și să profereze amenințări. Am încercat atunci să-l calmez și să-l fac să înțeleagă faptul că un singur cuvânt al lui ar fi suficient ca să oprească cursul acestei tragedii, aceste distrugeri și asasinate. S-a mulțumit să mă privească cu un aer glacial, declarând că „evreii și-au meritat soarta". A roșit, apoi a devenit brusc palid, părând gata să mă facă bucățele. A trebuit să-mi adun tot ce mi-a mai rămas din forța spirituală pentru a înfrunta această întâlnire, când deodată am început să murmur *Șema Israel*[9], ca și cum aș muri...

Amintirea fiecărei clipe a acestei înspăimântătoare întrevederi a rămas întipărită în sufletul meu, și ceea ce am simțit atunci nu se poate exprima prin cuvinte.

Am spus deja că Antonescu era dezechilibrat din punct de vedere psihic. Trecea de la o extremă la alta, cu ușurință, de la o relativă amabilitate, pe neașteptate, la o turbare totală.

Din această întâlnire, am reușit totuși s-o văd în sfârșit pe Maria, soția sa. Am întrebat-o la un moment dat cum ar putea, ca femeie, să refuze să asculte strigătele de disperare ale copiilor, rugând-o să aibă milă. I-am spus că ea ar putea să-și influențeze în mare măsură soțul, ca să pună capăt la atâta suferință. S-a mulțumit să-mi răspundă că mareșalul se îngrijea înainte de toate de interesele superioare ale țării. — „Dar este în interesul țării să fie torturați oameni nevinovați?" — am întrebat-o eu.

---

[9] Crezul fundamental evreiesc: „Ascultă, Israel, Domnul Dumnezeu Unul este" (n.t.).

Întrebarea mea a rămas fără răspuns.

Fiindcă n-am obținut nimic de la Antonești, iar situația nu înceta să se agraveze, m-am dus la Patriarhul Nicodim, în speranța că el va reuși să-l înduplece pe mareșal. Era un om rece, sever, un preot antisemit de modă veche. Și-a arătat indispoziția față de „jidani", care nu meritau decât disprețul „bunilor români" și în nici un caz încrederea sau mila „bunilor creștini". Propaganda potrivit căreia evreii erau răspunzători pentru toate nenorocirile țării i se părea perfect justificată. M-a ascultat fără a-mi arăta nici cea mai mică simpatie, dimpotrivă. Conversația noastră s-a transformat într-un simplu monolog, fiindcă nu reacționa la nimic din ceea ce-i spuneam.

Incapabil să mai suport mult timp impasibilitatea sa, i-am strigat: „Nu înțelegeți deci că vă vorbesc despre zeci de mii de ființe absolut nevinovate? Veți purta povara unei zdrobitoare responsabilități dacă veți lăsa să se comită asemenea nedreptăți!". Ridicând vocea, am adăugat: „Sunteți Patriarh, omul lui Dumnezeu! Nu vă gândiți că veți fi chemat într-o zi în fața Judecătorului Suprem să dați socoteală pentru ceea ce ați permis aici, în România, să se comită sub ochii dumneavoastră, ochii dumneavoastră de om al Bisericii?".

Nemaiputând să mă controlez, am îngenunchiat în fața lui. A fost foarte impresionat și a coborât de pe tronul pe care stătea venind să mă ridice cu ajutorul secretarului său. Atmosfera s-a schimbat deodată în mod miraculos. El murmura acum, jumătate pentru el însuși, jumătate pentru mine: „Ce pot să fac?". Am răspuns imediat: „Puteți face foarte mult. Sunteți Pa-

triarhul acestei țări, aveți mari răspunderi și în același timp o mare autoritate...".

În ciuda emoției sale vizibile, șovăia încă să se angajeze formal. A promis totuși că va vedea ce s-ar putea face și că va rămâne în contact cu mine, ceea ce mi-a redat curajul. Am mai înțeles că are intenția să ceară sprijinul reginei-mame. M-am ferit să-i pomenesc despre ostilitatea mareșalului Antonescu, de la care oricum n-ar fi obținut nimic. Am insistat asupra faptului că ar fi necesare eforturi imense, dată fiind situația gravă.

În ce mă privește, am rămas în contact permanent cu Palatul regal și, știind că Patriarhul se va duce acolo ca să discute, am căutat să iau legătura imediat cu regina-mamă. Femeie nobilă prin inimă și spirit, ea s-a arătat foarte emoționată de expunerea mea, mai ales de soarta copiilor. A făcut și ea apel, fără succes, la Antonescu. A avut apoi ideea, sprijinită de rege, de a-i invita la un dineu, la Palat, pe Patriarh, pe mareșalul Antonescu și pe Mihai Antonescu, iar cum cei doi din urmă spuneau că tot ce privește deportările depindea de nemți, l-a invitat și pe ambasadorul Germaniei la București, baronul von Killinger. Acesta venise în România după pogromul din ianuarie 1941, dar a avut deja ocazia să-și demonstreze cruzimea opunându-se opririi „evacuărilor". Regele Mihai și regina Elena își închipuiau că reunind acești oameni în jurul mesei regale va fi mai ușor să se discute.

N-a fost așa. Atmosfera a rămas încordată, iar la un moment dat a luat chiar o întorsătură dramatică. Simpla cerere a reginei, care a cerut direct să se dea dovadă de îndurare față de nevinovați, nu l-a im-

presionat deloc pe Killinger. Dimpotrivă, s-a arătat, în refuzul său brutal, impertinent și încăpățânat, în același timp. În felul acesta, el a reușit să lovească în orgoliul național al Patriarhului, care a reacționat viguros. Ca și cum el ar fi întruchipat independența României, Nicodim s-a întors anume către mareșalul Antonescu, făcând apel la sentimentele sale cele mai naționaliste. A sfârșit prin a obține, susținut de regină, o încetinire a convoaielor, iar pentru acelea care n-au pornit încă o oarecare amânare. Dar aceste măsuri au fost sporadice, iar mai apoi deportările au fost reluate.

În această perioadă îngrozitoare, Mitropolitul Bucovinei, Tit Simedrea, a sosit la București, venind de la Cernăuți, un oraș în care ai noștri fuseseră foarte dur loviți. Era un antisemit notoriu, dar mi-am zis că trebuie totuși să-l văd, fie și numai pentru a avea mărturia sa directă și pentru a încerca să-l influențez în favoarea noastră.

I-am cerut deci o audiență urgentă, iar el știa foarte bine pentru ce. M-a primit și a mărturisit, spre marea mea surprindere, că ceea ce a văzut îl tulbură încă. Mi-a povestit despre soldați români smulgând bolnavi din paturile lor, copii țipând în timp ce sunt duși cu de-a sila la tren. A înțeles în ce măsură relatarea lui mă sfâșia și, fără a pierde nici o clipă, i-am cerut pe un ton imperativ să-și comunice impresiile mareșalului și să-i ceară să oprească deportările. El a făcut-o, și a făcut-o într-adevăr cu folos, fiindcă convoaiele care porneau din Cernăuți au fost oprite. A mers chiar mai departe, căci odată ajuns în orașul său, s-a asigurat din partea autorităților, destul de recalcitrante, că ordinul guvernului e dus la îndeplinire. Era ceva absolut de ne-

închipuit: obținusem oprirea deportărilor din Cernăuți cu ajutorul lui Tit Simedrea, Mitropolitul antisemit al Bucovinei... Dar, vai!, ele au fost reluate la începutul verii anului 1942.

Când am aflat că autoritățile din Cernăuți i-au strâns pe evrei într-o piață, Maccabiplatz, am înțeles ce urmează să se întâmple. Erau acolo mulți copii fără să aibă nimic de băut, și știind acest lucru m-am grăbit să iau legătura cu Maria Antonescu, veșnica „președintă a numeroase opere caritabile". Știam că avea posibilitatea de a interveni. Am rugat-o deci: „Doamnă, vă vorbesc despre copiii care n-au nici măcar dreptul să bea! Dați ordine fără întârziere ca să li se aducă apă! Salvați-i de la moarte înainte de a fi prea târziu!".

Ea a rămas în acea zi neclintită, mută, fără măcar să-mi arunce obișnuitul ei răspuns: „Asta nu depinde de mine, ia legătura cu cutare sau cutare minister...". O piatră, mi-am spus, o piatră pe care n-o poți urni din loc...".

Știam că în drum spre Transnistria mulți deportați mureau de epuizare sau masacrați cu lovituri de baionetă de către soldați. Odată ajunși, supraviețuitorii mureau la rândul lor de foame sau de lipsa oricăror îngrijiri medicale. N-aveau nici îmbrăcăminte, nici hrană, nici medicamente. La început nici nu îndrăzneam să sperăm că le-am putea trimite vreun ajutor. Auzisem despre guvernatorul Transnistriei, un anume „profesor" Alexianu, renumit pentru cruzimea sa. El se împotrivea oricărei încercări din partea noastră de a-i ajuta pe deportați. O dată în plus, ne-a venit în ajutor regina-mamă. Am informat-o permanent asupra

condițiilor de viață înspăimântătoare în care erau menținuți acolo evreii și am făcut același lucru cu nunțiul apostolic. Amândoi s-au înțeles să intervină pe lângă Mihai Antonescu, iar regina Elena a obținut, în sfârșit, de la acesta autorizația de a trimite ajutoare compatrioților noștri nenorociți. Am aflat vestea printr-un trimis special al reginei și l-am informat imediat pe Filderman. Această mamă, cu inimă mare, a jucat astfel un rol determinant, căci ajutând pe deportații din Transnistria noi pregăteam întoarcerea orfanilor, iar mai târziu și a altor deportați.

4

CENTRALA EVREILOR ȘI CONSILIUL EVREIESC CLANDESTIN

La începutul anului 1942, germanii și românii au hotărât să creeze „Centrala Evreilor din România", iar dr. Nandor Ghingold a acceptat să o conducă. El devenea astfel trădătorul „oficial". Înainte de a-și asuma noile funcții, s-a botezat; era din partea sa o alegere liber consimțită și o dovadă clară a lipsei sale de respect față de poporul său.

Cinci ani mai târziu, în decembrie 1947, comuniștii vor schimba această organizație cu „Comitetul Democrat Evreiesc", condus de dr. Sandu Lieblich[10]. Nici Ghingold, nici Lieblich nu au reprezentat de fapt comunitatea, care, și într-un caz și în celălalt, n-a avut nici un cuvânt de spus.

Cel dintâi m-a izgonit din casă, cel de-al doilea din casă și din postul meu...

Când Ghingold și-a instalat „Centrala Evreilor" la parterul clădirii din strada Doctor Burghelea nr. 3, unde se afla Federația noastră, el a considerat că spațiul este insuficient și a insistat să preia personal

[10] El va fi numit de către guvern președinte al Federației Comunităților Evreiești.

camera în care lucram. Aceasta făcea parte de fapt din apartamentul meu. Unii colaboratori ai săi i-au dat de înțeles că nu era poate o idee prea bună să-l jignească astfel pe Șeful Rabin, evacuându-l din locuința sa. Dar n-a vrut să renunțe, vroia biroul meu cu orice preț; îl va avea!

Grossman, adjunctul său, mi-a spus că trebuie să mă mut, cu familie cu tot, în strada Spătarului 51. Cine poate ghici planurile Providenței...?

La noua adresă se va constitui Consiliul nostru clandestin, a cărui conducere am luat-o, iar aceasta nu s-ar fi putut face niciodată în imobilul adăpostind „Centrala Evreilor"...

Vreau să spun aici câteva cuvinte despre unii responsabili ai acestei Centrale. Ghingold mi-a părut imediat a fi un om rău, lipsit de scrupule, foarte dur și rece. Părea să aibă toate complexele evreului botezat, ale unui *meșumad*[11] care mai și îndrăznește să-și „administreze" frații, maltratându-i, strivindu-i, pentru a le face pe plac noilor săi stăpâni. Alături de el îl avea pe Willman, numit și el de naziști, un gazetar fără anvergură, care s-a făcut avocatul transferului de populație evreiască spre teritoriile „autonome", alese de nemți. El va deveni unul din informatorii ambasadei germane la București.

Adjunctul lui Ghingold, Grossman, care zâmbea mereu, nu inspira nici o încredere. Mai puțin brutal decât șeful său, juca un rol dublu, încercând să intre în grațiile conducătorilor noștri adevărați. El ținea mult să treacă drept un evreu preocupat de toate problemele evreiești.

---

[11] Botezat, în sens de convertit (n.t.).

Ghingold a fost la început secretarul general al Centralei, a cărei președinție fusese încredințată pentru un timp unui gazetar talentat, dar cu un caracter pervers, H. S. Streitman. Și el, se povestea, s-ar fi convertit demult, de altfel. Dar în timp ce Ghingold nu-și ascundea cu nici un prilej disprețul său față de iudaism, Streitman nu ezita, din ipocrizie, să asiste la slujbele din sinagogă. Fusese prezent în acel an la Templul Coral de Iom Kipur, când am rostit o predică despre *Kidduș-ha-Șem* și despre devotamentul evreului față de credința sa, pentru care e gata să-și sacrifice și viața.

Deodată, în timp ce vorbeam, Streitman a izbucnit în plâns. Era o dovadă a căinței, în acea zi solemnă, sau un gest destinat publicului? Câte puțin din amândouă, fără îndoială.

Dar dacă direcția Centralei Evreilor era alcătuită din trădători și colaboratori, existau aici, printre membrii acesteia, și oameni cinstiți. Unii lucrau aici la cererea adevăratelor organizații evreiești, pentru a se afla ce se urzește, pentru a interveni la momentul potrivit. De altfel, prerogativele „legale" ale Centralei erau prea importante pentru a fi neglijate în aceste timpuri deosebit de grele.

Trebuie să menționez printre evreii sinceri și devotați pe dr. Theodor Loewenstein, însărcinat cu Departamentul educației și venit aici din partea Organizației sioniste. Considerat ca un pedagog excepțional de întreaga comunitate, preocupat să insufle un spirit național evreilor, pretutindeni unde îl chemau răspunderile, el a fost însă obligat să demisioneze de la Centrală, fiind acuzat de „sionism". Dr. Kanner era

de același soi. El s-a ocupat, pe strada Dr. Burghelea, de Departamentul problemelor religioase, cu acordul lui Filderman.

Spre deosebire de alte instituții de același gen care au apărut în acea vreme în alte țări din Europa, Centrala Evreilor din București nu s-a îndepărtat niciodată complet de adevărații conducători ai comunității. Chiar și șeful ei real, trimisul român însărcinat cu „rezolvarea problemei evreiești", Radu Lecca, știa că trebuie să țină seama de faptul că ei există.

Îmi amintesc de ziua când acesta s-a prezentat la birourile noastre — erau încă ale Federației noastre — pentru a ne da de veste că guvernul a decis crearea „Centralei Evreilor". Făcea eforturi pentru a se arăta plin de încredere, dar părea totuși destul de intimidat de primirea rece ce i s-a făcut și de tăcerea grăitoare ce a urmat cuvântului său.

Centrala a întreprins deci activități pentru care a și fost de fapt creată: strângerea de fonduri, colectarea de îmbrăcăminte etc. În același timp, a început să funcționeze o conducere clandestină în noul meu apartament din strada Spătarului. După război, în timpul procesului său, Ghingold a susținut că a știut întotdeauna de activitatea noastră.

De câte ori am întâlnit înalți demnitari ai guvernului, am avut impresia că ei disprețuiesc Centrala Evreilor, ca și mine, neconsiderând-o ca reprezentativă pentru comunitatea noastră. Mai curând ca pe o verigă în plus a birocrației de stat.

Ghingold, la rândul lui, cu alura sa de gauleiter ce nu părea să se vadă decât cu Lecca și să-i execute ordinele, era un laș, care nu risca niciodată să facă nici cea mai mică intervenție personală dacă nu era sigur

de rezultat. Către sfârșitul războiului, ironia soartei a făcut ca — în parte la cererea guvernului, în parte datorită dorinței sale de a se reabilita cât nu e încă prea târziu — a făcut, zic, ca să ne ajute din punct de vedere legal sau tehnic în unele activități ale Consiliului clandestin. Absurditatea unei astfel de situații poate fi rezumată astfel: guvernul antisemit, pentru a asculta de ordinele germane, a creat Centrala Evreilor — pe care o disprețuia. În același timp, același guvern îi primește pe Șef Rabinul ales și pe ex-președintele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, manifestând față de aceștia respectul datorat adevăraților reprezentanți ai populației evreiești... Și, de exemplu, deși Centrala Evreilor a pus în aplicare măsurile luate de autorități împotriva evreilor, ea a jucat un rol tehnic în desfășurarea programului de ajutorare a evreilor din Transnistria, o activitate a cărei inițiativă revenea în realitate Consiliului clandestin. Ea îi conferea „legalitatea" necesară.

Deja, în timpul războiului, și imediat după, „unii sioniști", și mai ales comuniști, s-au luat de toți conducătorii evrei care, potrivit lor, ar fi „colaborat" cu Centrala. N-am scăpat de atacurile lor, căci fusesem obligat, cu alți câțiva, la fel de puțin susceptibili de a fi suspectați, să asist la două sau trei reuniuni la care fuseserăm convocați. Trebuie imediat spus că la una din aceste ședințe, Streitman l-a insultat pe Zissu, unul din notabilii noștri, care a plecat imediat însoțit de mine, căci am ținut să manifestez astfel solidaritatea cu el.

La o altă întâlnire, Radu Lecca ne-a cerut s-o rupem cu Filderman. Nu numai că am refuzat în modul cel mai categoric, dar am și insistat asupra importanței

primordiale a acțiunii sale în favoarea populației evreiești.

În fine, în 1943, Filderman și cu mine am fost convocați de conducerea Centralei Evreilor pentru a „discuta" despre un impozit de *patru miliarde* de lei pe care evreii urmau să-l plătească. Înainte de a fi convocat la Centrală, Lecca mi-a comunicat, în biroul său, că mareșalul a luat această hotărâre. Am declarat, pe loc, lui Lecca faptul că obștea noastră era prea slăbită, prea sărăcită materialicește și fizic, pentru a face față unei astfel de măsuri. Nu s-a aprins de mânie, cum m-aș fi așteptat, dar a subliniat limpede că ordinul venea de la mareșalul însuși și că va trebui să plătim.

Am întrunit urgent Consiliul clandestin pentru a-l pune la curent. Imediat după aceea, Lecca ne-a chemat la Centrală pe mine, pe Filderman, pe Benvenisti și pe mai mulți dintre conducătorii noștri, în prezența lui Ghingold. De astă dată s-a dezlănțuit cu toată mânia când i-am spus că noi nu vom putea strânge niciodată o asemenea sumă și ne-a amenințat pe toți cu arestarea. M-am crezut din nou la prefectura poliției. M-am ridicat brusc, după ce l-am lăsat să tune și să fulgere, și am vorbit. Am vorbit puțin; de asemenea, de această dată nu-mi amintesc ce-am spus. Știu doar că Lecca a fost atât de impresionat de cuvintele mele, încât întreaga atmosferă a ședinței s-a schimbat deodată. Apoi ne-a lăsat să plecăm...

În zilele care au urmat, Filderman s-a ostenit peste măsură, nu pentru a obține anularea deciziei — știa că acest lucru ar fi imposibil —, dar cel puțin să scadă suma fixată. Rezultatul: după o explozie de furie, mareșalul Antonescu a dat ordin să fie deportat în

Transnistria. Am încercat de îndată pretutindeni și cu toate mijloacele ce le aveam la îndemână să împiedic plecarea sa. Am obținut certificate de la doctorii Teodorescu și Lupu, dovedind că Filderman era foarte bolnav. La sfatul celor doi medici, a fost admis în clinica Victoria, unde s-a găsit un mijloc de a i se ridica artificial temperatura pentru a face credibil ceea ce spusesem: că se simte foarte rău. Am alergat la Palatul regal, la Dimitrie Lupu, președintele Înaltei Curți de Justiție, la conducătorii Partidului Național Țărănesc și ai Partidului Național Liberal, la Maniu și Brătianu, la dr. Costinescu, la mai mulți miniștri, implorându-i să obțină revocarea ordinului de deportare. În zadar. Nici o intervenție n-a ajutat. Mareșalul Antonescu se încăpățânase; prins de o furie nebună, nimic nu-l putea calma.

După fiecare încercare, mă opream la clinică pentru a-l vedea pe Filderman, mereu cu febră mare. Când a devenit clar că plecarea sa e iminentă, soția lui a spus că îl va urma și a pregătit valiza. După ce s-au făcut ultimele pregătiri, am venit la patul lui împreună cu ceilalți conducători și, luând mâinile mele reci în mâinile sale fierbinți și tremurătoare, Filderman le-a cerut cu voce slabă și în același timp solemnă să se strângă toți în jurul Șefului Rabin, să-l înconjoare cu afecțiune și să-l urmeze. Apoi m-a îmbrățișat. Nimeni nu-și putea reține lacrimile. Apoi Filderman a trebuit să se îmbrace și a plecat cu soția lui.

Părăsind spitalul cu inima frântă, i-am întâlnit pe Kolb și pe Steiger, delegații Comitetului Internațional al Crucii Roșii. Le-am cerut insistent să asigure soților Filderman condițiile cele mai umane posibile de călă-

torie. Și am continuat, fără răgaz, să bat la toate ușile. Am mers la nunțiul apostolic, la ambasadorii Elveției și Suediei și la mulți alții, cerându-le să-și unească eforturile. Am reușit să previn mai multe organizații evreiești din străinătate, precum și pe Stephen Wise, președintele Congresului Mondial Evreiesc. Pe toți i-am anunțat că Filderman a fost deportat și le-am cerut să facă tot posibilul pentru a obține eliberarea sa.

După trei luni de demersuri neîncetate, a fost, în sfârșit, eliberat. Acolo, în Transnistria, el a reușit să rămână activ. Cu toate amenințările, guvernul român nu a reușit să stoarcă de la evrei mai mult de șapte sute treizeci și patru de milioane de lei —în loc de patru miliarde cerute. Ei fuseseră demult jecmăniți.

Aș vrea să revin mai amănunțit asupra formării și funcționării Consiliului clandestin. În afară de mine și de Filderman, au mai făcut parte Benvenisti, care reprezenta Organizația sionistă, Froimescu, din partea comunității sefarde și Schwefelberg, un cunoscut avocat. Din clipa în care a fost vorba de a veni în ajutorul deportaților din Transnistria, iar din ianuarie 1943 chiar de a merge acolo și de a-i vedea, un concurs remarcabil l-am avut din partea lui Fred Șaraga, din Iași, un om de o energie și o bunătate fără cusur. Am început să ne întâlnim, sub presiunea unei necesități imperioase, în noua mea locuință din strada Spătarului. Eram permanent primul ostatec potențial al populației evreiești. Se întâmpla deseori să fiu obligat să mă prezint la date și la ore fixe la poliție, pentru a dovedi că n-am părăsit orașul și, odată revenit acasă, să mă aștepte întrunit Consiliul clandestin. Stabilisem în principiu o întâlnire pe săptămână, în general miercu-

rea, dar dacă împrejurările o cereau, ne revedeam în oricare altă zi și la orice oră, chiar și noaptea târziu, iar dacă era necesar și de patru-cinci ori pe zi. Simțeam în sinea noastră că suntem probabil supravegheați, dar aceasta nu schimba cu nimic activitatea pe care o desfășuram pe diverse planuri. Întâlnirea la mine acasă era mai sigură: conducătorii noștri puteau oricând, în caz de descindere a poliției, să spună că au avut nevoie să mă consulte, în calitate de Șef Rabin, în cutare sau cutare problemă religioasă.

Una dintre problemele cele mai critice pe care încercam s-o rezolvăm era aceea a orfanilor din Transnistria.

În biroul meu, Consiliul clandestin a organizat un Comitet de femei — erau douăzeci și una —, între care și soția mea, care avea menirea să pregătească repatrierea și primirea lor. Inițiativa acestui comitet revenea Sarei, și cum starea de urgență interzicea întâlnirea mai multor persoane la un loc, ea se ducea la fiecare personal, pentru a explica misiunile de îndeplinit. Centralizarea se făcea în cadrul Consiliului clandestin. Din motive de precauție, în timpul ședințelor Sarah făcea naveta între ferestre și ușă, asigurând astfel paza.

Când, în luna august 1942, conducătorii comunităților din Transilvania au venit la București pentru a ne preveni că se pregătesc deportări masive din Ardealul de sud, Consiliul s-a reunit urgent, mai întâi pentru a verifica la Direcția Căilor Ferate, unde lucra unul de-ai noștri, dacă știrea este exactă. Nu numai că era exactă, dar deportările erau iminente. Ne-am mobilizat imediat. I-am alertat neîntârziat pe regele Mihai, regina-mamă, pe ambasadorul Elveției și pe delegații

Crucii Roșii. Am găsit o cale de a-l întâlni mai ales pe Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc și șeful *de facto* al opoziției față de mareșalul Antonescu, căci era el însuși originar din Transilvania. Ne-a primit cu răceală, ne-a promis vag că va interveni, a precizat că nu crede să poată face mare lucru și, după câteva zile ne-a înștiințat că efectiv nu a obținut nimic. Am alergat atunci la Dimitrie Lupu, președintele Înaltei Curți de Justiție, la universitari de renume, ca și la dr. Winkler, evreu din Oradea, un bun prieten al meu, care era dentistul familiei regale, prețuit de rege și de regina-mamă. M-am dus, în sfârșit, la nunțiul apostolic, care mă primea întotdeauna, fără să-i aduc la cunoștință în prealabil vizita mea.

Sarah m-a înlocuit de mai multe ori la nunțiatură, mai ales când a fost avertizată chiar de nunțiul apostolic că Gestapoul, instalat vizavi, ne fotografia. Și cum timpul ne presa tot mai mult, am bătut și la ușa mareșalului Antonescu, apoi la Mihai Antonescu.

În final, Consiliul clandestin, „Sfatul evreiesc", a hotărât să se încerce un demers îndrăzneț, disperat: să-l contactez pe Mitropolitul Bălan, șeful Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Riscurile asumate erau mari; mai întâi, acesta era un antisemit notoriu; apoi, se afla la Sibiu, unde nu mă puteam duce decât clandestin, în calitatea mea de ostatec. De altfel, exista acolo un important cartier general al Gestapoului, ceea ce mărea primejdia de a fi prins. Nu ne rămânea decât o singură soluție, de neconceput în timpuri normale: să trimitem un curier la Sibiu pentru a-i face cunoscut Mitropolitului faptul că vreau să-l văd de urgență la București. Și iată, minunea s-a produs... Același om care se arătase întotdeauna distant față de mine în

Senat, acest intim al mareșalului Antonescu, care acceptase coroana de mitropolit al Odesei (oraș ocupat de români), dar refuzată de Patriarhul Nicodim, a răspuns Șef Rabinului că îl va întâlni la București, la domiciliul uneia din rudele sale, generalul Văitoianu, fost prim-ministru... Ușile care păreau atât de ermetic închise începeau să se deschidă, un miracol era pe cale să se înfăptuiască...

La începutul discuției noastre, Mitropolitul mi s-a părut la fel de rece ca de obicei. I-am descris situația extrem de critică în care se aflau evreii din sudul Transilvaniei, a căror deportare în Polonia nu mai era decât o chestiune de ore. A păstrat o figură nepăsătoare. Atunci am ridicat tonul, aproape că i-am strigat faptul că după moartea noastră ne vom regăsi în fața Judecătorului Suprem și că atunci îi voi reaminti, da, îi voi reaminti de moartea a zeci de mii de evrei, acești nevinovați de care era răspunzător fiindcă trăiau în eparhia sa.

Surprins, fără îndoială, de violența cuvintelor mele, a părut deodată tulburat. S-a ridicat și a început să străbată camera în lung și-n lat. S-a așternut o tăcere grea. Brusc, Mitropolitul s-a așezat din nou și m-a privit cu o intensitate crescândă. Fața lui părea mai blândă. A ridicat receptorul telefonului care se afla lângă el și a chemat biroul mareșalului Antonescu, spunând că vrea să fie primit de urgență. Însuși mareșalul a venit la aparat și l-a invitat, chiar în aceeași zi, la dejun. Văzând în ce măsură întreaga sa atitudine s-a schimbat, am insistat povestindu-i mitropolitului un episod înfricoșător pe care mi l-a relatat Iuliu Maniu însuși: în urmă cu câteva zile, trecând pe strada

Sfântul Ioan Nou, a auzit strigăte sfâșietoare ce veneau dintr-un imobil. S-a oprit ca să întrebe ce se întâmplă și i s-a răspuns că era vorba de niște evrei închiși acolo pentru a fi deportați în Transnistria. Maniu, acest om atât de dur, a fost emoționat și a încercat să obțină anularea ordinului, dar în zadar. „Dumneavoastră, am spus eu Mitropolitului, dumneavoastră ați putea face ceva pentru acești nenorociți".

Trebuia făcut acum apel la Mihai Antonescu. A doua minune: Bălan a telefonat și i-a cerut primului ministru să se ocupe de această problemă. Iar evreii de pe strada Sfântul Ioan Nou nu au mai fost deportați...

Ora dejunului se apropia. Mitropolitul se pregătea să răspundă invitației mareșalului. L-am condus în curte până la automobilul său. Pleca. Simțeam că pleacă într-o misiune de care depindea soarta a zeci de mii de evrei. Cu o voce tremurătoare i-am repetat acest lucru. Odată instalat în automobil, mi-a întins mâna, m-a privit drept în ochi și mi-a șoptit să nu uit această zi.

Am revenit acasă și, abia intrat în biroul meu, eram gata să leșin. Soția a fugit să caute un termometru; și-a dat seama că am febră. Treptat, am reușit să trec peste emoția puternică pe care o trăisem.

La orele 3, a sunat telefonul. O voce gravă și sigură de sine s-a făcut auzită. Era Mitropolitul Bălan. Vroia să-mi spună că a obținut de la mareșalul Antonescu anularea ordinului de deportare a evreilor din sudul Transilvaniei. Miracolul... da, miracolul s-a produs; ei erau salvați...!

Asta nu înseamnă că nemții au renunțat la „rezolvarea" a ceea ce ei numeau „problema evreiască" din România. Ei n-au abandonat proiectul de a deporta

în Polonia comunitățile din țară. Știam că presiunea germană asupra guvernului român urma să se intensifice, eram permanent informat despre aceasta, în mare măsură datorită unor oameni curajoși, printre care aș vrea să-l amintesc în mod deosebit pe Mgr. Cassulo. Doresc să-mi exprim aici stima și prietenia pentru acest mare umanist. Exista între noi o relație excepțională, bazată pe multe afinități și pe un foarte mare respect reciproc. Niciodată n-am găsit ușa sa închisă. Dacă se întâmpla să lipsească din București, avea grijă să-mi lase posibilitatea de a-l găsi în caz de urgență. Dacă, în mod excepțional, nu puteam să merg la el eu însumi, primea mesajul prin soția mea, fără să fie fixată o întâlnire. Eram supravegheați, iar el mi-a confirmat că Gestapoul, ale cărui birouri se aflau chiar vizavi de al lui, mă fotografia la fiecare vizită.

Ca mare diplomat ce era, nu-mi prea vorbea despre atitudinea Vaticanului față de evrei și deloc despre rolul Papei Pius al XII-lea. El m-a informat doar că, în 1943, Vaticanul a făcut să-i parvină o anumită sumă de bani pentru deportații din Transnistria și că a fost autorizat să se ducă să-i viziteze. Eu îi sugerasem de mult să facă această călătorie. De fapt, el se servea de marea sa autoritate morală în tot felul de împrejurări, chiar dacă nu era obligat s-o facă. Nu voi repeta niciodată îndeajuns faptul că evreii din România îi datorează enorm, și am fost extrem de mișcat când, mai târziu, mi-a spus, de mai multe ori, că l-am influențat mult prin felul meu de a prezenta lucrurile. Chiar dacă comportamentul meu nu se acorda întotdeauna cu manierele sale de diplomat perfect, el accepta sugestiile mele, făcute uneori fără etichetă, fiind

disperate[12]. În calitatea sa de decan al corpului diplomatic, influența sa asupra celor doi Antonești putea fi în orice clipă decisivă, și știind acest lucru nu ezitam să apelez la el. De exemplu, în toamna anului 1942, într-o zi dramatică, atunci când mi-a spus cu precauție, deoarece vroia să mă menajeze, că noi deportări sunt prevăzute, i-am spus imediat, pe un ton foarte hotărât: „Plecați! Duceți-vă la Roma și reveniți cu un mesaj special al Vaticanului. Aceasta îl va impresiona pe mareșal, ca și pe Mihai Antonescu!". Și el a purces într-adevăr la drum, ducând cu el documentele pe care le pregătisem. La întoarcere, ordinele de deportare au fost anulate[13] și a început chiar să se vorbească despre repatrierea unui număr de nefericiți din Transnistria, în pofida reacției violente a lui Killinger, ambasadorul german la București și a lui Richter, trimisul special al lui Eichmann.

În ziua în care m-a anunțat că se vor putea readuce în țară orfanii din Transnistria, Mgr. Cassulo m-a apucat brusc de mână și a plâns[14].

Da, era un om bun... Altădată, deși știa că Biserica Catolică nu are o atitudine favorabilă față de evrei, mi-a vorbit ca un om care își caută cuvintele în adâncul inimii sale: „Poate ar trebui să încerci să-l vezi pe Mgr. Cizar, arhiepiscopul catolic din București".

---

[12] Rolul Mgr. Cassulo este îndelung citat în *Actes et Documents du Saint Siège relatifs a la Seconde Guerre mondiale, 9*, Citta del Vaticano, 1975, îndeosebi în introducere, p. 128 și 474.

[13] În nota adresată lui Ion Antonescu, la 24 ianuarie 1944, de către Biroul Președinției Consiliului de Miniștri, se precizează: „La 13 octombrie 1942, sistarea evacuărilor este pusă în legătură cu vizita la Roma a Monseniorului Andrea Cassulo" V. *infra*, Documentul 10.

[14] *Actes et Documents*, *9*, 1975, p. 29 și 330; *10*, 1980, p. 43.

Firește, i-am urmat sfatul imediat și m-am dus la arhiepiscop.

Se înserase și, în penumbră, traversând curtea catedralei catolice, am văzut câteva siluete risipindu-se la apropierea mea. Erau evrei care aleseseră convertirea pentru a scăpa, credeau ei, de persecuții. Dar preoții catolici își băteau joc de ei și îi umileau, obligându-i să asiste la slujbele de seară din catedrală. Văzându-mă, s-au rușinat și s-au ascuns.

Am fost condus pe o scară secretă. Nu fusesem anunțat, dar arhiepiscopul m-a primit de îndată. M-a ascultat expunându-i gravitatea situației: deportările spre Polonia erau iminente. Aveam nevoie, mare nevoie, de ajutorul său. Deodată m-a întrerupt: „Domnule Șef Rabin, nu înțelegeți că ai voștri plătesc pentru ceea ce i-au făcut odinioară lui Isus? Ei l-au asasinat pe Isus Christos, ei trebuie să ispășească crima. Nu există decât un singur mod de a-i salva de la exterminare: să spuneți coreligionarilor dumneavoastră să se convertească și să-l accepte pe Isus ca pe Mântuitorul lor".

Tulburat, i-am răspuns că găsesc argumentul său înspăimântător nu doar pentru că nu respectă credința nefericiților persecutați, ci și fiindcă ordinul de convertire venea de la unul dintre reprezentanții unei religii care îi disprețuiește. „Crimele comise împotriva evreilor au ca autori oameni crescuți în ura față de evrei, oameni care gândesc și vorbesc ca dumneavoastră, monseniore! Am venit aici în numele dragostei pe care trebuie să ne-o purtăm reciproc, vă cer ajutorul pentru a salva viața acelora care au dat lumii acest precept divin... Nu, monseniore, poporul meu nu

se va converti. El va rămâne credincios Dumnezeului său, Dumnezeului lui Israel și al întregii omeniri, în pofida barbariei a cărui victimă este, în pofida răului care i se face. Cu excepția câtorva indivizi slabi, fără tărie de caracter, care rătăcesc jos, în curtea dumnea-voastră, mii, zeci de mii, sute de mii de evrei din această țară nu vor renega pe Dumnezeul lor, vor rămâne fideli credinței lor, așa cum au fost și strămoșii lor în Spania lui Ferdinand și a Isabellei, când s-au construit ruguri pentru a-i determina să se convertească. Credința lui Israel este asemenea unei stânci pe care nimic nu o poate clinti...".

Mgr. Cizar m-a ascultat fără a scoate un cuvânt. Nu a promis nimic. S-a ridicat și m-a însoțit până la ușa care ducea la scara principală. Intrasem singur prin spate, și acum, la plecare, eram escortat de el până la intrarea oficială. Poate reușisem să-l tulbur în sinea sa pe arhiepiscop.

Am aflat, după război, că nu fusese singurul care a folosit asemenea gen de „argumente creștine". Daniel Rops, istoricul francez, catolic, nu a ezitat să le avanseze și el atunci când erau deportați evreii din Franța. Mai târziu, a trebuit să le suprime din cărțile sale. Paul Claudel mi-a mărturisit că într-o zi i-ar fi reproșat din plin atitudinea sa „impardonabilă" din timpul persecuțiilor.

Dacă Mgr. Cassulo mă sfătuia să mă întâlnesc cu cutare sau cutare personalitate, nu uitam niciodată, în ce mă privește, să-l informez despre toate demersurile mele. Zâmbetul său, bunăvoința sa, bunătatea, chiar și aspectul său fizic — era solid și puternic — mă făceau să-l compar adesea cu Mgr. Roncalli, pe atunci delegat

apostolic la Istanbul. Cei doi oameni se asemănau și, atunci când, câțiva ani mai târziu, am făcut această remarcă Cardinalului Bea, cu care discutam pe atunci la Geneva textul intitulat „Declarație cu privire la evrei", pe punctul de a fi prezentat Conciliului Vatican II, el m-a asigurat că e de aceeași părere. Mgr. Roncalli, după Istanbul, a fost nunțiu apostolic la Paris, apoi patriarh al Veneției, înainte de a deveni Papa Ioan al XXIII-lea. În 1944, va interveni și el în favoarea evreilor, aflați încă în legările din Transnistria, la cererea Șef Rabinului Palestinei, Isaac Herzog, venit să-l vadă în mod expres la Istanbul. Mgr. Cassulo, prevenit, l-a încunoștințat că el se ocupa deja de această problemă gravă, la cererea Șef Rabinului Șafran și că încerca să obțină de la guvernul român transferul lor spre vest, către Vechiul Regat, iar nu către Ucraina, unde s-ar regăsi sub un unic control german. El se va informa, de altfel, permanent asupra situației și va rămâne în contact în această chestiune cu Mgr. Roncalli.

Când comuniștii au preluat puterea și l-au etichetat pe Mgr. Cassulo drept „reacționar", el a trebuit să părăsească țara, înlocuindu-l la Istanbul pe prietenul său Roncalli, care a plecat la Paris. Noul nunțiu sosit în România m-a vizitat imediat și mi-a spus că predecesorul său i-a cerut să păstreze și să întrețină cu mine toate legăturile de prietenie care se stabiliseră între el și mine.

În timpul anilor teribili ai războiului, așa cum am mai arătat, în afară de Mgr. Cassulo, m-am îndreptat mai ales către delegații Comitetului Internațional al Crucii Roșii și către cei trei ambasadori, ai Elveției,

Suediei și Turciei. René de Weck, reprezentantul Elveției, era catolic și se vedea frecvent cu nunțiul pentru a-și coordona acțiunile. Descinzând dintr-o veche familie din Fribourg, părea la prima vedere rece și distant, în realitate însă a făcut mult pentru comunitatea evreilor. I-am cerut adesea nu doar ajutorul, ci și sfaturi. Cetățean al unei țări neutre, el se bucura de un înalt prestigiu în cercurile politice românești, ca și omologul său suedez, de Renterswärd. Acesta din urmă n-a ezitat niciodată să-mi înlesnească contactele cu Șef Rabinul Suediei, Marcus Ehrenpreis, care folosea birourile ambasadei pentru a tranzita banii destinați ajutorării deportaților.

Cu reprezentantul turc, Sefbrati Istinyell, aveam relații ceva mai deosebite. Foarte mediteranean, el deborda de bune intenții și de amabilitate, dar, nu prea știu de ce, mă simțeam mai aproape de ceilalți doi confrați ai săi.

În privința delegaților Comitetului Internațional al Crucii Roșii, Kolb și Steiger, nici la ei n-am găsit vreodată ușile închise. Ei au fost foarte eficienți, mai ales în legătură cu demersurile pentru a obține autorizația de a trimite o comisie de anchetă care să-i viziteze pe deportați. Mai puțin însă în privința ajutoarelor materiale concrete. Dar nu șovăiau niciodată să-mi propună sprijinul. Or, guvernul român, în special între 1943 și 1944, nu era indiferent la cereri provenind de la reprezentanții acestei mari și prestigioase instituții din Geneva.

Aceștia au fost oamenii pe care i-am solicitat neîncetat și care nu au refuzat niciodată să mă asculte și să mă ajute.

La sfârșitul anului 1942, puteam crede că răul cel mai mare trecuse. Dar germanii continuau să facă presiuni pentru ca guvernul să aplice „soluția finală" evreilor din România, iar conducătorii români șovăiau între renunțarea la anumite măsuri de deportare, restabilirea lor parțială și anularea lor totală. Mgr. Cassulo personal m-a informat că, fără să vrea să mă neliniștească, riscurile pentru comunitatea noastră rămâneau încă mari.

5

VICTORIA NOASTRĂ PARȚIALĂ

Trebuia să rămânem încă extrem de vigilenți, dar din toamna anului 1942 până la sfârșitul anului, se putea spera într-o schimbare semnificativă în politica guvernului, în tot ceea ce privește deportările. Aceasta ne îngăduia să sperăm, cel puțin deocamdată, că cele mai mari pericole erau lăsate în urmă.

Semnul cel mai limpede că lucrurile puteau evolua favorabil l-am primit în septembrie și octombrie, prin abandonarea proiectului de deportări masive în Polonia. Așa încât, la începutul anului 1943, un vânt promițător de speranță părea să sufle pentru evreii din România. Mihai Antonescu susținea că nu vor mai fi trimise convoaie importante în Transnistria, deși unele porniseră deja. În timpul fiecărei întâlniri avute cu acesta, am evocat de multe ori problema unor eventuale repatrieri. Am insistat, firește, asupra problemei orfanilor, fiindcă simțeam că mareșalul Antonescu și membrii guvernului s-ar opune mai puțin acesteia decât altor cereri ale noastre. Încercam să ajungem la rezultate concrete, de pildă, la fixarea unei limite de vârstă, care, bineînțeles, mă străduiam să crească, știind că, un acord de principiu odată obținut, s-ar crea un precedent și s-ar deschide astfel o portiță și altor

repatrieri. În realitate, nimic nu era ușor, în parte datorită faptului că situația pe frontul de răsărit se schimba neîncetat. Reveniri masive ale deportaților nu vor avea loc, într-adevăr, decât la sfârșitul luptelor din această regiune și cu prețul multor dificultăți provocate de această dată de autoritățile militare ruse.

La acest sfârșit de an, 1942, aveam impresia ciudată că Mihai Antonescu — acest om care atât de deliberat i-a abandonat pe evrei disprețului și urii românilor — căuta să discute cu mine, mergând până acolo încât să-mi ceară părerea asupra modului în care ar putea fi ușurate suferințele comunității noastre. Sfârșeam uneori prin a crede că încerca, pe deplin conștient, să răspundă anumitor dorințe ale noastre.

În 1943, când a început să se pună problema refugiaților evrei din Polonia — în 1944 se va pune aceea a refugiaților din Ungaria —, mareșalul Antonescu a sugerat pur și simplu să fie toți împușcați. După care, Mihai Antonescu s-a arătat destul de mândru, spunându-ne cum a reușit el să anuleze directive de acest gen. A mers până acolo încât i-a informat despre aceasta personal pe delegații Comitetului Internațional al Crucii Roșii, în speranța, neîndoielnic, că aceștia ne-o vor repeta.

Când, în luna februarie 1943, Mgr. Cassulo a vorbit cu el despre ajutorul de care au nevoie evreii din Transnistria, el a răspuns că se gândește de la un timp la aceasta, deoarece nu dorește să rămână în ochii posterității drept un călău. Cunoscând prietenia care ne leagă, nunțiul și cu mine, nu se îndoia că toate acestea îmi vor ajunge la ureche. Ipocrit și oportunist, el a încercat să se adapteze împrejurărilor, cât mai potrivit intereselor sale, în vreme ce mareșalul nu se

schimba deloc. El rămânea mereu imprevizibil. Chiar dacă în unele privințe părea mai accesibil rațiunii, temperamentul său exploziv îl lua repede în stăpânire.

Era deci limpede că Mihai Antonescu se preocupa de acum în mod serios de „viitorul său", făcând strictul necesar pentru a rămâne în termeni buni cu reprezentanții țărilor occidentale de la București, ceea ce trecea drept o subită și clarvăzătoare „bunăvoință" față de evrei. Urma să se ducă curând la Roma, iar Mgr. Cassulo îmi spunea că îi pregătea o întrevedere cu Papa. Aceasta putea avea pentru noi urmări importante. Am strâns imediat o întreagă documentație pentru a fi transmisă în prealabil Vaticanului.

Pe de altă parte, am început să nutrim speranța, încă destul de vagă, în jurul unui proiect de emigrare rapidă spre Eretz Israel, nu doar pentru copiii din Transnistria, ci și pentru zeci de mii de adulți. Această eventualitate ne fusese prezentată de Radu Lecca, deși ne-am arătat foarte sceptici. Își datora postul nemților și se comporta ca un boier român tipic, corupt și adesea beat. Personal, îl vedeam uneori bine dispus și știam că, ocazional, este capabil și chiar să manifeste o relativă simpatie.

Israel Levanon (pe atunci Leivandman, va prezida mult mai târziu Consiliul religios din Haifa), care conducea Mizrahi[15] și Hapoel Hamizrahi[16], m-a informat că un număr de *haluțimi*[17] riscau să fie deportați în Transnistria. Soarta lor depindea de Radu Lecca. I-am cerut imediat acestuia o întâlnire și m-am dus la el însoțit de Levanon, un om pios, bun, cultivat,

[15], [16] Mișcări religioase sioniste (n.t.).

[17] Pionieri sioniști care se pregăteau să plece în Țara Sfântă.

cunoscut pentru sentimentele sale sioniste și care se afla alături de mine de mai mulți ani.

Lecca a ascultat atent ceea ce am avut de spus referitor la cazul haluțimilor, apoi mi-a declarat: „Domnule Șef Rabin, eu n-am cerut să fie deportați. Nemții au făcut-o. Eu nu pot face nimic. Dar pot să vă spun, confidențial, cu condiția să nu o repetați, că îi voi trimite în Basarabia, de unde vor putea reveni mai ușor, iar nu în Transnistria, cum o cer nemții". Această declarație m-a încurajat să-i cer să-i scutească de munci grele pe tinerii sub șaptesprezece ani.

În săptămânile următoare, zvonurile au continuat să circule; potrivit lor, ar putea să aibă loc o emigrație masivă spre Palestina. Semnalele veneau din Elveția, Portugalia, Turcia și Statele Unite. O asemenea operațiune i-ar fi interesat pe români din două motive: mai întâi, ar fi recoltat un beneficiu politic și material enorm dacă își „vindeau evreii"; apoi, ar fi fost pus în practică faimosul slogan antisemit: „Jidanii la Palestina, România românilor". În sfârșit, câștigul pe planul politicii internaționale ar fi fost considerabil dacă România ar putea arăta că ea a rezolvat problema evreiască în mod pașnic, iar nu cum o urmărea „soluția finală". Nemții aveau totuși alte proiecte.

Killinger, ambasadorul lor, s-a grăbit să intervină pe lângă guvern pentru a sublinia că niciodată Germania nu ar autoriza plecări de acest gen. Niciodată evreii nu vor scăpa din ghearele sale pentru a se duce să întărească potențialul economic și militar al țărilor care luptă împotriva ei. Pe de altă parte, nemții calculau că orice beneficiu s-ar obține din „vânzarea evreilor români" le va reveni în cele din urmă, de-

oarece România nu era decât unul din sateliții lor. Și, deși se opuseseră categoric proiectului, ei îl încurajau pe Lecca să întrețină ideea și chiar să discute în amănunt toate aspectele financiare ale unei asemenea operațiuni.

Agenți ai Gestapoului au fost infiltrați în organismele însărcinate cu pregătirile. Firește, Consiliul evreiesc clandestin era foarte la curent cu aceasta. Am continuat să ne întâlnim în locuința mea și i-am cerut lui Wilhelm Fischer să ne informeze asupra tuturor aspectelor financiare. Era un prieten apropiat al lui Benvenisti, reprezentant în România al Organizației sioniste, pe atunci dizolvată. Îl cunoșteam bine și venea adesea să mă viziteze. Dar, începând din 1943, s-a constituit o altă grupare sionistă în jurul persoanei lui A. L. Zissu, formând un fel de organizație rivală. Sunt până astăzi profund îndurerat că trebuie să amintesc faptul că relațiile dintre sioniști erau adeseori proaste. La începutul anului 1944, mai mulți conducători ai Organizației sioniste clandestine din România au fost arestați, iar Zissu s-a impus în locul lor. Ceva mai târziu, poziția sa va fi recunoscută, de fapt, de către Mihai Antonescu.

Raporturile dintre Zissu și Filderman erau cel puțin problematice. Cel dintâi dorea să intre în Consiliul evreiesc clandestin, iar cel de-al doilea încerca să împiedice acest lucru, atât cât îi stătea în putință, căci prefera manierele mai suple, mai acomodante ale lui Benvenisti. De altfel, Zissu îi ceruse lui Moritz Geiger, un evreu din Bucovina, să intervină pe lângă mine pentru a accepta să discut cu el probleme privind acțiunile Consiliului evreiesc clandestin. Ceea ce am

și făcut, sugerându-i însă, potrivit sfatului primit de la Filderman, fidel formației sale de jurist, să-mi supună ideile sau propunerile sale în scris. Mi-a trimis nu o scrisoare, ci trei, fără ca vreuna să mă convingă cu adevărat. În realitate, cei doi oameni se deosebeau în mai toate privințele. Spre exemplu, Zissu vroia să ignore cu desăvârșire Centrala Evreilor, sau să intre în conflict deschis cu aceasta, ceea ce Filderman considera ca opus intereselor noastre.

Pentru cazul special al deportaților din Transnistria, aveam nevoie de sprijinul Comisiei de ajutorare, care depindea de Centrala Evreilor. Trebuie să precizez, de altfel, că două luni înainte de sfârșitul războiului, cu prețul unui spectaculos stânga-mprejur, Zissu a acceptat să colaboreze la fel de bine cu Comisia ca și cu Centrala, iar când responsabilitatea emigrării i-a revenit sieși, a renunțat foarte repede la o bună parte din marile sale principii.

În așteptare, el preconiza o atitudine agresivă din partea noastră ori de câte ori ne vom întâlni cu membrii guvernului. Or, Filderman și cu mine preferam să ne comportăm cu un amestec de mândrie și umilință atunci când ceream în același timp mila autorităților și respectarea drepturilor noastre. Nu ne simțeam în poziția de a fi disprețuitori sau sarcastici. Filderman și Zissu erau personalități puternice, carismatice, dar cu temperamente foarte diferite, având concepții diferite asupra vieții evreiești și asupra metodelor de acțiune. Totuși Zissu a început să-l flateze exagerat pe Mihai Antonescu, tocmai atunci când guvernul acestuia, muribund, nu mai avea, la jumătatea anului 1944, prea multe zile. La 26 iunie, i-a adresat chiar o scrisoare bombastică în care îl felicita pentru „fructuoasa cola-

borare", aplauda „eforturile curajoase" ale primului ministru și îl asigura de „modesta, dar devotata sa colaborare...".

Într-o dimineață, Zissu a venit la mine să mă invite să prezidez o reuniune a noii organizații sioniste pe care a constituit-o în mod definitiv, făcându-mi cunoscut că în discursul său inaugural va vorbi îndelung despre mine și despre activitatea mea. După ce am reflectat bine la consecințele morale și politice ale deciziei mele, a trebuit să-i spun că refuz. Pentru mine, singurul conducător recunoscut era Benvenisti și, ca Șef Rabin, nu doream să mă găsesc amestecat în certurile personale dintre sioniști. Drept pentru care Zissu, rănit în orgoliul său, furios, mi-a replicat că în acest caz nu va mai vorbi deloc despre mine. Mai târziu a mers până acolo încât și-a manifestat ranchiuna în public și m-a criticat în prezența lui Mihai Antonescu. A încercat chiar să-l convingă pe acesta că n-ar exista cult mozaic, nici șef al acestui cult și că în orice caz el, Zissu, s-ar situa deasupra acestui cult, ceea ce m-a lezat, bineînțeles, profund. Dar răspunsul lui Filderman, care i-a scris imediat pentru a protesta aceluiași Mihai Antonescu, m-a lezat de asemenea, căci era pentru mine intolerabil ca doi membri ai comunității să se sfâșie astfel între ei. Nu e mai puțin adevărat că Zissu și-a ales bine momentul pentru a intra în contact cu primul ministru și că, cu ajutorul Agenției evreiești și al Biroului pentru emigrare în Palestina, va ști, în fruntea organizației sale, să-și dea într-o zi întreaga sa măsură.

Deocamdată mă ocupam intens de copiii încredințați OSE (Organizația pentru protecția sănătății evreilor, cu sediul la Geneva). M-am dus să-i văd,

le-am vorbit și am discutat cu cei care îi aveau în îngrijire, pentru a afla dacă din punct de vedere psihologic se dezvoltă normal. Am asistat la aproape toate reuniunile responsabililor O.S.E. și ale Joint[18]-ului, ca și la cele ale Secției române a Congresului Mondial Evreiesc. Am discutat, între altele, intervențiile mele pe lângă guvern și pe lângă diplomați străini în post la București.

Repatrierile avute în vedere, pentru care Consiliul evreiesc clandestin depunea atâtea eforturi, se bucurau de sprijinul Mgr. Cassulo și al reginei-mame Elena, în același timp cu cel al delegaților Comitetului Internațional al Crucii Roșii și al ambasadorului Elveției. Știam, de asemenea, că voiajul lui Mihai Antonescu la Roma și la Vatican a avut rezultate favorabile. Dar satrapii ambasadei germane au explodat de furie când au aflat de negocierile dintre noi și guvern. Generalul Picky Vasiliu, ministru adjunct la interne, ne informase, de altfel, că operațiunile propriu-zise ar putea să înceapă fără întârziere. În multe privințe, Vasiliu semăna cu Radu Lecca, împuternicit cu probleme evreiești. La fel de cinic, avea și el momente când se arăta mai omenos. Când mă duceam să-l văd pentru a-i cere să intervină în favoarea unei anumite familii sau într-alt caz foarte precis, mă primea cu cordialitate, dar el era mereu prins între guvernul său — în sânul căruia nimic nu era coordonat în ce privește problema evreiască — și nemți, care pretindeau ca problema să se rezolve în felul lor. Ceea ce făcea ca generalul Vasiliu să-și schimbe adesea părerea, iar noi, Filderman și cu

[18] Joint: American Joint Distribution Committee: Organizația americană de ajutorare a comunităților evreiești (n.t.).

mine, trebuiam, să revenim adesea cu insistență. De fapt, discuțiile pe tema repatrierilor s-au prelungit pe tot parcursul anului 1943 și nimic concret nu se va produce înainte de 1944.

Promisiunile făcute de Radu Lecca nunțiului apostolic (stabilisem eu însumi lista pentru Mgr. Cassulo) nu au avut urmări.

Ele erau următoarele :

1. Oprirea deportărilor.

2. Transferarea în nordul Transnistriei, sub jurisdicție română, a deportaților din lagărele de concentrare de sub jurisdicție germană.

3. Măsuri serioase care să garanteze viața persoanelor care trăiau în lagăre de concentrare.

4. Repatrierea văduvelor, a foștilor combatanți, decorați și răniți, a foștilor funcționari din administrație, a veteranilor de război și a altor persoane cu merite.

5. Suprimarea ghetourilor.

6. Ajutorul Crucii Roșii sub formă de îmbrăcăminte și medicamente.

7. Trimiterea din București de colete cu alimente și alte produse, vândute la prețuri oficiale.

8. Libertatea de a exercita o profesie.

9. Remunerarea pentru orice muncă efectuată.

10. Dreptul de a scrie și de a primi scrisori.

În plus, plecarea în Palestina a unui mare număr de orfani constituia pentru mine un punct capital, am mai spus-o, și asupra căruia nu încetam să insist pe lângă Mgr. Cassulo. Dar nimic nu s-a întâmplat.

Totuși, la sfârșitul anului 1943, personalități române de seamă au căutat să mă întâlnească. Se simțea că sfârșitul războiului e aproape și numeroși au fost aceia care se preocupau atunci să dobândească dacă nu sprijinul, măcar simpatia evreilor, fără să se sinchisească, de altfel, de pericolele care amenințau încă obștea noastră.

Astfel, trupele germane, care băteau în retragere, începând cu frontul rusesc, puteau să lichideze, în trecere, populațiile Transnistriei și, traversând România, să continue masacrul. Nu puteam fi niciodată siguri că n-ar exista un acord în acest sens între români și germani.

Ceea ce îi preocupa pe vizitatorii mei era să dovedească faptul că, în marea lor majoritate, evreii de sub administrația română au supraviețuit, contrar a ceea ce s-a întâmplat în celelalte țări europene ocupate de nemți — fără a se face, bineînțeles, nici o mențiune cu privire la colaborarea armatei române cu nemții sau despre masacrarea comunităților din Bucovina și Basarabia. De pildă, Papacostea, care fusese ministru în guvernul Averescu, a venit de mai multe ori la mine, lăsându-mă să înțeleg că regele Mihai ar putea să-i încredințeze postul de prim ministru, imediat după război. Dorea să afle ce ar putea face pentru evrei în acel moment. Mai mulți generali în rezervă au venit, la fel, în „vizită de curtoazie". M-au întrebat cum consideram vinovăția românilor față de evreii persecutați și dacă eu aș cere o pedeapsă. În chip de răspuns, am citat un extras din Talmud, pornind de la un verset din psalmi, unde se spune că nu dorim să pedepsim pe păcătoși, ci să oprim păcatul.

Iuliu Maniu, acest bărbat atât de orgolios, nu s-a deranjat personal, dar și-a exprimat dorința de a se întâlni cu Filderman și cu mine, cu Benvenisti și cu alți câțiva. L-am văzut de mai multe ori, cum am mai spus, dar mai ales în 1942, în legătură cu deportările. Nu a refuzat niciodată să ne primească. Distant și calculat, își cântărea cu grijă fiecare cuvânt. Aveam sentimentul că nu era preocupat de evrei decât în măsura în care aceasta afecta interesul național. Ne-a lăsat să înțelegem că își dădea perfect de bine seama că modul în care a fost tratată comunitatea evreiască va cântări greu în fața aliaților atunci când va fi vorba de a se stabili responsabilitățile fiecăruia. Prin urmare, opinia conducătorilor acesteia ar putea fi extrem de utilă. Prin felul său de a fi, prin alura sa, prin modul de a vorbi, îmi amintea de Mgr. Seipel și de dr. Innitzer, cancelarul Austriei și, respectiv, ministrul cu problemele sociale, pe care i-am cunoscut pe vremea când studiam la Universitatea din Viena. Mari teologi, extrem de distinși amândoi, aparțineau de ceea ce aș numi categoria antisemiților rafinați. Dr. Innitzer, devenit între timp Cardinal-arhiepiscop al Vienei, l-a aplaudat pe Hitler la intrarea sa în Viena, dar apoi, în timpul persecuțiilor din Austria, cred că mai curând i-a apărat pe evrei. Maniu mă făcea să mă gândesc puțin la aceste două personalități eminente.

In *Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre mondiale*, se găsește un rezumat al perioadei ianuarie 1944-iulie 1945:

„În luna martie 1944, rămășițele evreilor deportați au fost retrase din regiunea în care riscau să fie capturate de nemți. Nunțiul intervenise deja în 1942-1943

în favoarea evreilor din Transnistria, în special datorită unei călătorii făcute în primăvara anului 1943 în lagărele evreiești din Transnistria. La începutul anului 1944, deteriorarea situației militare a agravat neliniștea pe care o nutrea de mult comunitatea evreiască: exista teama că, retrăgându-se, românii îi vor lăsa pe evrei să cadă în mâinile forțelor germane, prezente deja în regiune. Evreii și-au fixat ca obiectiv în acest sector: 1. să asigure, imediat ce acest lucru este posibil, transferul evreilor către „Regat" sau cel puțin spre partea apuseană a Transnistriei, considerată mai sigură; 2. să asigure în modul cel mai serios cu putință emigrarea evreilor, sau cel puțin a orfanilor, spre Palestina, deoarece guvernul român, în pofida sau din cauza antisemitismului său, nu avea nici o obiecție fundamentală la emigrarea evreilor în Palestina. Pentru a atinge acest dublu țel, comunitatea evreilor, reprezentată mai ales prin Alexandru Șafran, Șef Rabin al României, continua să solicite sprijinul nunțiului și al Sfântului Scaun... Dar intervențiile Mgr. Cassulo reclamau un tact deosebit, căci o asemenea acțiune risca să fie în mod brutal respinsă ca un amestec în treburile interne ale țării.

La 22 ianuarie, a sosit la nunțiatură un memorandum trimis de dr. Șafran descriind situația orfanilor din Transnistria. Dat fiind procentul ridicat al mortalității printre deportați, copiii lipsiți de părinții lor erau relativ numeroși, estimați la patru mii, între doi și șaisprezece ani. Șef Rabinul României venise să-i comunice Mgr. Cassulo că orfanii vor fi readuși în «România». Dificultatea era că guvernul nu se arăta dispus să permită decât transferul copiilor de doi-

sprezece ani și sub această vârstă. Ar putea nunțiul să obțină ridicarea acestei limite de vârstă până la șase-sprezece ani? Ca urmare a acestei cereri, datată 26 ianuarie, nunțiul a adresat Ministerului de Externe un apel în care sunt inserate cele două cereri ale lui Șafran: evacuarea rapidă și limita de vârstă superioară pentru orfanii ce urmează să revină în Regat. După câteva zile, la 2 februarie, nunțiul s-a adresat din nou ministrului în favoarea evreilor-români care au nenorocul să fie împinși dincolo de Bug, în mâinile nemților.

Cazul celor patru mii de orfani oferea multe șanse de succes; dar nici ansamblul populației de deportați nu fusese uitat. La 28 februarie, sosea la Secretariatul de Stat o telegramă din partea Mgr. Roncalli, delegat apostolic la Istanbul. Șef Rabinul Ierusalimului, Isaac Herzog, venise în delegație spre a mulțumi Sfântului Părinte pentru caritatea dovedită în ultimele luni și cerea o intervenție urgentă a Sfântului Scaun în favoarea celor cincizeci și cinci de mii de evrei din Transnistria. Începând din 2 martie, Vaticanul a transmis mesajul la București, cu instrucțiuni pentru nunțiul Cassulo de a efectua toate demersurile posibile. Ca și în multe alte cazuri, când diverse canale au fost utilizate, nunțiul era deja la curent cu situația. Era de prisos, scria acesta la 16 martie, de a se mai face demersuri în plus față de cele făcute la cererea Rabinului Șafran. Guvernul înclina spre o înțelegere și era dispus să facă mai mult dacă nu s-ar teme de reacția acelora care sunt dușmanii înverșunați ai evreilor, adică germanii. Nunțiul adăuga noutăți de mare importanță: administrația civilă din Transnistria

a fost rechemată și populația (inclusiv grupul evreiesc) evacuată dincoace de Nistru, adică într-o zonă sigură. Reprimând orice optimism prematur, nunțiul promitea să vegheze asupra situației și să informeze [...]. La 11 iulie, el își informa superiorii că primul transport de refugiați români, șapte sute cincizeci de emigranți, din care două sute cincizeci din Transnistria, a sosit câteva zile mai înainte la Istanbul. Rabinul Șafran i-a adus vestea, iar Rabinul Herzog i-a adresat lui Cassulo o telegramă de mulțumire"[19].

*

Trebuie să subliniez aici, o dată în plus, că viața spirituală a populației evreiești a rămas extrem de activă, în ciuda tuturor pericolelor încă amenințătoare, a tuturor angoaselor care ne chinuiau. Am o carte destinată studiului limbii ebraice, publicată la București în anul 1943! Câteva pagini de la sfârșitul acesteia erau consacrate biografiei lui Herzl, celei a Șef Rabinului Niemirower și mie. Atât la Templul Coral, cât și la Sinagoga Malbim, precum și în școlile noastre, au avut loc în mod regulat manifestări culturale și religioase — tot atâtea dovezi de credință evreiască, de optimism și de neînfrântă dorință de a rezista furtunii, folosind armele spirituale ale lui Kol Yaakov, vocea slabă a lui Iacob, care a știut să reziste mâinilor brutale ale lui Esau, Yedei Eisav.

Date fiind împrejurările în care trăiam, poate să pară extraordinar faptul că ne întâlneam frecvent în

[19] *Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Janvier 1944 — juillet 1945*, Libreria Editrice Vaticana, 1980, p. 41—43.

locuința mea pentru a traduce Pentateucul, cu un comentariu în limba română. Conduceam acest mic grup de lucru, format — îmi amintesc bine — din Max Wurmbrandt, istoric și specialist în studiul Bibliei, Haim Rabinsohn (fratele Anei Pauker), profesor de istoria religiei, om foarte credincios, care a plecat mai târziu, pentru a se stabili la Haifa, David Faibiș, lingvist, specialist în ebraică, Eliezer Frankel, profesor de ebraică și Barbu Lăzăreanu, scriitor evreu român, bine cunoscut, și care, după război, a intrat în Academie. El era însărcinat să verifice exactitatea traducerii noastre. Ne reuneam la mine, în general după-amiaza. N-aș mai putea spune astăzi până unde am avansat în munca noastră, dar cred că manuscrisele noastre se află în Israel. Se poate pune întrebarea cum de ne-am putut hotărî să întreprindem o asemenea activitate în plină perioadă de persecuții, dar am făcut-o! Adesea, un telefon urgent mă obliga să întrerup, se întâmpla ceva grav referitor la evrei. Dar reluam mereu treaba de acolo de unde ne-am oprit.

Cimitirele profanate

De-a lungul întregii perioade, când ne-a fost greu, uneori chiar interzis, să ne îngropăm morții, prefecții, primarii, funcționarii au profanat sistematic cimitirele evreiești. Ei își manifestau astfel ura nu doar față de evreii vii, pe care ar fi preferat să-i vadă morți, ci și față de defuncți, pe care refuzau să-i lase să se odihnească în pace în mormintele lor. Cavouri distruse, oseminte exhumate, pietre tombale smulse, totul era conceput

pentru a ne leza în sentimentele noastre cele mai profunde. Am mai spus că ministrul legionar Radu Budișteanu mi-a sugerat cu dispreț să ne aruncăm morții în Dunăre.

Se ștergeau, în același timp, urmele unei vechi prezențe a evreilor în România. La Iași, de pildă, municipalitatea, în frunte cu primarul Constantin Ifrim, un admirator fanatic al lui Cuza, a hotărât din propria sa inițiativă să facă să dispară vechiul cimitir evreiesc de la Ciurchi, unde se găseau numeroase monumente de o mare valoare istorică. Același lucru s-a repetat la București, cu cimitirul Sevastopol. Am reușit să conving autoritățile că era vorba de un act foarte grav și, cu prețul unei mici concesii, ni s-a acordat autorizația de a exhuma câteva rămășițe pământești și să le transportăm împreună cu câteva monumente la alt cimitir, această muncă fiind făcută de evrei condamnați. M-am adresat de mai multe ori diverșilor responsabili ai Ministerului de Interne, între care ministrul însuși, generalul Dumitru Popescu. El ținea să-mi explice, de câte ori îl vedeam, că nu era personal răspunzător de măsurile inumane luate împotriva evreilor. Aveam impresia că dorea, ca atâția alții, să fie considerat din cel mai favorabil unghi posibil, pe măsură ce devenea evident că nemții vor pierde războiul. Subsecretarul de stat se purta la fel. Nu știu în ce măsură era sincer — numele lui era Strihan —, dar tot ce privea problema atât de dureroasă a cimitirelor profanate depindea de el direct. Alții nu se jenau să-și exprime mirarea de a mă vedea preocupat astfel de morți, în timp ce grija lor era de a-i face pe evreii încă vii să se transforme în tot atâtea cadavre... Dar, pentru noi,

această problemă atingea esențialul, respectul demnității umane.

Într-o zi a anului 1943, m-am dus să-l văd pe primarul Capitalei. Din întâmplare, în biroul său se afla Maria Antonescu. Am profitat de ocazie pentru a spune în fața ei că îl rog pe primar să ia măsuri pentru ca profanările să înceteze. Atmosfera din încăpere mi s-a părut mai curând calmă. Știam că primarul nu ar fi fost nemulțumit să aibă și aprobarea soției șefului statului. Întorcându-mă spre ea, am spus: „Cum știți, doamnă, când e vorba de moarte, chiar și cei mai puternici dintre noi nu îndrăznesc să se atingă de misterul ei. Suntem cu toții muritori. Din clipa nașterii, sorții sunt stabiliți, va trebui să murim într-o zi. Și cum dorim să trăim cât mai mult posibil, vrem ca moartea noastră să survină cât mai târziu cu putință. Respectându-ne morții, ne respectăm pe noi înșine, recunoaștem prin aceasta condiția noastră de oameni, aceeași pentru toți. Când ne deranjăm morții, în pământul în care sunt îngropați, ei se supără pe noi, cei care încă pășim pe solul sub care vom fi și noi într-o zi, la rândul nostru. Ei se mânie, căci nu doresc ca odihna lor să fie tulburată. Nu e bine pentru noi, cei vii, să ne deplasăm morții. Căci ceea ce denumim viață nu se limitează la ceea ce oamenii cred că se vede. De aceea Biblia ne învață că forța omului e neputincioasă în fața morții"...

Simțeam că Maria Antonescu mă ascultă cu o anumită smerenie, că orgoliul ei obișnuit a părăsit-o. S-a întors apoi către primar și i-a cerut să facă în așa fel ca să înceteze profanarea cimitirului Sevastopol. Acesta a luat imediat măsurile corespunzătoare. Cum trăiam într-un regim totalitar, era deajuns ca soția

șefului statului să spună un cuvânt, pentru ca decizii la nivelul eșalonului guvernamental să fie anulate...

Dar a devenit evident, mult mai târziu, că ceea ce am spus în acea zi Maria Antonescu nu a uitat. În luna mai 1946, soțul ei și Mihai Antonescu au fost judecați și condamnați la moarte. Ea a cerut atunci unui prieten al familiei sale să mă roage să intervin pe lângă guvern, ca să-l poată îngropa pe soțul ei ca pe „un bun creștin", într-un mormânt la care ea să poată veni să se reculeagă. Această umilă cerere dovedește puterea cuvintelor.

6

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI SE APROPIE

Începând cu luna iunie 1944, prințul Barbu Știrbei, un intim al familiei regale, fost prim-ministru și importantă figură aristocratică a vieții politice românești, și-a asumat un rol de mijlocitor din ce în ce mai însemnat, fără îndoială cu acordul guvernului, ca și al opoziției. El avea ca misiune stabilirea de contacte cu țările occidentale pentru a facilita României un sfârșit de război onorabil. Se presupunea că prințul va obține de la aliați condițiile de armistițiu cele mai favorabile, și așa s-a considerat că se va întâmpla, mai târziu, și cu diplomații Constantin Vișoianu și Alexandru Cretzianu.

În teorie, rolul său era foarte important. În realitate, rezultatele pe care urma să le obțină au fost dezamăgitoare. Speranțele puse în el s-au spulberat în fața realității dure a aranjamentelor internaționale, între altele, cele stabilite la Yalta.

În luna aprilie 1944, pe când nu se afla decât într-un stadiu pregătitor al activităților sale diplomatice, prințul a făcut un gest, calculat și elegant, în același timp: ne-a invitat la un dejun, pe mine și pe soția mea. I-am mulțumit, exprimându-mi regretul că

nu pot accepta invitația din cauza legilor cașrutului[20]. Dar el a insistat și mi-a cerut toate instrucțiunile necesare, asigurându-mă că ele vor fi respectate în cele mai mici amănunte. I-am răspuns că în acest caz vom veni bucuroși; o asemenea situație se va repeta ceva mai târziu, când aveam să fim invitați la castelul Peleș, de la Sinaia, pentru a dejuna cu regele Mihai și regina Elena.

La prințul Știrbei, atmosfera generală era de o mare distincție și de un mare rafinament. Avea ceva regesc în atitudinea sa, în manierele sale, în felul de a vorbi și de a nu aborda nici o problemă politică în tot timpul mesei pentru a nu stânjeni ambianța destinsă și amicală. Am trecut apoi în salon, pentru o ceașcă de cafea; aici, cu mare delicatețe, a atins câteva subiecte precise. S-a ferit să tăgăduiască suferințele îndurate de evrei în timpul perioadei de persecuții, dar voia să sublinieze totuși că românii erau, în fond, buni, lucru demonstrat de faptul că evreii aflați între granițele teritoriului român au supraviețuit. A mai adăugat faptul că cunoștea bine comunitatea noastră, atașamentul ei față de România și grija acesteia pentru interesul național. A încheiat precizând că din momentul în care țara se pregătește să înfrunte o situație extrem de delicată, contează, se înțelege, pe faptul că evreii, și îndeosebi conducătorii lor, care aveau o anumită influență în Occident, vor ști și vor voi să ajute la depășirea dificultăților ce riscă să apară la sfârșitul războiului. M-a întrebat, în sfârșit, ce probleme consider că sunt mai urgente.

[20] Cașrut = alimentație rituală (n. t.).

I-am răspuns că, firește, noi dorim să vedem restabilirea vieții sociale și economice a comunității noastre și că solicităm compensații acceptabile pentru toate pierderile suferite și chinurile îndurate, precum și un ajutor material pentru răniți, invalizi, ca și pentru familiile victimelor. Vrem, de asemenea, să fie înlesnită plecarea celor care vor să emigreze în Palestina și să fie susținute organizațiile evreiești preocupate cu edificarea acolo a unui Stat evreiesc. Am subliniat că aceste două probleme vor avea cea mai mare însemnătate pentru evrei, după terminarea războiului. Prințul Știrbei m-a ascultat în tăcere, dar am avut impresia că memora cu grijă tot ceea ce îi spuneam. Nu s-a stabilit totuși o discuție reală între noi.

Când să-mi iau rămas bun, nu m-am putut reține să revin asupra subiectului privitor la Eretz Israel, la emigrarea evreilor români și la constituirea unui Stat evreiesc. Am insistat încă o dată asupra datoriei României de a le sprijini pe ambele. Precizam și că emigrația nu era o problemă a viitorului, ci dimpotrivă, că aceasta prezintă o maximă urgență. Am exprimat gratitudinea mea anticipată dacă va lua măsuri de facilitare în acest sens. Mi-a replicat că în împrejurările actuale el nu se bucură de nici o influență. La care i-am răspuns că, dat fiind prestigiul său excepțional, ar putea obține aproape tot ce dorea.

La social-democrați i-am întâlnit pe Titel Petrescu și pe Ștefan Voitec. Cel dintâi părea un artist, un bărbat agreabil, căruia îi plăceau cravatele excentrice.

Și alte personalități, de toate facturile, au căutat să mă vadă și am avut tot mai mult impresia, apoi certitudinea, că se pregătesc evenimente de seamă. Sim-

țeam aceasta până și în contactele mele cu Palatul. Înainte de 23 august 1944 — data căderii guvernului Antonescu —, eram în raporturi permanente cu familia regală și cu anumiți demnitari, ca Mocsony-Stârcea și mai ales cu Dimitrie Negel, un moldovean afectuos și deschis față de mine. El cunoștea bine Bacăul, orașul meu natal.

După 23 august, a trebuit să mă întâlnesc cu un tânăr demnitar, Mircea Ioanițiu, secretarul particular al regelui. Am avut, de asemenea, mai multe ocazii să-l văd pe Dinu Brătianu, șeful Partidului Național Liberal, provenit dintr-o veche familie de boieri din Vechiul Regat. Naționalist și, bineînțeles, antisemit, era totuși mai puțin aspru, mai maleabil, să zicem, decât un om ca Iuliu Maniu. Avea întrucâtva alura unui patriarh și își cântărea cuvintele mai puțin decât alții. Ca și unul dintre prietenii săi, dr. Costinescu, președintele Crucii Roșii Române, m-a lăsat să înțeleg foarte limpede că, în pofida a ceea ce s-a întâmplat, în pofida suferințelor îndurate, evreii trebuie să se considere din nou că sunt copiii patriei române, gata să slujească țara în care s-au născut, chiar dacă aceasta i-a trădat.

Cea mai mare figură a literaturii române din epocă, Mihail Sadoveanu, și-a manifestat și el dorința expresă de a ne întâlni. S-a invitat chiar la mine. La început a evitat să vorbească despre politică. Discuția s-a purtat în jurul problemelor literare. Mi-a mărturisit profunda sa admirație pentru Cântarea Cântărilor, din care putea recita pasaje întregi. Mi-a arătat chiar traducerea pe care o făcuse dintr-un fragment, cerându-mi părerea, căci nu știa ebraica și se servise ca punct de plecare de o versiune dintr-o altă limbă.

La sfârșitul vizitei sale, ca toți „bunii români" care-l precedaseră, a făcut aluzie la viitoarele relații dintre români și compatrioții lor evrei și despre necesitatea unei coabitări armonioase a tuturor. După război va deveni vicepreședinte al Republicii și va păstra mereu față de mine aceeași atitudine pătrunsă de respect. Pe când se afla într-o vizită în Elveția, m-a căutat și a spus că dorește să mă vadă.

L-am întâlnit, de asemenea, pe Gala Galaction, un scriitor considerat în general ca un prieten al evreilor. Relația noastră a rămas întotdeauna cordială, dar nu pot spune că ar fi întreprins vreodată ceva concret în favoarea noastră. De fapt, începând din 1941 sau 1942, nu venea să mă vadă, în acele vremi, decât la căderea nopții, ca să nu se afle. Murmura câteva cuvinte de îmbărbătare, mă săruta pe frunte și apoi pleca. Din 1943, vizitele sale s-au înmulțit și, în sfârșit, s-au făcut la lumina zilei.

Cazul poetului Tudor Arghezi e mai curios. Era un om curajos, care nu pregeta să spună în gura mare ceea ce gândește, chiar sub dominația fascistă, ceea ce i-a provocat un timp necazuri cu autoritățile.

În cele din urmă, chiar și prof. Ion Petrovici a venit să mă vadă. Era o personalitate politică cunoscută, care fusese ministru de mai multe ori și al cărui antisemitism îndârjit nu era un secret pentru nimeni. Cultivat, vechi profesor de filosofie, se caracteriza printr-un oportunism extrem. Neliniștit pentru viitorul său, pretindea că vrea să discute cu mine marile probleme ale filosofiei, dar dorea de fapt să mă convingă că nu era cu nimic vinovat de nedreptățile comise față de noi. El nu s-a ocupat niciodată decât de probleme

„culturale", a ținut el să precizeze. N-am pierdut prilejul să-i reamintesc că, în calitatea sa de ministru al educației, n-a manifestat nici o înțelegere când l-am contactat în problema respectării Șabatului și nici când i-am cerut să intervină în favoarea lui Barbu Lăzăreanu, scriitor evreu, simpatizant comunist, aruncat în închisoare. Comuniștii evrei s-au prezentat de altfel și ei la mine, înainte de 23 august. Ei nu veneau doar în scop politic, chiar dacă nu își ascundeau ideile. Lascăr Șaraga a discutat cu mine de mai multe ori cu privire la activitățile culturale și muzicale pe care le-am organizat la Templul Coral, în perioada persecuțiilor, etichetându-le drept „rezistență activă". Alții, de pildă dna Mela Iancu, care în timpul războiului simpatiza cu extrema stângă, sau M. H. Maxy, mi-au exprimat convingerea că m-am străduit permanent să-mi salvez coreligionarii. În 1942 și 1943, evrei comuniști din Vechiul Regat au fost deportați și am intervenit pentru ei, la cererea familiilor lor, pe lângă Radu Lecca și Mihai Antonescu. Acesta din urmă părea să mă asculte cu o oarecare simpatie.

A trebuit să-i întâlnesc ceva mai târziu pe șefii comuniști neevrei, îndeosebi pe Lucrețiu Pătrășcanu, care era ministru de justiție în guvernul Sănătescu. Am avut atunci de multe ori de-a face cu el și mi s-a părut ca fiind cel mai cultivat și mai omenos dintre colegii săi.

Ghingold a părăsit Centrala Evreilor în aprilie 1944 și nu l-am mai văzut. Dar mi-a adus la cunoștință prin intermediari că se așteaptă la un ajutor din partea mea, în perioada dificilă care urma, subliniind că a știut tot timpul războiului despre activitatea mea clan-

destină. Dacă am reușit în mare parte, susținea el, e datorită faptului că niciodată n-a intervenit...

Practic, chiar atunci, în primăvara anului 1944, Biroul care se ocupa cu problemele plecării în Palestina, cunoscut sub numele de „Oficiul palestinian", s-a putut redeschide la București, cu acordul guvernului. De acest lucru s-a ocupat mai ales Zissu și sarcina sa a fost facilitată cu siguranță de numeroasele intervenții pe care le-am făcut în favoarea emigrării evreilor pe lângă Mgr. Cassulo. La începutul anului, obiectivul nostru era de a asigura, pe cât posibil, transferul deportaților din Transnistria către Vechiul Regat și de a accelera proiectul plecării, cel puțin a orfanilor, spre Palestina.

La 11 iulie, nunțiul își informa superiorii că primul transport de refugiați români a ajuns la Istanbul. Chiar eu i-am adus această veste. Într-o notă către cardinalul Maglione, Mgr. Cassulo și-a exprimat satisfacția pentru succesul operațiunii și speranța sa că ea va fi urmată de multe altele.

Raporturile mele cu Oficiul palestinian erau determinate mai ales de împrejurări. Desigur, Zissu prefera să lucreze cu prietenii săi, dar responsabilitățile reclamau ca toți conducătorii evrei să participe la discuțiile privind emigrarea. Trebuia să ne ocupăm de starea vaselor însărcinate cu transportul, de numărul pasagerilor ce puteau fi îmbarcați pe fiecare vas, de încrederea față de echipaj, de securitatea drumurilor maritime. Aveam încă în memorie, vai, tragediile înspăimântătoare care se produseseră, îndeosebi de drama vasului *Struma*, care ne obseda pe toți. Avusese loc în apropierea sărbătorii de Purim, în 1942. Am fost

chemat brusc la telefon pentru a mi se spune că pe fir este Rabinul Șef al Istanbulului. Mi se aducea la cunoștință că un vas având la bord mai multe sute de evrei români se află în mare dificultate... Am încercat cu disperare să aflu ceva mai mult decât simpla comunicare, dar discuția s-a întrerupt brusc. Acest apel a fost multă vreme singura informație de care dispuneam privitor la soarta navei. Reamintesc faptul că, plecat din Constantinopol la 23 februarie 1942, vasul *Struma* a fost scufundat la 24 februarie. Din cei opt sute de pasageri doar unul singur a supraviețuit. Nefericiții rămăseseră trei luni înghesuiți la bordul vasului în largul coastelor turcești; guvernul român pretindea că, părăsind ilegal țara, și-ar fi pierdut toate drepturile, englezii refuzau să-i admită în Palestina, iar turcii nu le permiteau debarcarea.

După o asemenea catastrofă, unii dintre conducătorii noștri au protestat viguros împotriva plecărilor spre Eretz Israel, exprimându-și neîncrederea față de organizatorii transporturilor pe mare. Nu mă simțeam în măsură să iau decizii referitoare la probleme tehnice, pentru care era necesar avizul specialiștilor. Dar asupra principiului însuși al emigrării, eram de acord cu Zissu, nimic nu mi se părea mai important. Știam, de asemenea, că trebuie să profităm de foarte recenta — și relativa — bunăvoință a lui Mihai Antonescu, în ce ne privește. Zissu se dusese să-l vadă ca reprezentant al „Agenției evreiești" și reușise să-i demonstreze cât de influent este el în cercurile politice occidentale cele mai importante. E lesne de înțeles interesul lui Antonescu și al prietenilor săi de a susține orice inițiativă provenită de la această „superputere evreiască"...

În aceeași perioadă, mi-au parvenit știri mai precise privind comunitățile din Ungaria și Polonia și soarta abominabilă care le-a fost rezervată. Și acum se mai întreabă mulți dacă eu personal sau Consiliul evreiesc clandestin în general am știut sau nu de ceea ce se petrecea la Auschwitz și în alte lagăre. Vreau să precizez aici că refugiații nu ne transmiteau informații foarte exacte; știam doar că situația în Polonia era disperată. O tânără evreică poloneză, orfană, a cărei familie fusese masacrată de nemți, a reușit să scape, sărind dintr-un tren ce transporta sute de deportați către o destinație necunoscută și a ajuns la București, refugiindu-se la noi. Ea ne-a povestit ceea ce se întâmpla în Polonia, dar nimic din ce ne-a spus nu ne-a făcut să ne imaginăm cruda realitate de la Auschwitz. Sărmana a plecat apoi spre Eretz Israel la bordul unuia dintre vasele despre care am pomenit mai înainte și și-a găsit odihna veșnică în mare, împreună cu alți evrei aflați la bord.

În privința Ungariei, Philip Freudiger, un evreu religios, fost președinte al comunității ortodoxe din Budapesta, a ajuns și el la București în condiții foarte grele și m-a informat cu privire la ceea ce se petrecea acolo. Soarta fraților noștri din Ungaria ne interesa în mod deosebit. După Dictatul de la Viena, din august 1940, Transilvania de Nord a fost anexată Ungariei, iar populația sa evreiască, de aproximativ o sută cincizeci de mii, a fost trimisă la Auschwitz, în lunile mai și iunie 1944. M-am adresat imediat Mgr. Cassulo pentru ca să-l contactez pe omologul său de la Budapesta, Mgr. Angelo Rotta. Mi-a spus că, date fiind împrejurările, credea că acest lucru ar fi extrem de dificil, dar

că va încerca. De altfel, intervenția sa este consemnată în *Actes et Documents du Saint-Siège*.

Repet: chiar dacă eram informați de către refugiații veniți din Transilvania de Nord și din Ungaria despre situația îngrozitoare a evreilor deportați în Polonia, nu ne puteam imagina în nici un fel oroarea exterminărilor săvârșite la Auschwitz. Simțeam în adâncul sufletului nostru evreiesc, legat de sufletele evreilor din toată lumea, prin fire mistice, că dezastrul era imens, că avea proporții niciodată întrevăzute până atunci, dar nu puteam ști *totul*. Simțeam, de asemenea, că evreii din Polonia erau torturați mai barbar decât ni s-a întâmplat nouă, că a fi deportat în Polonia era infinit mai rău decât a fi deportat în Transnistria. Polonia însemna de fapt exterminare.

Nu mai știu exact când am fost informat despre existența camerelor de gazare și de crematorii. În vara anului 1944, un tren încărcat cu evrei greci, evrei de pe insula Rhodos, una dintre cele mai vechi comunități din lume, s-a oprit într-o gară românească, în drum spre Polonia. Unul dintre acei nefericiți a reușit să facă să-mi parvină un mesaj scris cu cerneală roșie pe o bucățică de hârtie, pentru a-mi face cunoscută destinația lor. M-am dus în grabă la Mgr. Cassulo și l-am rugat să informeze imediat Vaticanul, pentru ca acesta să intervină cât mai era încă timp.

*

Aș dori să consacru aici câteva pagini eminenților rabini ai comunităților hasidice din Ungaria și Polonia, care au reușit să se refugieze în România.

Rabi Haim Meir Hager, „Vijnițer", care a urmat venerabilului său tată la Oradea Mare — cu una dintre curțile hasidice cele mai vestite —, a venit la București, cu familia, în primăvara anului 1944.

I-am deschis cu larghețe porțile Sinagogii Malbim, ajutat de președintele acesteia, Michel Leiba. Cum nu dispunea de un apartament destul de mare pentru a primi pe toți hasidimii care se înghesuiau să-l vadă în zilele de Șabat, i-am sugerat să organizeze „masa" rituală hasidică, de sâmbătă, tot acolo, unde mă duceam adesea și eu.

După război, a ajuns în Israel și s-a stabilit la Bnei Brak, unde a întemeiat o instituție religioasă importantă. A decedat în urmă cu câțiva ani. De câte ori a avut ocazia, nu a încetat să-mi exprime gratitudinea pentru cele înfăptuite în timpul războiului.

Un eveniment de seamă a fost sosirea la București, tot în 1944, din Polonia, via Budapesta, a celebrului Rabi Aharon Rokeach din Belz, „Belzer", sau Rebe din Belz. I se răsese barba și îi era în așa măsură rușine de acest fapt, încât ne vorbea cu capul plecat. Acest om sfânt era pentru mine personificarea însăși a martiriului evreiesc din timpul nostru. Și el a murit în Israel.

A sosit, de asemenea, Rabi Salomon Halberstam din Bobov, „Bobover", sau Rebe din Bobov, și el cu barba rasă, ceea ce pentru un evreu credincios era semnul supremei umilințe. El era totuși înzestrat cu o natură optimistă și după un anumit timp mi s-a părut că a depășit acest șoc puternic. A plecat mai târziu în Statele Unite.

Bucureștii trebuiau să devină și refugiul celor doi frați ai rabinului din Vijnița, Rabi Baruch Hager din

Siret și Rabi Eliezer Hager din Vijnița, care a întemeiat acolo o importantă *ieșiva*. Rabi Eliezer, odată arestat, nu și-a putut salva viața decât datorită unei intervenții făcută de mine. A reușit mai târziu să obțină o viză pentru Eretz Israel și l-am însoțit până la gară în ziua plecării. M-a sfătuit să-i urmez exemplul și să plec și eu, dar n-am putut decât să-i repet ceea ce spusesem deja în ianuarie 1941, când Rabi Meir Berlin din Ierusalim, aflând despre pogromul de la București, mi-a comunicat că voi primi autorizația, eu și familia mea, de a „intra" în Palestina: nu poate fi vorba să-mi abandonez responsabilitățile de Șef Rabin al României.

O altă eminentă personalitate hasidică ce și-a găsit refugiul la București a fost Rabi Moșe Leib Friedman din Pașcani, „Pașcaner". Era un erudit, un talmudist remarcabil, pe care tatăl meu îl admira mult, ca și socrul meu, Jacob Reinharz, refugiat la rândul său de la Iași la București. Locuința lui Rabi Moșe Leib Friedman, ca și aceea a lui Rabi Iţhak Friedman din Buhuși au devenit un loc de întâlnire și de îmbărbătare pentru mulți evrei; doresc să menționez aici și casa lui Avraham Feller, unde se întruneau în acele vremuri de grele încercări intelectualii evrei ai Capitalei. Invitat, m-am dus acolo, odată, să iau „pulsul" inteligheției evreiești și să ascult cum văd unii sau alții situația și cum își imaginează viitorul. Copleșit de grelele responsabilități care îmi reveneau, îmi era de mare folos să aflu ce aveau de spus gazetarii și scriitorii noștri.

Doresc să deschid aici o paranteză, ca să citez numele lui Itziu Hertig, care s-a distins în fruntea tineretului sionist, al lui *Hanoar Haționi*. El era activ și în domeniul întrajutorării. În prezent, membru al

Knesset-ului și viceprimar al Tel-Aviv-ului (sub numele de Iţhak Artzi), îi place să-și amintească de faptul că l-am numit profesor de ebraică și de istoria religiei, într-o școală evreiască din București, putându-și astfel desfășura mai lesne, sub acoperire „legală", activitatea sionistă...

În sfârșit, anticipând puțin, voi spune câteva cuvinte despre vizita lui Yehudi Menuhin la București, în 1945. A fost întâmpinat triumfal și l-am primit la Templul Coral, unde se adunase foarte multă lume. Străzile din jurul sinagogii erau înțesate de lume, iar tramvaiele nu mai puteau să circule. Marele violonist a venit apoi la mine acasă pentru a lua masa de Șabat cu noi, în familia mea și mi-a mărturisit cât l-au emoționat cuvintele mele: am subliniat într-adevăr faptul că vizita sa a constituit pentru evrei un balsam pus pe nenumăratele răni îndurate în toți acești ultimi ani.

7

„ELIBERAREA"

La 23 august 1944, Filderman mi-a telefonat pentru a-mi spune că și-a părăsit domiciliul și că mă sfătuiește să fac același lucru. Am plecat deci cu familia la niște vecini, care m-au primit bucuroși, dar au plecat la rândul lor în altă parte, de teama represaliilor. Știam că mari schimbări sunt pe cale să se producă, dintr-o clipă într-alta. Ele au avut loc chiar mai devreme decât am crezut. Aveam două temeri: că nemții vor ataca Bucureștiul, în care caz evreii ar fi fost primele victime și că orașul va fi bombardat, ceea ce n-a întârziat să se întâmple. Îndată ce regele a vorbit la radio, în acea zi de 23 august, pentru a anunța răsturnarea dictaturii lui Antonescu, ruperea alianței cu nemții, formarea unui guvern de uniune națională, bombele au și început să cadă. Evreii erau cu toții de acord asupra unui punct: preferau să moară sub dărâmături decât masacrați de nemți sau de români. Chiar în acea zi am reușit să-l văd pe însărcinatul cu afaceri turc, cu care aveam întâlnire în legătură cu plecarea unui vas cu emigranți spre Eretz Israel.

Rușii au ajuns la București o săptămână mai târziu. La scurt timp după aceea, un grup de militari sovietici ne-au invadat curtea, iar unul dintre ei a declarat că au

venit să aresteze un criminal de război care locuiește aici. Soția mea s-a ferit să deschidă ușa. Ea a răspuns că este casa unui rabin, care n-a adăpostit niciodată un criminal. Dar soldații insistau, alții li s-au alăturat, așa încât tot cvartalul de locuințe fusese încercuit. Mânioși, ei strigau că sunt însărcinați să aducă un criminal. Mă aflam în biroul meu, la parter, cu ferestre ce dădeau în stradă. Michel Leiba, președintele Sinagogii Malbim, care se afla la mine, n-a ezitat: a sărit pe fereastră și a fugit. Știam că noul subsecretar de stat la interne locuia vizavi. De la fereastra sa el urmărea ce se petrece în curtea noastră. I-am făcut semne disperate și mi-a răspuns, tot prin semne, că e neputincios, că o intervenție din partea lui n-ar servi la nimic. Mai târziu avea să-mi spună că telefonase la minister pentru a cere ajutor, dar că nici o persoană nu sosise. Toată lumea se temea să-i înfrunte pe ruși.

În așteptare, soldații se enervau tot mai mult și urlau acum că le trebuie neapărat acel criminal, că nu vor pleca fără el. Soția mea a avut atunci o idee strălucită: a telefonat unei prietene, evreică rusoaică, Nadia, și i-a cerut să vină urgent, căci aveam de rezolvat o problemă gravă. Nadia a venit imediat și a rămas stupefiată văzând curtea plină de militari. Curajoasă, ea le-a explicat amabil că aici locuia un rabin, deci nici vorbă de un criminal de război. Un evreu, le-a spus ea, este un evreu, și știți bine că evreii au suferit teribil sub teroarea germană. Miracolul s-a produs: ei au plecat fără să mai insiste. Dar am avut de atunci înainte o foarte mare neliniște; ceea ce s-a întâmplat era o indicație că va trebui să trăim într-o stare unde va lipsi

protecția autorităților. De altfel, știam că autoritățile nici nu erau capabile să asigure liniștea cetățenilor.

La 23 august, România a trecut de partea Aliaților[21], iar statutul evreilor s-a schimbat complet. Ne-au trebuit totuși zile și nopți pentru a înțelege că în sfârșit coșmarul s-a terminat și că începe într-adevăr o epocă nouă. Dar noii stăpâni erau rușii. Românii au abandonat orice formă de autoritate veritabilă, chiar dacă aparențele mai erau păstrate. Antonescu odată răsturnat, nu mai exista pentru evrei pericolul exterminării, dar, în ciuda unei aparente bunăvoințe față de noi, în aceste ultime săptămâni, ne mai întrebam încă dacă guvernul nu ne va abandona, într-un fel sau altul.

Treptat, românii, în majoritatea lor, s-au îndreptat către omul care personifica încă onoarea țării, o țară ocupată succesiv de mai multe armate străine și care căuta să-și redobândească independența pierdută. Cu cât sentimentul de a fi obligați să se supună încă o dată unei forțe străine se făcea simțit, cu atât mai evident devenea atașamentul românilor față de persoana tânărului rege. Cu sprijinul forțelor politice autentice, care mai existau încă, el a dat poporului său dovada strălucită a hotărârii sale, arestându-l pe mareșalul Antonescu cu întregul său guvern, la 23 august. După ani de umilință, el a salvat prin acest gest România, și prin aceasta și pe evrei, de la distrugerea totală. Rupând astfel orice legătură cu Germania nazistă, regele Mihai devenea un erou și, se spera, simbolul independenței viitoare a țării.

---

[21] La 25 august 1944, regele Mihai a declarat război Germaniei și Ungariei (n.t.).

Câteva ore după proclamația sa istorică, el a trebuit să plece din București, cu mama sa, regina Elena, căci Palatul regal devenise o țintă preferată pentru bombardierele germane care atacau intens Capitala. Ei s-au ascuns undeva la țară și n-au revenit decât după plecarea trupelor nemțești. S-au instalat apoi la palatul de la Mogoșoaia, vechea reședință a reginei Elisabeta a Greciei, unde au primit diferite personalități. Audiența mea a avut loc la 22 septembrie.

Au trecut atâția ani, dar îmi amintesc mereu cu aceeași plăcere de ziua aceea, cu o emoție mereu reînnoită, căci știam mai bine decât alții ce au făcut regele și regina pentru noi în anii înspăimântători pe care i-am trăit. Le-am transmis recunoștința noastră nemărginită, iar presa a reprodus pe larg această întâlnire, întâlnire care se va repeta de mai multe ori la București și la castelul Peleș. Îmi amintesc, de asemenea, de un dejun la care am fost invitat cu soția mea, de astă dată în anul 1945. Mareșalul Palatului mi-a telefonat în prealabil pentru a se informa despre ceea ce trebuie făcut pentru respectarea regulilor cașrutului. Am aflat ulterior că regina-mamă însăși a vegheat la alegerea meniului pentru a fi sigură că regulile s-au respectat. Mai târziu, zeci de ani mai târziu, când vom fi primiți la un ceai sau la un dejun la Versoix, în Elveția, unde trăiesc în prezent regele Mihai și soția sa, regina Ana, aceeași atenție se va acorda respectării riguroase a legilor noastre alimentare. După dejun, în compania regelui și a mamei sale, ne-am dus, însoțiți de câinele lor mare, ciobănesc, la micul palat de la Pelișor, să servim cafeaua. Regele a luat o țigară și, cu un gest foarte natural, mi-a oferit una. Știam că, potrivit

protocolului, nu puteam să refuz și că odată luată trebuia s-o și fumez. Dar atmosfera era atât de destinsă, atât de amicală, încât am riscat spunând: „Majestate, sunteți convins, nu mă îndoiesc, de profundul respect ce îl nutresc pentru persoana voastră. Totuși, cu permisiunea voastră, îmi voi permite să nu respect regulile care cer să fumez această țigară pe care Majestatea Voastră a avut bunătatea să mi-o ofere. Aș dori să-mi îngăduiți să vă povestesc o întâmplare despre un rege, un rabin și o țigară, și sunt convins că după ce veți asculta-o mă veți dezlega de obligația de a mă supune protocolului".

Regele mi-a spus: „Vă rog, povestiți întâmplarea".

I-am relatat deci vizita pe care într-o zi împăratul Franz Iosef al Austriei a efectuat-o la o sinagogă din Cracovia. Mulțumit de primirea călduroasă care i s-a făcut, și-a aprins o țigară și, în semn de bunăvoință, i-a oferit și rabinului una. Acesta s-a aflat atunci în fața unei delicate dileme: era o zi de Șabat și îi era deci interzis să fumeze. Dar cum să spui „nu" împăratului și să nu accepți ce-ți oferă? Dar, în marea sa înțelepciune, a găsit soluția: „Majestate, a spus el, mi-ar fi imposibil să accept ca un dar primit din mâna dumneavoastră să se transforme în fum. Acceptați deci să păstrez această țigară ca amintire pentru copiii mei"...

Regele Mihai m-a ascultat cu foarte mare atenție și atunci mi-am mai permis să adaug: „Majestate, nu fumez, chiar dacă religia mea mi-ar îngădui s-o fac astăzi. Dar, după exemplul predecesorului meu din Cracovia, mi-ar place să păstrez pentru copiii mei această țigară primită din mâinile Majestății Voastre". „Foarte bine, mi-a răspuns regele, dar dumneavoastră

aveți doi copii, luați deci încă o țigară, una pentru fiecare"[22]. Ceea ce am și făcut. Le-am pus cu grijă într-un sertar al biroului meu, unde au rămas până în ziua când a trebuit să părăsesc brusc Bucureștiul pentru totdeauna, puțin înainte de plecarea regelui din România...

Am întâlnit în toamna și iarna anilor 1944—1945 diferite personalități politice, membri ai guvernului sau ambasadori în post la București. Am avut de-a face îndeosebi, am mai spus-o, cu Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul justiției. Nu era dintre aceia care, odată ajunși la putere, inspiră teamă. Avea alura unui intelectual și maniere curtenitoare, ceea ce nu era cazul cu toți ceilalți comuniști. Trebuia să studiez cu el legile care se cereau promulgate pentru ca evreii să-și redobândească drepturile civile, să poată primi despăgubiri și compensații pentru ceea ce pierduseră. Discuțiile au fost purtate mai ales cu Filderman, lider important, jurist foarte competent. El pregătea răspunsurile juridice și politice la propunerile care ne erau făcute pentru a ni se reda toate drepturile cuvenite. Mă ocupam cu el și cu avocatul Schwefelberg de abrogarea legilor speciale instituite împotriva noastră, pentru ca viața comunităților noastre să revină la normal.

Una dintre problemele acute care se puneau era aceea a reintegrării evreilor în armată. Românii se luptau de acum înainte împreună cu rușii împotriva nemților și această problemă interesa mult autoritățile. Ele considerau că angajarea noastră însemna un fel de reabilitare, un mod de a regăsi onoarea de cetățean, în

[22] Fiul meu, Avinoam Bezalel, tocmai se născuse.

timp ce evreii erau frânți, slăbiți, bolnavi, subnutriți, iar în multe cazuri abia ieșiți din lagăre pentru a-și regăsi căminele distruse. Nu aveau încă puterea nici fizică, nici morală de a se supune regulilor vieții militare. De altfel, din punct de vedere juridic, ei nici nu-și recăpătaseră încă drepturile civile. O mare parte din discuțiile noastre cu Pătrășcanu erau consacrate tocmai acestei probleme spinoase și dureroase.

De la o zi la alta, se simțea tot mai mult că generalul Sănătescu nu avea în fruntea guvernului decât un rol simbolic. Era omul regelui și respecta Palatul. L-am întâlnit de mai multe ori, ca și pe toți liderii politici ai partidelor reprezentate în guvernul de coaliție, îndeosebi pe Maniu și pe Brătianu, care erau miniștri fără portofoliu. Întâlnirile noastre se desfășurau într-o atmosferă marcată de o politețe extremă și de un respect reciproc, uneori chiar de prietenie. Dar se înțelegea din ce în ce mai mult că presiunile rușilor nu vor slăbi, ci dimpotrivă. Deja presa se afla sub control comunist, zi de zi. Informațiile deveneau selective, dispăreau nume, apăreau altele, cu o frecvență dubioasă, cotidiene erau pe neașteptate suprimate. Simțeam tot mai mult, Filderman și cu mine, că autoritățile cărora ne adresam nu mai reprezentau nimic.

Toți liderii politici români știau asta. Chiar și socialistul Titel Petrescu, care afișa întotdeauna un optimism înșelător, începea să fie îngrijorat. Cel mai omenos, fără îndoială, dintre colegii săi, el manifesta o mare înțelegere față de noi. Dar resimțeam, de fiecare dată când ne întâlneam cu un ministru sau altul, același sentiment de incertitudine cu privire la soarta proprie a interlocutorului. Îmi spuneam adesea că

discuțiile noastre nu vor avea niciodată un rezultat concret. Ele erau interesante, desigur, din punct de vedere intelectual, dar fie că erau purtate cu Lucrețiu Pătrășcanu, cu Titel Petrescu sau cu Ștefan Voitec, îmi spuneam că nimic nu va duce la vreun rezultat. Toți păreau dornici să satisfacă cererile noastre, ne făceau promisiuni, dar acestea rămâneau atât de nesigure în ce privește însuși viitorul lor, încât nu mai era mare lucru de sperat.

8

SUB NOI CONSTELAȚII

Factorul decisiv în viața comunității evreiești din România, după „eliberare", a fost stabilirea unui nou regim politic. Partidul Comunist, cu de netăgăduitul sprijin al unor evrei comuniști, s-a lansat într-o bătălie nemiloasă de supunere a noastră autorității sale, pentru a stabili în locul nostru structura organizațiilor noastre și a ne limita aspirațiile. În același timp, lupta pentru crearea unui Stat evreiesc independent, în Eretz Israel, a avut repercusiuni profunde asupra evreilor din România, pentru care *Alia*[23] reprezenta de mult un scop suprem. Acesta va crește acum în importanță.

Așa cum am mai spus, cele dintâi guverne constituite după 23 august 1944 nu aveau nici o putere reală. Constatând extrem de relativa eficacitate a intervențiilor mele pe lângă acestea, am crezut că voi avea mai mult succes dacă mă voi adresa delegațiilor străine de la București, îndeosebi celor ale Marii Britanii și Statelor Unite. Pe lângă americani doream să încerc totul pentru a căuta să-i salvez pe evreii din Ungaria — și noi nu știam încă faptul că deportările atinseseră

[23] „Urcușul", adică emigrarea în Eretz Israel (n.t.).

în acel moment stadiul cel mai dramatic. Firește, nu voi încerca să ascund nimănui faptul că prezentam aceleași cereri, în același timp, guvernului român. Dimpotrivă, chiar acesta din urmă știa că respectăm un anumit protocol, adică abordându-l mai întâi, chiar dacă, dată fiind situația României, reprezentanții puterilor străine aveau, juridic vorbind, dreptul de a interveni în conținutul și forma variatelor probleme interne ale statului. Am lansat un apel președintelui Truman, rugându-l să acționeze în Ungaria, apel ce a fost reluat pe larg de Radio București; autoritățile române vroiau să se servească de acesta împotriva inamicilor ereditari, ungurii. Țin să precizez că am fost primit întotdeauna de americani cu simpatie și înțelegere. Eram asigurat că cererile mele vor fi transmise autorităților competente și că vor fi luate măsurile necesare. Chiar dacă nimic nu era vreodată precis, acest mod de primire îmi aducea un anumit confort sufletesc.

La englezi, discuțiile se purtau mai ales cu privire la emigrația în Palestina (sub mandat britanic) și referitor la crearea unui Stat evreiesc suveran. Știam că tot ce discutam era transmis la Londra și doream ca guvernul englez să afle că evreii din România, după tragedia pe care au trăit-o, își vedeau viitorul inevitabil sub forma unui Stat evreiesc independent. Repetam aceste idei în fața adunărilor, a mii de persoane, la Templul Coral, ceea ce nu întotdeauna era pe placul diplomaților englezi. Mă ascultau apoi cu capetele plecate, puneau câteva întrebări și promiteau că își vor informa șefii. E limpede însă că Filderman și cu mine nu ne mulțumeam cu întâlniri și schimburi verbale.

Adresam scrisori și memorandumuri marilor organizații evreiești americane pentru a le explica situația noastră. Puneam accentul pe necesitatea suprimării Cartei Albe care limita în mod foarte riguros imigrarea evreilor în Palestina[24].

Totuși, personajele cele mai importante din această perioadă în viața diplomatică de la București erau rușii. În fruntea Consiliului interaliat era plasat unul din generalii lor. Președintele Comisiei de armistițiu, anglo-americano-ruse, era generalul Vinogradov, iar comandantul șef al autorităților militare sovietice — generalul Susaikov. Acesta din urmă se afișa întotdeauna cu o anumită aroganță. Ceilalți ruși începeau, în general, prin a-mi oferi vodcă — dar eu nu beau — și țigări, dar eu nu fumez...

Fără îndoială, eram foarte atent la tot ce spun în timpul conversațiilor noastre. Mă temeam de eventuale proteste românești, dacă m-aș fi aventurat până acolo încât să mă plâng forțelor străine ale căror trupe ocupau țara. Dar eram totuși ferm asupra unor puncte: înapoierea bunurilor evreiești confiscate sau furate proprietarilor lor, compensații pentru mărfurile și casele distruse, recuperarea integrală a tuturor drepturilor civile, autorizarea plecării tuturor acelora care doresc să emigreze în Palestina. În sfârșit, insistam asupra unei probleme capitale: soarta evreilor din Transilvania de Nord și din Ungaria. Unii dintre ei,

---

[24] Reamintim că, redactată de Malcolm MacDonald în 1939, Cartea Albă limita imigrarea evreilor în modul următor: o cotă de șaptezeci și cinci de mii de imigranți timp de cinci ani, după care nici o imigrație în plus. După zece ani, englezii urmau să se retragă, iar arabii să controleze întreaga țară, în care evreii nu ar mai fi fost decât o slabă minoritate (n.t.).

care făcuseră parte din echipele de muncă obligatorie, se găseau prizonieri la ruși, care îi considerau dușmani, fără să țină cont de faptul că aceștia fuseseră înrolați cu forța. Am primit informații despre teribila lor soartă datorită doctorilor Marton și Goldenberg și m-am dus să discut despre situația lor dureroasă cu generalii Vinogradov și Susaikov, precum și cu Kavtaradze, ambasadorul sovietic la București. Cum nu obținusem nimic, am lansat un apel direct lui Stalin, care a rămas fără ecou. În cele din urmă, am cerut audiență la Andrei Vâșinski, ministru adjunct de externe, care venea des la București și care m-a primit la 17 noiembrie 1944. El ținea să-și demonstreze importanța și nu se comporta ca un diplomat. Înconjurat de o curte de consilieri, mi-a vorbit totuși amabil. În ceea ce mă privește, eram extrem de prudent, având grijă să nu spun nimic care ar putea suscita ulterior protestele guvernului român.

Deschid aici o paranteză pentru a povesti o întâmplare cu tâlc. Trebuie să știm că fiecare vizită a lui Vâșinski la București era considerată ca un eveniment, suscitând o mare agitație în cercurile guvernamentale.

Într-o zi, ambasada sovietică a oferit o recepție în onoarea sa, la care erau invitați toți demnitarii români, prin urmare și eu. În general, regele nu asista la recepțiile ambasadelor, dar aceasta avea un caracter excepțional, fiindcă era vorba de Vâșinski și, prin urmare, a anunțat că va veni, ca și mama sa, și mi se pare că și mătușa sa, regina Elisabeta a Greciei. Protocolul va fi respectat: regele va fi primit nu doar de către ambasador, ci de întregul guvern. Am sosit câteva clipe înainte de Majestatea Sa și am trecut în revistă

miniștrii, în frunte cu primul ministru, strângând fiecăruia mâna. Toți m-au salutat cu respect, cu o singură excepție: Ana Pauker, „fiica rabinului", cum o numea Ben Gurion, și care, văzându-mă, și-a părăsit locul și mi-a întors spatele, ca să nu fie nevoită să mi se adreseze. Ținea să sublinieze astfel că, fiind înainte de orice comunistă, nu îi păsa de comunitatea evreiască, nici de Rabinul Șef al acesteia.

În cursul convorbirilor mele cu rușii, am subliniat de mai multe ori dorința noastră de a intra în contact cu evreii din Rusia, din două motive. Mai întâi, fiindcă credeam, desigur cu naivitate, că evreii români recent eliberați ar trebui să poată comunica cu membrii altei comunități foarte importante, apropiată și care a avut la fel de mult de suferit. Apoi, deoarece gândeam că, după constituirea în Uniunea Sovietică a unui Comitet evreiesc antifascist, evreii ruși ar fi fericiți să discute cu alți evrei. Firește, noi nu puteam bănui la acea epocă soarta rezervată nefericiților membri ai Comitetului — Michoels, Markiș, Pfeffer și mulți alții, care vor fi arestați, iar cei mai mulți împușcați.

Toate acestea nu mi le puteam imagina și considerам că schimburile dintre evreii ruși și evreii români nu ar putea fi decât fructuoase. Nici Vâșinski, nici ambasadorul Kavtaradze nu păreau să reacționeze la inițiativele mele. Am primit totuși o telegramă de la președintele comunității evreiești din Moscova, Samuel Șobruțki, cu ocazia sărbătorilor de Tișri, din toamna anului 1945. Aceasta a fost difuzată pe larg în presă și aveam impresia că sovieticii văd favorabil stabilirea acestui gen de contacte. Îmi amintesc că, odată, Kavtaradze — sunt sigur că era pe data de 11 decembrie

1945, când m-am întâlnit cu el la ambasadă —a ținut să-mi spună că îl consideră pe Michoels un mare actor, ceea ce și era de altfel, dar de ce oare ținea să-mi exprime aceasta? Iată unul dintre paradoxurile și contradicțiile care fac parte din straniul univers sovietic...

Întotdeauna se întâmpla ca, o zi sau două după ce eram primit de cutare sau cutare sovietic, de prim rang, vizita mea să fie relatată de gazetele românești. Aceasta era cu atât mai uimitor cu cât cenzura era foarte strictă și aveam impresia că, în felul lor, rușii acordau o anumită importanță contactelor cu mine.

*

Populația românească vedea încheindu-se anii grei ce i-a avut de suportat și trebuia să se confrunte acum cu schimbări foarte importante. Astfel s-a făcut simțită o formă foarte deschisă de antisemitism, un antisemitism care are ceva visceral la români și care revine atunci când situația generală este instabilă și suscită o nemulțumire latentă. Nu a trebuit să treacă mult timp pentru ca în mintea oamenilor evreimea română să fie asociată cu comunismul și chiar cu regimul sovietic, care a impus comunismul în România.

Începând din 1943, a prevalat la unii români un sentiment de compasiune față de comunitatea noastră și, cum am mai spus, s-a manifestat un oportunism evident la cei ce se preocupau de viitor și de rolul pe care noi l-am putea avea. Mi se acorda deci un anumit respect, ca, de pildă, în cazul prințului Știrbei. Dar aceasta era înainte de 23 august și de căderea guvernului Antonescu. Cu toate acestea, în același timp,

reacții total diferite se făceau deja resimțite. La început, reacțiile antisemite au rămas ponderate, dar îndată ce s-a simțit că sovieticii le împărtășeau, barierele au căzut.

Următorul incident e foarte elocvent. După 23 august, am ținut o conferință de presă, în cursul căreia am relevat ceea ce au făcut pentru noi regele, regina-mamă, nunțiul apostolic, ambasadorii Suediei, Elveției și Turciei, susținătorii noștri fideli din timpul războiului. Am adresat, de asemenea, un mesaj frățesc evreilor din lumea întreagă și conducătorilor lor, solicitându-le să vină în ajutorul supraviețuitorilor comunității noastre. Declarațiile mele au fost reproduse în ziarele din lumea întreagă și au avut un puternic ecou. *Bucharest Herald*, care apărea în limba engleză la București, le-a publicat la 21 noiembrie 1944. *L'Information internationale*, care apărea în limba franceză, le publicase deja din 3 noiembrie, sub titlul: „Un apel patetic al Șefului Rabin al României adresat evreilor din lumea întreagă"...

Ceva mai târziu, unul dintre asistenții apropiați ai Patriarhului Nicodim a venit să mă întrebe pe un ton cam ironic și puțin supărat dacă „nu cumva l-am uitat pe Patriarh?". Părea că vroia să dau acestuia din urmă un „certificat de bună purtare", față de noi, în timpul războiului. Cum nu a obținut de la mine tot ceea ce dorea, a răspândit peste tot ideea că, în anii teribili, Patriarhul ar fi fost permanent în contact cu mine, iar eu, la rândul meu, m-aș fi interesat de sănătatea sa, semn evident al prieteniei noastre... Adevărul e că Patriarhul Nicodim era gelos pe felul călduros în care am vorbit întotdeauna de Mgr. Cassulo. Nu îl iubea și

nu fusese niciodată în termeni buni cu acesta. Ca șef al Bisericii Ortodoxe din România, vedea în nunțiul catolic un dușman, sau în orice caz un rival. Mai mult, ei erau de temperamente opuse: Patriarhul, rece și sever, nunțiul, deschis și afectuos. În sfârșit, Patriarhul Nicodim detesta personal evreii și nu pierdea nici o ocazie pentru a-i jigni.

Într-o zi, a venit la mine un bărbat cu o petiție în mână adresată Patriarhului, prin care îi cerea să i se repare o nedreptate. Ilustrul destinatar s-a mulțumit să adauge textului următoarele cuvinte scrise de mână: „Să i se comunice Șef Rabinului Șafran pentru a-i cere dnei Ana Pauker să intervină". Dovadă că el identifica complet la acea epocă evreii cu comuniștii. Gestul simbolic de a-mi trimite acel om amărât era extrem de revelator pentru sentimentele românilor față de ceea ce se petrecea în țară. Ca de obicei, evreii erau răspunzători în mod direct și oficial de starea deplorabilă în care se găsea țara. Prin urmare, Șeful Rabin era *ipso facto* personal vinovat de noua situație....

Mai păstrez încă o scrisoare anonimă care mi-a fost adresată în noiembrie sau decembrie 1945. Greșelile gramaticale n-au importanță; conținutul suna astfel: „Domnule, țin să vă informez următoarele: un complot este pe cale să se organizeze. Se urmărește uciderea unui mare număr de-ai dumneavoastră, și pe dumneavoastră în special. Ofițerul sunt (*sic!*) ocupat cu pregătirea unei noi lovituri contra guvernului actual. Alcătuind o castă militară, ofițerii parașutiști au jurat moartea unor oameni importanți și a tovarășei Ana Pauker. Un prieten...".

Românii aveau o judecată foarte simplă: evreii erau pentru ei la fel de comuniști sub regimul comunist, tot așa cum fuseseră sub regimul Antonescu. Dar evreii comuniști, chiar ei, nu se mai considerau evrei... De pildă, când Șef Rabinul a asistat la o ceremonie oficială la care un evreu comunist era prezent — în acest caz o evreică — s-a văzut că aceasta din urmă a ținut să demonstreze, cu impertinență, că ea nu mai are nimic de-a face cu comunitatea sa, și nici cu Șef Rabinul ei...

Dar Patriarhul nu era singurul care dorea să-i convingă pe români de faptul că evreii făceau de acum înainte în țară orice vroiau. Episcopul Gherontie, Mitropolitul Irineu, fostul subsecretar de stat la Ministerul de Interne, Strihan, fostul ministru însărcinat cu Centrul Național de Românizare, Dragoș, ca și Cancicov, pe care cu siguranță l-am menționat deja, fost ministru, toți mi se adresau mie, fie direct, fie prin intermediari, convinși cum erau că eu aveam toată puterea. Însuși generalul Rădescu, primul ministru, mi-a trimis odată o cerere ca să intervin pe lângă Ana Pauker, pentru a opri mașinațiile având drept scop răsturnarea guvernului său.

Atitudinea Anei Pauker m-a trimis cu gândul la aceea a lui Ilya Ehrenburg, evreu și comunist de asemenea. După "eliberare", a venit la București. Cunoșteam scrierile lui de dinainte de război și știam că în timpul războiului a publicat articole înflăcărate împotriva naziștilor. A sosit în România, în ajun de Iom Kipur, și l-am vizitat la hotelul Athénée Palace. I-am pomenit de cartea alcătuită de scriitori evrei și dedicată sărbătorii de Iom Kipur, la care contribuise și el. L-am

felicitat și i-am exprimat bucuria noastră, a evreilor din România, de a putea întâlni, după toate încercările prin care am trecut, un evreu rus atât de celebru. Am adăugat că trăim de-acum înainte o epocă pe care și el a așteptat-o atât de mult și că noi toți suntem conștienți de importanța rolului Uniunii Sovietice în înfrângerea nazismului.

În fundul camerei în care ne aflam ședea o a treia persoană, care nu scotea un cuvânt și se mulțumea să asculte doar ce discutam. Nu fuseserăm prezentați. Ehrenburg îmi răspundea cu multă prudență, foarte rezervat. În vreme ce eu eram plin de entuziasm, el vorbea aproape șoptit și în același timp ochii lui păreau că îmi strigă ceva. Îmi aruncau o privire atât de tristă, spre deosebire de cei ai Anei Pauker, care exprimau întotdeauna insolență. Până la urmă, Ehrenburg nu mi-a spus practic nimic. I-am amintit că în seara aceea e Kol Nidre[25] și că am fi foarte onorați dacă ni s-ar alătura, la Templul Coral.

Când am sosit la sinagogă, am văzut o carte pusă pe jilțul meu. O carte a lui Ehrenburg cu dedicație. Mi-am spus că acesta era modul său de a se scuza că nu poate fi cu noi de Iom Kipur.

Mulți ani mai târziu, în 1960, l-am revăzut la Geneva, la „Rencontres Internationales", care atrăgeau acolo savanți, filosofi și scriitori din lumea întreagă. I-am reamintit de vizita sa la București, imediat după război. Din nou a părut trist, aproape înfricoșat. Nu a mai continuat conversația.

Tot la „Rencontres", la care participam cu regularitate, l-am revăzut într-o zi pe Mihai Ralea, profesor

---

[25] Rugăciune solemnă cântată în seara de Iom Kipur (n.t.).

de filosofie și fost ministru în mai multe guverne. El făcuse parte din Partidul Național Țărănesc, servise sub regele Carol al II-lea și obținuse portofoliul cultelor, după război, sub noul regim. Ca un bun român, s-a „convertit" cu ușurință. Aceasta nu l-a împiedicat defel să fie un scriitor de talent, un specialist în psihologie și un bărbat cultivat și fermecător. În ziua în care a devenit ministru al cultelor, m-a invitat la ceremonia de preluare a funcției. Era prezent și Patriarhul Nicodim. Ministrul a rostit un discurs. Patriarhul a rostit și el câteva cuvinte, lipsite de interes. Preot de modă veche, nu era un intelectual, în sensul modern al cuvântului. Când a venit rândul meu, am ținut un discurs care l-a impresionat profund pe Mihai Ralea. În așa măsură, încât mi-a cerut să mai rămân și după plecarea celorlalți. El dorea, mi-a mărturisit, să aibă textul declarației mele, pentru a-l studia mai în voie. Cum era vorba de o improvizație, i-am promis că o voi redacta și i-o voi trimite. Tratasem despre diferența dintre religie și credință, una fiind religia instituționalizată, iar cealaltă — credință personală (*dat ve'emunah*). În concluzie, am subliniat că trebuie să vorbim mai mult despre Dumnezeu și despre ceea ce vrea El ca noi să facem și mai puțin de ceea ce se numește inadecvat religie, adică ceea ce e „oficial" și fără substanță. Pentru evrei, am adăugat eu, credința, adevărata credință, aceea care se sprijină pe acte concrete, pe respectarea *mitzvot*[26], preceptele religioase ale Divinei Tora, are o infinit mai mare greutate și importanță decât o religie osificată, într-un cadru rigid eclesiastic.

[26] Comandamente (n.t.)

Ralea a fost numit mai târziu ambasador la Washington, dar a păstrat întotdeauna contactul cu mine.

În 1962, la Geneva, unde el reprezenta cercurile intelectuale și academice din România, îmi pomenea încă de discursul meu. Este interesant de notat faptul că i-a spus soției mele — una din fostele sale studente la Universitatea din Iași — că el speră mult să mă întâmpine în România, imaginându-și probabil că aș putea să mă întorc fără dificultate...

O poveste asemănătoare este aceea cu Patriarhul Justinian, atunci când acesta a venit cu mai mulți ani în urmă la Geneva, la invitația Consiliului Ecumenic al Bisericilor, care își are aici sediul. L-am întâlnit prima oară la Iași, în 1946, când se comemora acolo amintirea victimelor pogromului. În acea vreme, guvernul îi dăduse un post important, în anturajul mitropolitului, ca răsplată pentru angajamentele sale procomuniste. Puțin mai târziu, Patriarhul Nicodim a decedat, în împrejurări neclare, iar Justinian, omul nou al regimului, i-a urmat pe tronul patriarhal. La Iași, mi-a arătat cel mai mare respect, iar la Geneva, însoțit de o „curte" numeroasă, și-a manifestat din nou marea sa prietenie. La cele două mari recepții oferite în onoarea sa a subliniat că, în calitate de român, e foarte mândru că sunt și eu român... A remarcat și el, firește, căldura manifestată față de mine de conducătorii Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ca și de autoritățile orașului Geneva, și recunoștința lor pentru conferințele mele asupra iudaismului, prezentate la Institutul universitar din Bossey, lângă Geneva. Veneau aici să asiste la prelegerile mele reprezentanți eminenți ai

inteligheņiei protestante, catolice şi ortodoxe din lumea întreagă, printre ei şi români. Dar momentul cel mai curios a fost atunci când un demnitar care îl însoţea pe Justinian în Elveţia mi-a şoptit la ureche: „Ştiţi, domnule Şef Rabin, că la noi sunteţi considerat ca un mare patriot?".

După atâţia ani de la expulzarea mea din România, această „confesiune" şoptită a constituit pentru mine o mare surpriză...

Revin la acel „După 23 august", pentru a spune că atitudinea românilor faţă de noi a fost în acelaşi timp ambiguă şi dualistă. Pe de o parte, ne considerau ca pe nişte învingători, a căror prietenie trebuia păstrată, pe de altă parte, ne asociau cu noii învingători, ruşii, şi ne priveau deci cu antipatie. Mitul iudeo-comunismului, cultivat înainte şi sub regimul lui Antonescu, s-a dezvoltat şi a alimentat tradiţionalul antisemitism românesc. În acelaşi timp, cercurile oficiale guvernamentale se interesau de mine. Eram invitat mereu la ceremonii sau la manifestări oficiale. Şi cei mai importanţi conducători veneau să-mi strângă mâna, să mă salute ca pe un „vechi prieten" din „timpuri grele". Petru Groza, fostul lider al Frontului Plugarilor, devenit prim-ministru, s-a apropiat cu mâna întinsă, dar, negăsind-o pe a mea, s-a mulţumit cu un larg surâs. Imediat după aceea s-a îndreptat spre mine Gheorghe Gheorghiu-Dej, viitorul preşedinte al Consiliului de Stat; flancat de un comunist englez evreu şi de un comunist belgian evreu, fără îndoială invitaţi în acea zi la inaugurarea primului parlament „liber ales", un parlament dominat de comunişti, Gheorghiu-Dej dorea să arate că este în termeni buni cu evreii şi cu Şef

Rabinul lor. Englezul mi-a strâns mâna cu entuziasm și a exclamat: „Șe'echianu!", ceea ce înseamnă „Mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a îngăduit să trăiesc acest moment fericit". Gheorghiu-Dej n-a înțeles nimic, dar și-o fi spus că „Șe'echianu" are o semnificație deosebită, dată fiind intonația evreului englez. Atunci a exclamat și el: „Facem și noi ce putem!" (subînțeles „pentru evrei"). El recunoștea astfel implicit că situația era departe de a fi ideală...

La acest stadiu al relațiilor, mai mult sau mai puțin „idilice", guvernul vroia să-i impresioneze favorabil pe evreii necomuniști care veneau în vizită în România.

Am vorbit deja despre Yehudi Menuhin, care s-a bucurat de o primire într-adevăr regală. Era un prieten intim al lui George Enescu, marele compozitor, și cu acordul acestuia din urmă a hotărât să renunțe la încasările de pe urma tuturor concertelor sale, în beneficiul operelor de caritate pentru evrei și neevrei. S-a constituit un comitet pentru repartizarea echitabilă a încasărilor, format din George Enescu, ministrul educației și cu mine. După plecarea lui Menuhin, comitetul și-a încetat activitatea și nu am mai aflat niciodată ce s-a ales din banii aceia...

Când s-a înființat ARLUS (Asociația de prietenie româno-sovietică), avându-l ca președinte pe prof. Parhon — înainte de a deveni președintele statului —, mi s-a cerut să particip la lucrările acesteia.

Exista, în paralel, o asociație româno-americană, al cărei vicepreședinte eram, alături de Constantin Anghelescu, fost ministru al educației, apoi prim-ministru. Simțeam undeva în sufletul nostru că această asociație nu va avea decât o scurtă existență. Ceea ce s-a și întâmplat.

Între timp, în primăvara anului 1945, autoritățile au îngăduit prima comemorare a răscoalei ghetoului de la Varșovia. Aceasta a avut loc la Ateneu, cea mai mare sală de festivități disponibilă din București. O prezidam înconjurat de numeroși înalți demnitari care vroiau să-i salute pe evreii români după atâția ani de suferință.

Și primul *seder*[27] de după „eliberare" a fost o adevărată celebrare a libertății. Am invitat ofițeri englezi, americani și ruși —aceștia din urmă n-au venit, de altfel. Dar Filderman și Zissu erau acolo, ca și Schwefelberg, Benvenisti și Froimescu. Prezența alăturată, la masa Șefului Rabin, a lui Filderman și Zissu avea pentru toți o semnificație deosebită. Mai târziu, în scrisorile ce mi le-a trimis de la București, la Geneva, Schwefelberg mi-a reamintit de acest seder ca de o seară de neuitat.

---

[27] Seder — în primele două seri de Pesah, masă festivă care prăznuiește sărbătoarea libertății. Se citește Hagada. Întreaga masă se desfășoară după o anumită ordine stabilită. De aici și numele de seder = ordine, program (n.t.).

9
ÎNDATĂ DUPĂ RĂZBOI

După „eliberare", Centrala Evreilor a fost dizolvată, iar Federația Uniunilor de Comunități Evreiești, pe care o înlocuise, a fost reinstaurată în funcțiile ei, ceea ce nu însemna totuși că aceasta redevenea o instituție independentă. Conducătorii evrei erau sub șocul schimbărilor radicale ce se operau în sânul forțelor politice, care îi va afecta într-un viitor foarte apropiat.

Personalul Centralei Evreilor ar fi dorit să se integreze fără zgomot în sânul Federației renăscute. Dar aceasta avusese odinioară în fruntea sa un comitet liber ales, format din delegați, ei înșiși liber aleși de diferitele comunități reprezentând evreii din întreaga țară. Și ar fi fost normal să reînceapă să funcționeze cu vechii săi membri care au supraviețuit. Dar această soluție, normală, democrată și, evident, logică, nu se prezenta tot astfel pentru noua putere.

„Legalmente", Centrala Evreilor continua de fapt să existe, atâta timp cât legea care a înființat-o nu era abrogată, în pofida demisiei lui Ghingold. Mai mult decât autoritățile, „noile" forțe politice evreiești erau un obstacol în fața renașterii oficiale a Federației. Ele

nu reprezentau nici măcar o fracțiune din comunitatea noastră, dar terorizau neîncetat, pentru a fi absolut sigure că vor exercita în viitor un control total asupra acesteia și a instanțelor sale conducătoare.

Era vorba de demagogi zgomotoși, nucleul dur al militanților comuniști evrei din România, care se vor numi mai târziu „Comitetul Democrat Evreiesc" (!) sau C.D.E. Nici măcar nu încercau să mascheze mașinațiile lor totalitare și foloseau deschis șantajul și calomnia, inventând tot felul de acuzații împotriva vechilor conducători respectați de toți. Dar era de cea mai mare importanță pentru populația evreiască, mai ales în acele vremuri nesigure, să aibă din nou în funcție Federația sa. Însă legea în acest sens nu fusese votată, iar Filderman, ca un bun jurist ce era, vroia ca totul să se petreacă legal. Noua situație, atât de arbitrară, creată de evreii comuniști era agravată, în plus, de fricțiunile și disensiunile dintre liderii noștri cei mai devotați și ele nu făceau altceva decât să se adâncească. Firește, evreii comuniști se bucurau atunci când diferendele dintre Filderman și Zissu sau cele din tabăra sionistă se manifestau în locuri publice, iar ei le exploatau cu un mare cinism. Nu puteai decât să le deplângi profund.

Înainte de război, conducătorii Federației, ca și Rabinul Șef aveau dreptul și puterea de a apăra interesele populației evreiești. Acum, eram obligați să ținem seama de „noile forțe", care se impuneau cu violență, iar Comitetul nostru executiv trebuia să reflecte „noul peisaj politic". Nu se putea — acest lucru era sigur — să se revină la situația anterioară. Dar pentru evreii comuniști instituțiile tradiționale nu tre-

buiau să mai joace decât un rol simbolic și, cum se va vedea curând, temporar. Filderman și prietenii săi, ca și sioniștii, fură reintegrați în vechile lor funcții — Filderman, de altfel, ca președinte al Federației —, dar evreii comuniști au avut mare grijă să le paralizeze acțiunea în toate domeniile. Aceasta s-a petrecut într-o atmosferă de intrigă și șantaj, punctate de nesfârșite discuții și „consultări". Noua configurație îngloba reprezentanți ai următoarelor partide: liberal, național-țărănesc, socialist și comunist, la care s-au adăugat mai târziu membrii „organizațiilor de mase", impuși de comuniști.

Această structură internă, contradictorie, nu putea să ducă decât la neînțelegeri și dezacorduri aproape în toate privințele. Partidele politice românești nu se preocupau deloc de ceea ce se petrecea în sânul Federației, cu excepția comuniștilor, care supravegheau strict viața „uliței evreiești", în mare parte datorită intrigilor conducătorilor evrei comuniști, foarte preocupați de interesele lor personale. Punctele de vedere divergente se manifestau fără încetare, îndeosebi când era vorba de pregătirea de documente pentru autoritățile române (cărora evreii comuniști nu vroiau să le ceară „prea mult") sau pentru organizațiile străine (cărora comuniștii nu doreau să le facă cunoscut idealul sionist al populației evreiești). Treptat, se aluneca într-o totală dezordine și ineficacitate.

Câtva timp, Rabinul Șef și președintele și-au îndeplinit atribuțiile în mod tradițional; Federația își va pierde însă curând demnitatea, devenind victima mașinațiunilor distructive a ceea ce s-a numit, în recenta

istorie a evreilor din Europa răsăriteană, Yevsecția (secția evreiască a partidului comunist).

Cei ce alcătuiau C.D.E., comuniștii evrei militanți, credeau că ei trebuie să reprezinte toate interesele evreiești în fața Partidului și a comunității, chiar dacă ei disprețuiau valorile evreiești și trădau interesele tuturor. Ei se foloseau de evrei ca de o „marfă" politică și îi exploatau în scopuri proprii. De exemplu, pentru a-și dovedi „sinceritatea" angajamentului lor, nu ezitau să ceară luarea de măsuri coercitive împotriva coreligionarilor lor...

Secțiunea română a Congresului Mondial Evreiesc a fost restabilită la finele anului 1944 și în prezidiu se aflau Zissu, Filderman, Wilhelm Fischer și eu. Fusesem desemnat aici din oficiu încă înainte de război în virtutea poziției mele de Șef Rabin. De aceeași manieră, după „eliberare" fusesem numit în toate instanțele conducătoare ale ramurii române a marilor organizații evreiești care funcționau din nou, O.R.T., O.S.E. și Bnei Brith. În luna septembrie a anului 1944, de Roș Hașana, am trimis un mesaj evreilor din lumea întreagă, și îndeosebi celor din Statele Unite. Toți au reacționat pozitiv și mi-au propus ajutorul lor, atât moral, cât și material.

La jumătatea lunii decembrie a anului 1944, am asistat la o recepție oferită în cinstea Comitetului Internațional al Crucii Roșii, spre a mulțumi delegaților săi pentru ceea ce au întreprins în favoarea noastră în timpul războiului. Am luat cuvântul cu acest prilej, ca și Filderman.

La începutul lunii ianuarie a anului 1945, Consiliul rabinic, reunit sub președinția mea, a hotărât solemn

ca ziua de 23 a lunii Tevet să fie o zi de post, în memoria evreilor din București, asasinați în timpul pogromului din 21 ianuarie 1941, și că această dată va fi de acum înainte comemorată anual. Noi consacrăm în mod obișnuit ziua de 7 a lunii Adar — ziua nașterii și a morții lui Moise — amintirii celor ce au murit în cursul anului, dar vroiam pentru martirii noștri ceremonii speciale, și ele au avut loc în toate sinagogile.

În cursul acestui an — 1945 — am înțeles treptat faptul că comunitatea din România devenea de acum înainte centrul spiritual evreiesc al continentului. După lichidarea celor din Polonia și Ungaria, cei trei sute șaptezeci de mii de evrei români, supraviețuitori, constituiau cea mai mare vatră de viață spirituală și religioasă din Europa. Și aceasta o spun nu fiindcă nu apreciam pe cele din Franța sau Anglia, dar în România se menținuse o tradiție profundă — ieșivot, o viață hasidică, școli evreiești — mult mai importantă decât oriunde în altă parte. Astfel că, după „eliberare" și în pofida tuturor obstacolelor care se ridicau în fața noastră, am întreprins reconstruirea în profunzime a comunității din România. Optimismul evreiesc ne împingea în această direcție. Pe de o parte, speram că va avea loc o emigrare importantă în Eretz Israel, pe de altă parte, doream să ne păstrăm locul atât de respectat din punct de vedere religios. Dar aceste speranțe vor fi spulberate, reduse la zero de abominabilul Comitet Democrat Evreiesc, care ni se va impune rapid. Vom vedea curând cum...

Între timp, am avut posibilitatea să reunesc la București, în anul 1945, un mare congres rabinic, la care vor asista refugiați, supraviețuitori din Polonia,

Ungaria și Cehoslovacia, mulți dintre ei urmând să plece și să se stabilească în Eretz Israel. Această manifestare, cea dintâi din Europa postbelică, a avut un mare răsunet și a constituit un ajutor moral considerabil pentru evreii din România. Ministrul cultelor din acea vreme, preotul Burducea, ne-a ținut un discurs răsunător, în timpul căruia nu a ezitat să declare: „Voi aveți un Dumnezeu unic, voi aveți un Șef Rabin unic, Șafran". Se înțelege că el aparținea acelei categorii de români care se purtau pe-atunci slugarnic față de evrei...

*

Imediat după război, au fost create mai multe organizații pentru a ne „ajuta" să ne refacem viața comunitară. Întemeiate de comuniști, aceștia n-au ezitat să „invite" oficial personalități necomuniste să li se alăture în scop umanitar. Firește, ei aveau nevoie de prestigiul acestora.

Prima dintre aceste organizații a fost Comitetul de Ajutorare pentru Apărarea Patriei, care își avea sediul pe strada Spătarului, foarte aproape de locuința mea. Din acest comitet făceau parte delegați ai Crucii Roșii, ministrul sănătății, dna Florica Bagdasar, ca și prof. Parhon, savant renumit, și mai mulți reprezentanți ai vieții culturale și științifice românești.

Ceea ce mă tulbura mai mult — și era tipic —, un evreu comunist rigid avea în realitate responsabilitatea acestuia. O publicitate zgomotoasă a însoțit, de la apariție, această pretinsă organizație de „asistență" — care n-a putut niciodată, trebuie să precizez, să facă

dovadă de cea mai neînsemnată realizare la activul ei. Tot ce se putea spune despre aceasta era că din ea făceau parte persoane însemnate. Și, într-o bună zi, mi s-a sugerat — ceea ce nu putea să vină decât din partea cercurilor guvernamentale cele mai înalte —să-i preiau conducerea, eu, Șef Rabinul! Trebuia să considerăm aceasta ca o manifestare a dorinței de a-i consola pe evreii care au avut atâta de suferit, un fel de omagiu adus acelora care încă în ajun fuseseră oprimați? Sau trebuia să se vadă că însuși Șef Rabinul colaborează deschis cu comuniștii? În România, unde tradiția antisemită era atât de puternică, cum era posibil ca un astfel de comitet, de o importanță așa-zis „națională" să aibă un evreu comunist ca secretar și un Șef Rabin ca președinte? Nu fără un sentiment penibil, am acceptat.

Federația era și ea reprezentată acolo prin persoana lui Filderman, președintele acesteia. Totuși, am remarcat foarte curând că atunci când acesta asista la adunări, era ignorat în mod deliberat. Filderman nu mai era un om tânăr. Dar avea un trecut excepțional, rămânea, pentru mine, președintele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești și eram personal lezat de indiferența care i se arăta. În plus, Comitetul nu făcea în realitate absolut nimic. Eram avertizat, în ultimul moment, uneori în ajun, că voi prezida o ședință. Problemele concrete nu îmi erau prezentate, era un domeniu rezervat „secretarului".

Odată, pe când ședința era pe punctul de a începe, am observat că materialul de care aveam nevoie nu era pregătit, dosarele lipseau, nici o ordine de zi fixată. Nu aveam nici darea de seamă a ședinței precedente.

Simțeam, de altfel, o mare nervozitate în rândul asistenței. I-am cerut lui Davidovici, faimosul secretar, să-mi aducă ceea ce aveam nevoie. El mi-a replicat: „Domnule Șef Rabin, nu puteți începe dacă dl Filderman nu pleacă". La care am răspuns imediat: „E imposibil. Dr. Filderman este membru al acestui comitet. De altfel, el conduce principala instituție ce reprezintă populația evreiască, care a suferit atât... La urma urmei și dv. sunteți evreu!".

„Nu suntem satisfăcuți de dr. Filderman", s-a încăpățânat Davidovici. Am insistat, sfârșind prin a spune că în calitate de evreu și de Șef Rabin îmi este imposibil să-i cer dr.-ului Filderman să se retragă. Membrii neevrei au început să înțeleagă că se petrece ceva neobișnuit, dar noi trăiam sub un regim totalitar și ei nu îndrăzneau să scoată o vorbă. Davidovici era de neclintit. Trebuind să admit că nimic nu se va schimba în acea zi, am declarat că refuz să-l ofensez pe președintele Federației. Ședința a fost deci amânată și toată lumea s-a împrăștiat. Cu inima grea — toți o aveam — l-am însoțit pe Filderman până la ușă, apoi el s-a dus acasă. Atunci s-a apropiat de mine Zeltzer Sărățeanu, unul dintre cei mai vechi colaboratori ai lui Filderman, dar în același timp șiret și foarte oportunist. Era fostul secretar general al Uniunii Evreilor Români, organizație politică condusă de Filderman, și redactor șef la *Curierul israelit*, organul său de presă. Mi-a spus că nu am avut dreptate neținând cont de observațiile lui Davidovici și că, din cauza mea, o adunare de oameni foarte importanți n-a putut să se țină. A adăugat că se pare că nu înțeleg gravitatea gestului meu, nici implicațiile posibile, îndeosebi pentru mine.

I-am răspuns că regretam mult că ședința nu a putut avea loc din cauza mea, dar că mi-a fost imposibil să reacționez altfel. Atât ca evrei, cât și ca ființe umane, nu avem dreptul să insultăm pe cineva. Am plecat și eu acasă.

A doua zi, Sărățeanu m-a amenințat, susținând că voi plăti scump ceea ce am făcut. Mai târziu, acest om lipsit de scrupule a devenit servitorul evreilor comuniști; mi-a spus pur și simplu: „Asta o să vă coste capul...".

Am încetat, în acest stadiu, să mai aparțin Comitetului de Ajutorare pentru Apărarea Patriei. Cum numele meu a încetat să mai figureze în comunicatele destinate presei, am înțeles că nu mai am ce căuta acolo.

De-a lungul aceleiași perioade, am continuat totuși să am contacte cu evreii comuniști. I-am întâlnit pe Iosif și Liuba Chișinevschi, cu care am discutat probleme evreiești și sioniste, dar niciodată în profunzime, căci ei erau foarte superficiali. Dimpotrivă, am vorbit îndelung cu conducători ca Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu, chiar dacă nu erau de acord cu mine în nici o privință.

*

În cursul acestor luni agitate, Federația s-a pus totuși foarte repede pe treabă, iar prioritatea sa numărul unu a fost repatrierea cât mai rapid posibil a deportaților din Transnistria, mai ales a orfanilor. Copiii erau aduși, în general, la Spitalul Caritas, una dintre cele mai importante realizări ale comunității evreilor din București, și apoi găzduiți în orfelinate sau

în familii de adopție. A fost pus la punct un întreg program pentru a facilita reîncadrarea acestor micuți sărmani și pregătirea lor pentru o viață normală și activă. Mela Iancu, energica directoare a Centrului pentru protecția mamei și copilului, m-a invitat într-o zi să asist la o adunare, la spital, și să iau acolo cuvântul pentru a cere să se facă cele mai mari eforturi în sprijinul acestor copii. În timpul unei vizite la Brăila, am văzut că unii dintre ei mergeau în picioarele goale și în zdrențe. Am acceptat deci imediat. Intrând în hol, un hol al unei instituții evreiești, primul lucru care m-a izbit a fost bustul lui Stalin...

Comunitățile evreiești din toată țara au încercat să recupereze bunurile ce le-au fost furate. Ele au început, ici-colo, să le mai redobândească, dar aceasta n-a durat. Au fost din nou luate, de această dată de către comuniști, uneori chiar la instigarea evreilor comuniști. Se spunea pretutindeni că evreii nu mai au nevoie de instituțiile lor, fiindcă puteau folosi toate facilitățile oferite de Stat. Să luăm cazul școlilor. Noi ajunseserăm — prin munca Federației — să creăm o întreagă rețea de așezăminte ale noastre, care funcționau în mod promițător. Dar fondurile lipseau, cele alocate de guvern nu erau suficiente, iar Federația făcuse apel la Joint. Nu a trebuit, vai!, să așteptăm prea mult înainte ca, sub influența C.D.E., trebuie s-o spun, să fie „naționalizate" așezămintele noastre școlare, argumentându-se că acum suntem ca toți românii și nu avem decât să ne trimitem copiii la școlile românești... Mă gândesc cu mare nostalgie la tot ceea ce am realizat în domeniul educației. Școlile primare, Tarbuth, școala unde învățământul se făcea în întregime în ebraică,

n-au încetat să se dezvolte. Îmi place să citez aici numele dnei Dora Litman, care conducea o foarte importantă școală secundară, pe care am vizitat-o adesea, și care a funcționat în tot timpul războiului. De asemenea, numele lui Leon Itcar, președintele Comitetului școlii de agronomie, unde viitorii pionieri se pregăteau pentru viața în Eretz Israel. Acest așezământ a ajuns să suscite ura, cuvântul nu e prea tare, a membrilor Comitetului Democrat Evreiesc, care au sfârșit prin a distruge acest cuib sionist în modul cel mai simplu: au confiscat tot materialul și i-au trimis acasă pe cei șapte sute de elevi. Exista, de asemenea, o prestigioasă școală de meserii, „Ciocanul", înființată cu mulți ani în urmă, pe care antisemiții au vrut să o desființeze încă înainte de război. Am încercat să-i prelungesc existența grație ajutorului furnizat de O.R.T., pe ai cărui conducători i-am întâlnit la New York în timpul primei mele călătorii în America, în 1946. La drept vorbind, cred că una din ultimele adunări publice, poate chiar ultima, la care am participat, înainte de a fi silit să părăsesc România pentru totdeauna, a fost aceea a Comitetului director al O.R.T.

Din punct de vedere cultural, activitatea comunității noastre a rămas substanțială în toate domeniile, în toată această perioadă, imediat după terminarea războiului. Scriitorul și pedagogul Theodor Loewenstein a fondat și a condus editura sionistă Bikurim, care a publicat numeroase lucrări destinate mai ales tineretului evreu. Tot aici a apărut, în 1946, cartea mea *Instituțiuni sociale în Biblie*, cu textul unei conferințe pe care am prezentat-o la Asociația titraților evrei, „Unirea". Idișiștii, la rândul lor, aveau o revistă, *Ikuf*

Bletter, unde au apărut texte ale unor scriitori ca Baruch Hager, Berl Schnabl și Iaakov Friedman. Mi s-a cerut să intervin pe lângă Joint în favoarea acestei reviste, care trecea prin greutăți financiare. Aceasta avea propria ei asociație culturală, al cărei responsabil, Lax, mi s-a părut la început a fi relativ moderat, se înțelege, din punct de vedere politic. Dar trebuie să spun cu regret că *Ikuf Bletter* s-a radicalizat rapid până la a adopta ideile antisioniste ale C.D.E. și chiar până la a încasa fonduri de la comuniști, care doreau să facă din aceasta — și au reușit — un focar de agitație împotriva culturii ebraice.

Institutul de cultură al Templului Coral și-a reluat activitatea în toate sectoarele sale, imediat ce acest lucru a fost posibil. Mișu Benvenisti a creat o organizație destinată în special răspândirii valorilor evreiești, *Yavne*, și mi-a cerut să-mi asum conducerea ei spirituală, ceea ce am acceptat imediat.

Institutul a publicat mai multe cărți, dintre care și una a mea, intitulată *Învățământul primar în Biblie și Talmud*.

Dar această puternică efervescență culturală nu a fost pe placul comuniștilor, îndeosebi a comuniștilor evrei de la Yevsecția, care au încercat pe toate planurile, inclusiv cel social, să integreze activitățile noastre în cele ale Statului sau ale municipalităților. Scopul era să înăbușe, vom vedea cum, de îndată, orice flacără spirituală și morală evreiască, chiar din capul locului.

Comitetul Federației reflecta, în principiu și de fapt, mai mult sau mai puțin, configurația primei guvernări Sănătescu, de la sfârșitul lunii august 1944.

Reprezentanții organizațiilor evreiești care îl alcătuiau nu nutreau nici o iluzie asupra duratei funcționării sale, nici asupra libertății sale de acțiune. În timp ce guvernul, constituit pe baza unui consens general între partidele politice, devenea tot mai instabil, membrii Comitetului înțelegeau că în curând va veni și rândul lor și că direcția Federației va deveni o miză pentru evreii comuniști, care o vor contesta, la fel cum comuniștii contestau guvernul. Folosind aceeași tehnică, evreii comuniști au început prin a-i absorbi pe „colaboratorii" evrei necomuniști, ca apoi să-i elimine complet. Schimbările în sânul guvernului și al administrațiilor locale, invariabil în favoarea comuniștilor, i-au incitat și pe evreii comuniști să pretindă același lucru în sânul Federației, al instanțelor comunitare și al instituțiilor evreiești.

Adevărații conducători ai țării, oameni ca Maniu, Brătianu sau Pătrășcanu, nu se sinchiseau defel de ceea ce se petrecea între evrei sau în Federația lor. Evreii comuniști „importanți", ca Ana Pauker, Chișinevschi, Șraier și alți câțiva, ocupau posturi înalte în ierarhia partidului, așa încât revenea celor „mici" să se certe pe seama „uliței evreiești" și a pozițiilor-cheie în comunitatea pe care vroiau s-o ia în stăpânire. Umili și servili în fața patronilor lor, ei jucau comedia puterii cu talentul desăvârșit al imitatorilor. Dacă aflau din ziare, de pildă, că Partidul a impus cutare sau cutare schimbare în guvern, ei se grăbeau să ordone același lucru în sânul conducerii Federației. Când reprezentanții marilor partide politice „istorice" din România au fost eliminați din sferele cele mai înalte, cei „mici", dintre evreii comuniști, au cerut și ei eliminarea din

rândurile noastre a celor aleși, din aceleași partide. Și astfel, Comitetul nostru, care avea atâtea de făcut pentru a reface o veritabilă viață evreiască și a reorganiza o populație epuizată de anii înspăimântători pe care i-am trăit, s-a găsit iremediabil slăbit și, în consecință, redus la zero.

Îmi amintesc de anumite ședințe la sediul Federației, la care am asistat ca Șef Rabin, prezidate de Filderman. Îndată ce discuțiile se purtau asupra unor probleme de importanță primordială care solicitau măsuri urgente, comuniștii prezenți făceau obstrucție, rătăcind adunarea în hățișuri procedurale; de pildă, avea cutare sau cutare într-adevăr dreptul de a vota fără să-l cunoaștem mai îndeaproape? Datorită acestui sistem, Federația, centrele comunitare și toate instituțiile noastre s-au găsit, încetul cu încetul, paralizate, în provincie ca și în București. Iar situația nu a putut decât să se înrăutățească atunci când Partidul ni l-a impus pe Lascăr Șaraga ca secretar general al Federației. Descendent dintr-o veche familie din Iași, era un gazetar care slujise întotdeauna drept instrument în mâinile prietenilor săi comuniști. Pentru a se conforma ordinelor primite, el trebuia să împiedice neîncetat activitatea lui Filderman. Slab, instabil, îi plăcea să vorbească mult și, dacă nu era într-adevăr rău, nu-și ascundea totuși adevăratele intenții. În epoca persecuțiilor, s-a ocupat de tot felul de activități culturale și artistice și l-am ajutat atât cât mi-a fost cu putință. Îi plăcea să se etaleze, să vorbească în public și, încă mai mult, să se vorbească despre el. A fost unul dintre aceia — vai, numeroși! — care, pentru a se lua de conducătorii evrei istorici, ca Filderman sau ca mine,

al căror prestigiu era prea mare pentru a fi atacați fățiș, recurgeau la intrigi, zvonuri sau calomnii, la acuzații pe de-a-ntregul fabricate. Dar trăiam tot mai mult sub un regim în care nici o replică de-a noastră nu era posibilă. Presa se afla în întregime sub controlul puterii, justiția nu mai exista, iar tribunalele nu foloseau decât să-i slujească pe cei de la putere. Misiunea noastră devenea imposibilă.

10

CONFLICTE ȘI RIVALITĂȚI

Evreii din România care au supraviețuit după Șoah și-au întors privirile și inima de-acum înainte către Sion. Deși unii dintre ei doreau să-și recupereze măcar o parte din bunurile lor confiscate, în principal idealul lor rămânea Eretz Israel. Lezați, răniți în carnea și sufletul lor, ei doreau să părăsească cât mai repede cu putință locurile unde suferiseră atât. Mulți au renunțat la dreptele lor revendicări, căci, repede înșelați și dezamăgiți, au înțeles că nu o vor scoate la capăt. În lunile următoare războiului, Organizația sionistă din România a jucat un rol important. Ea a ținut imediat un congres la București, reunind membri veniți din toată țara, inclusiv reprezentanți ai secțiunilor, mai mult sau mai puțin „dizidente". Ceremonia de deschidere a fost deosebit de impresionantă. Toți eram recunoscători că suntem încă în viață, după acei ani de grele încercări. Dar ne gândeam la cei ce nu mai erau printre noi.

Am luat cuvântul la ședința inaugurală, pentru a exprima oroarea persecuțiilor îndurate și pentru a spune că pentru aceasta cuvintele nu erau îndeajuns de puternice. Totuși adresam recunoștința noastră colectivă Atotputernicului, care a îngăduit să ne regăsim în

acea zi cu speranța de a vedea curând visul nostru realizat: Sionul restaurat, putând să-și primească copiii. Haim Cohn, președintele Organizației sioniste de stânga „Ichud" din Iași, scria: „Cuvintele Șef-Rabinului Șafran au țâșnit ca o flacără, iluminând dintr-odată cerul sumbru al sufletului uman... Discursul său a fost un strigăt spontan venit din profunzimea imensei dureri evreiești, o admonestare arzătoare la adresa celor vinovați de masacre. Prin el se exprimă însuși sufletul lui Israel, dezvăluind dintr-odată suferințele a milioane de victime aparținând acestui popor martirizat... Șef Rabinul Șafran, conducătorul spiritual al comunității din România și una dintre cele mai eminente figuri ale lumii evreiești contemporane, a comparat dorința de întoarcere spre Sion a copiilor lui Israel cu exodul din Egipt... Nici un faraon nu ar putea opri această mișcare de eliberare a poporului evreu și restaurarea Statului evreu... După atâtea suferințe teribile și sacrificii, un eveniment de o extremă importanță este pe cale de a se produce: renașterea Sionului...".

Am fost ales președinte al Comitetului central al Organizației sioniste din România, iar un avocat, Bernard Rohrlich, președinte al Comitetului executiv. Se părea la început că totul se va desfășura într-o atmosferă relativ calmă. Foarte repede s-au făcut simțite divergențele dintre tendințele opuse în sânul Organizației — ele existau deja în timpul războiului —, degenerând repede în certuri grave. Presiunile exercitate de evreii comuniști creșteau, în același timp, și ele nu făceau decât să agraveze lucrurile, mai ales în sânul facțiunii celor mai de stânga. Aceștia din urmă

au ezitat o vreme asupra drumului de ales: să facă jocul comuniștilor, asigurându-și astfel „ protecția“ pentru cutare sau cutare acțiune sionistă, sau nu? În cele din urmă au făcut-o, căzând în capcana lor.

Uniunea Evreilor Români trebuia să se confrunte cu aceeași dilemă. Aceasta nu mai era de-acum înainte îndreptată către asimilare, ci lucra în cooperare cu Agenția evreiască pentru Palestina, împărtășindu-i deschis aspirațiile și țelurile sioniste. Filderman însuși avea să-mi scrie, mai târziu, în 1948, ceea ce demonstra evoluția sa personală: „Dorim din toată inima să-i vedem anul viitor pe toți evreii din România stabiliți în Israel...“.

Evreii comuniști, fără să piardă timpul, au găsit repede armele cu care să distrugă din interior Uniunea Evreilor Români. Ei au început prin a-și concentra atacurile asupra lui Filderman, care era nu numai președintele ei, ci mai degrabă întruparea ei vie. Apoi au cerut unui număr de membri să preia pe contul lor ideile integrării, care nu mai aveau curs din timpul războiului, creând pe loc un grup dizident. După care s-au luat din nou de Filderman, apoi de mine, utilizând cele mai josnice tactici antisemite, demne de poliția română și germană, însoțite de amenințări de tot felul, inclusiv de agresiuni fizice.

Se povestea, de pildă, că Filderman ar fi trădat evrei, că s-ar fi îmbogățit pe seama altora, inclusiv în perioada deportării sale în Transnistria. Era vorba aici de metodele clasice ale comuniștilor, care nu ezitau să le folosească față de personalitățile cunoscute și respectate pe care vroiau să le supună bunului lor plac. Ei au mers până acolo, încât, așa cum am mai spus, l-au

înrolat pe unul dintre ajutoarele sale apropiate, pe Zeltzer Sărățeanu, urmat curând de Rosenkrantz, Streisfeld și alți câțiva, pregătind o adevărată lovitură de stat pentru a-l răsturna pe președintele lor.

Sărățeanu a decretat convocarea unei adunări constituante care trebuia să inaugureze „Noua Uniune a Evreilor Români", informându-mă totodată că trebuie să asist la sesiunea inaugurală, căci vor fi prezenți și membri ai guvernului. Am răspuns imediat că în nici un caz nu pot veni. Nu a ezitat atunci să folosească cuvinte dure, pe care le utiliza față de mine atunci când refuzam să-l ascult: „Asta o să vă coste capul!". A adăugat apoi că dacă nu voi veni, mă va înlocui acolo Rabinul Halevy.

Și, în pofida a ceea ce i-am spus, mi-a trimis acasă un automobil, condus de Streisfeld, puțin înainte de ora prevăzută pentru faimoasa adunare. Acum, „miniștrii prezenți mă așteptau" și „mă somau să vin". Dar nu mi-am schimbat hotărârea.

La acest congres, Sărățeanu a fost ales președinte al Noii Uniuni a Evreilor Români, Halevy era vicepreședinte, iar Rosenkrantz secretar general. Burton Y. Berry, șeful Legației americane la București, a menționat această întrunire într-un document confidențial trimis la Washington în februarie 1946: „Se știe că Șef Rabinul României a fost obiectul unei foarte puternice presiuni, și chiar al unor serioase amenințări, dacă nu asistă la această întrunire, dar el a refuzat spunând că aceasta are o conotație politică și că fiind doar un șef religios nu se va duce".

Situația Partidului Evreiesc era puțin diferită. Atacând Uniunea Evreilor Români, evreii comuniști

din Comitetul Democrat Evreiesc luau în „obiectiv" mai ales persoana lui Filderman. Partidul Evreiesc cerea o activitate națională evreiască independentă în interiorul contextului politic general românesc. Evreii comuniști se opuneau acestuia, susținând că acest lucru nu mai era necesar, deoarece condițiile politice și sociale s-au schimbat. Statul comunist, societatea comunistă, afirmau ei, garantează egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate sau religie. Astfel că evreii nu mai aveau nevoie de protejarea drepturilor lor, fiindcă ei se bucurau de ele ca toți ceilalți.

Este interesant de observat că, aproape în același timp, un redactor al ziarului oficial *România liberă* m-a solicitat să răspund la următoarele întrebări:

1. Există o problemă evreiască în România?
2. Care sunt problemele actuale ale populației evreiești?
3. Cum pot fi ele soluționate?
4. Cum ar putea populația evreiască să joace un rol în viața politică a țării?

Pentru evreii comuniști, acest gen de întrebări nici măcar nu se puneau, căci, potrivit lor, nu exista o identitate politică evreiască, ci doar o anumită identitate culturală idiș, care de altfel nu ar privi pe toți și care nici nu va dura. „Comitetul Democrat Evreiesc" nu avea deci de făcut decât o sugestie sau, mai curând, un ordin de dat: ca evreii din România să se integreze total și necondiționat în noul sistem politic și social al țării, adică comunismului. Cât despre aspirațiile sioniste, ele erau în contradicție cu lupta Partidului

Evreiesc pentru drepturile specifice evreiești, pe de o parte, și susținerea emigrației evreilor în Eretz Israel, pe de altă parte; în plus, mai era și mișcarea sionistă internațională. N-ar exista nici o rațiune pentru care evreii români, trăind într-un regim comunist egalitar, să se preocupe de un ipotetic Stat evreu. Cam așa ceva îmi șușotea Vasile Luca, unul din principalii conducători comuniști, luându-mă de-o parte în timpul unei recepții date la 23 februarie 1946, în prezența regelui. Am face, desigur, mai bine dacă am susține democrația aici, la noi. C.D.E. nu se ocupa atât de persoane — când era vorba de Partidul Evreiesc — cât de idei, mai ales de aceea a plecării spre Eretz Israel.

Cu un nesfârșit regret trebuie să spun că situația din interiorul asociațiilor sioniste nu făcea decât să întărească poziția comuniștilor și să-i incite pe aceștia s-o înăsprească și mai mult. Rivalitățile și conflictele dintre sioniști și membrii Partidului Evreiesc nu se aplanau nici ele, mai ales când era vorba de a se stabili cine și ce conduce. Organizația sionistă, prin definiție, vedea în Alia scopul ultim de atins, în vreme ce Partidul Evreiesc se preocupa mai mult de problemele Diasporei. În ochii neevreilor, aceste certuri nu făceau decât să micșoreze prestigiul conducătorilor noștri și îmi amintesc că, la 11 ianuarie 1945, Steiger și Kolb, delegații Comitetului Internațional al Crucii Roșii, mi-au atras atenția că e mare păcat, căci neîncetatele certuri care agită comunitatea evreiască riscă să compromită viitorul și statutul acesteia. John Mack, un deputat laburist englez, nu mi-a spus altceva, la 26 aprilie 1946, în cursul unei vizite în România.

Aceleași conflicte existau de altfel și în interiorul mișcării sioniste. Lucrurile s-au agravat și mai mult atunci când Zissu a candidat în același timp la conducerea Organizației sioniste și la cea a Partidului Evreiesc. Datorită puternicei sale personalități și calităților sale de organizator, și-a atins scopul, dar numai pentru scurt timp. Era deja evident că Partidul Evreiesc nu avea nici un viitor, ca de altfel nici un alt partid politic din România. Noul regim se arăta din zi în zi mai arbitrar și mai totalitar.

Prin urmare, începând din 1945, Partidul Comunist a creat „Comitetul Democrat Evreiesc". Așa cum se explica într-o broșură scrisă în idiș și distribuită mai peste tot, scopul său era „să asigure unitatea democratică a populației evreiești" (adică prin dispariția organizațiilor evreiești existente) și să „combată hotărât elementele evreiești reacționare, ale căror interese au fost întotdeauna legate de politica reacționară a partidelor istorice"... Toți conducătorii Comitetului erau atei și antireligioși. Secretarul general al comunității din București, poetul Emil Dorian, n-a șovăit să li se alăture. În februarie 1946, ei au mers până acolo încât au convocat pe *șohetim* (funcționari religioși, pe atunci în număr de 1 266 în România, care făceau „tăierea rituală" a păsărilor și a vitelor), cerându-le să facă dovadă de „spirit democratic", dacă vor să-și poată continua activitatea. Adevărul este că ceea ce doreau era desființarea abatoarelor rituale. La întrunirea la care am asistat, Rabinul Beck mi-a strecurat un bilețel: „Se caută tăietor ritual democratic care să taie gâtul puilor democratici cu un cuțit democratic"...

Ceea ce dorea Comitetul — și acest lucru îl va obține — era privarea comunităților evreiești de orice autonomie, pentru a le impune propriul său control, birocratic și totalitar, prin conducătorii și funcționarii săi, în solda sa proprie. Aceasta a luat la început forma unui pretins „colectiv" în sânul căruia mai multe persoane își împărțeau, chipurile, puterea. Dar foarte curând a fost pus în loc un sistem autocrat și dictatorial, în care conducerea, religioasă, financiară, politică sau administrativă, va fi concentrată în mâinile unuia și aceluiași om. Sistem care funcționează și în prezent[28].

Principalii conducători comuniști, evrei sau nu, nu se preocupau prea mult de Comitetul Democrat Evreiesc. Ei au delegat responsabilitățile unor membri mai puțin importanți ai ierarhiei lor, ca Bercu Feldman, Davidovici, Lică Abramovici, Iscovici, Bacalu sau Leibovici Șerban. Totuși, chiar înaintea uneia din primele — și dintre cele mai importante — întruniri ale sale, Sărățeanu și Maxy, care făceau parte din prezidiu, mi-au cerut foarte insistent să vin să asist, căci Vasile Luca, unul dintre cei mai de temut șefi comuniști, îi va onora cu prezența. Am refuzat, spunând că nu mă voi duce niciodată la mitinguri politice. Puțin mai apoi, au insistat din nou, pe un ton ritos, dramatic, precizând că vor trimite imediat o mașină să mă caute. Înalți demnitari riscă să mă aștepte și e de datoria mea să arăt respect față de autorități... Tot astfel, nu mi-am schimbat părerea, dar simțeam că

[28] Reamintim că aceste rânduri au fost scrise în 1986 (n.tr.).

situația devenea foarte serioasă. L-am informat imediat pe Filderman.

Populația evreiască nu manifesta nici o simpatie față de un organism care îi era impus și, pentru a-și întrona autoritatea, Comitetul Democrat Evreiesc a recurs repede la cele mai diferite presiuni și intimidări. A făcut astfel cunoscut evreilor că orice fel de forme de despăgubire în privința bunurilor sau proprietăților pierdute trebuiau făcute prin intermediul său, fiindcă doar el se bucura de încrederea guvernului. Căci, se înțelege, un guvern de obediență comunistă va fi întotdeauna gata să-i ajute pe evreii comuniști... Comuniștii evrei au revenit, insistând să le ofer sprijinul meu oficial. După care aș putea deveni președintele Comitetului Democrat Evreiesc. Tactica nu era nouă, se începea cu promisiuni pentru a continua cu amenințări. Era tactica zăhărelului și a bâtei. Am primit, de pildă, vizita lui Lică Abramovici: „Eminența Voastră, spunea el, dumneavoastră sunteți regele evreilor! Aveți în fața dumneavoastră un muncitor venit să vă ceară să ne ajutați să punem viața evreiască pe o cale democratică!". Să precizăm că, așa „rege" cum eram pentru el, îmi rezerva în Comitet aceeași soartă pe care comuniștii o pregăteau adevăratului rege al României...

Și iată-l ceva mai târziu pe Sandu Lieblich, care nu s-a sfiit să-mi vorbească brutal și să mă amenințe că voi fi în curând înlocuit cu un om cu un spirit mai larg, progresist, cineva care înțelege că trăim timpuri noi și care va fi demn de a fi Șef Rabin. Iată ce mă aștepta dacă nu ascultam de directivele „conducătorilor democrați" ai comunității...

Și cum refuzam mereu să iau președinția Comitetului Democrat Evreiesc, membrii săi și-au intensificat campania împotriva mea, punând în circulație pe seama persoanei mele zvonuri defăimătoare.

În timp ce făceam prima mea călătorie în Statele Unite, au răspândit zvonul că însăși funcția de Șef Rabin ar fi complet inutilă. Această afirmație a fost repetată în public, spre marele meu regret, și de către Zissu, a cărui personalitate orgolioasă nu se împăca deloc și de multă vreme cu anumite „favoruri" — în ochii săi — care îmi erau acordate; de exemplu, să fiu primit de rege în audiență, în timp ce el nu era (nici Filderman, de altfel). Se întâmpla ca regele Mihai și membrii guvernului (care nu se afla încă oficial în mâinile comuniștilor) să prefere — dată fiind situația generală — să rămână în contact cu mine. Aceasta ținea în același timp de calitatea mea de Șef Rabin și de prestigiul meu personal în sânul populației evreiești. Zissu reprezenta „sionismul reacționar" și „naționalismul evreiesc șovin", în vreme ce Filderman era pentru comuniști, înainte de toate, un prieten al lui Maniu. Deși eram președinte al Comitetului central sionist, și nu făceam nici un secret din sentimentele mele față de Eretz Israel, pentru autorități rămâneam purtătorul de cuvânt al comunității mele, iar ele aveau față de Comitetul Democrat Evreiesc același dispreț ca și anturajul lui Antonescu față de Centrala Evreilor, în timpul războiului. Mie deci mi se adresau încă, iar aceasta nici Zissu, nici anturajul său nu vroiau și nu puteau s-o accepte. Cât despre membrii Comitetului, ei vor face totul pentru ca eu să pierd stima de care încă mă mai bucuram în cercurile guvernamentale.

Ministrul educației, Ștefan Voitec, a început să vorbească de „naționalizare" cu privire la școlile evreiești, la toate școlile noastre înființate sau dezvoltate în timpul războiului, pe care noi am reușit să le menținem deschise în pofida imenselor dificultăți. Știam că Comitetul Democrat Evreiesc militează în acest sens. Din luna decembrie a anului 1944, am început să mă întâlnesc cu Voitec, pe care l-am simțit ostil față de noi. A încercat chiar să revină asupra promisiunilor făcute de predecesorul său, ministrul culturii, generalul Boiteanu, în septembrie și noiembrie 1944. Întâlnirea noastră cea mai semnificativă a avut loc la 22 octombrie 1945. I-am prezentat un memorandum cu lista subvențiilor necesare școlilor evreiești, cu salariile datorate profesorilor, solicitarea autorizației pentru elevii evrei din școlile de stat de a nu veni sâmbăta la cursuri și dreptul lor de a primi o educație religioasă. Simțeam că Voitec nu era deloc grăbit să rezolve aceste probleme, de altfel nici altele care ne priveau, iar situația devenea din ce în ce mai dificilă. Profesorii erau uneori obligați să ovaționeze: „Stalin! Stalin! Stalin!" împreună cu elevii lor, la începutul orei, în loc de „Șema Israel". Același lucru se petrecea și cu serbările școlare. Aveam impresia că un torent este pe cale să ne înghită și că scopul Comitetului devenea tot mai limpede: să obțină prin teroare dispariția instituțiilor noastre. Cât privește pe membrii săi, ei au înțeles în sfârșit că nu voi accepta președinția acestuia și au propus constituirea unui Consiliu general evreiesc împreună cu mine, cu mai mulți conducători ai comunității și, desigur, cu un număr respectabil dintre ei. Pretindeau să reformeze astfel Înaltul consiliu evreiesc care existase înainte de război, reprezentând pe toți evreii din România. Dar știam noi foarte bine — Zissu,

Filderman și cu mine, ca atâția alții — că orice instituție nouă cu membri aparținând Comitetului Democrat Evreiesc sfârșește prin a deveni un instrument în mâinile lor. Cât despre crearea unui organism al nostru, fără ei (la aceasta ne-am gândit încă din luna decembrie 1944), aceasta s-a dovedit o imposibilitate din cauza antagonismului dintre Zissu și Filderman, ambii oameni cu mari merite, dar firi de neîmpăcat.

Comunitatea noastră se găsea deci într-o situație extrem de periculoasă, hărțuită între indivizi sau grupuri care pretindeau că o reprezintă, fiecare dorind de fapt să-și aroge prerogativele puterii. Era în același timp primejdios și dureros. Și ar fi trebuit să se ia în considerare și efectul pe care aceste neînțelegeri îl produceau în afară. Unii erau, ca și mine, îngrijorați. De exemplu, avocatul Bernard Rohrlich, președintele Organizației sioniste, un om înțelept, modest, respectat de toți, care fusese deportat în Transnistria în timpul războiului. El își conjuga adesea eforturile cu ale mele, căci vedea și el în ce măsură conflictele interne care sfâșiau comunitatea o prejudiciază. A fost alături de mine atunci când Filderman a fost arestat de comuniști în 1945 și am fost mâhnit să constat că nici unul dintre foștii lui colaboratori, nici măcar conducătorii sioniști, n-au fost dispuși să facă ceva pentru a-l scoate din închisoare. În ce mă privește, eu m-am dus de îndată la Petru Groza, primul ministru, pentru a-i cere să fie eliberat imediat, și am înțeles că acesta nici măcar nu era la curent. „Cum e posibil, l-am întrebat, ca un om care a suferit atâta sub regimul fascist să fie întemnițat acum, când ne-am eliberat de fascism?". La

care el mi-a răspuns cu o sinceritate pe care nu o pot pune la îndoială: „Este de necrezut și insuportabil în același timp!".

Cât despre vechiul anturaj al lui Filderman, acesta mi-a reproșat intervenția, îndeosebi, prin gura lui Zeltzer Sărățeanu, cu cel mai mare cinism. Doar Solomon Charles Gruber i-a rămas fidel. El se va stabili mai târziu la Paris.

În plin vârtej, am încercat să fac față păstrând autonomia comunității mele, iar acest lucru, Comitetul Democrat Evreiesc nu-l putea tolera. A continuat deci campania de hărțuire a mea. Unul dintre membrii săi, Halevy, a scris noului ministru al cultelor că Șef Rabinatul era o „instituție inutilă". Apoi acesta a decis să creeze un „sindicat al clerului mozaic" — cuvântul sindicat fiind folosit aici pentru a convinge guvernul că era vorba de o inițiativă de stânga, pentru ca să-i înfricoșeze pe rabini și să-i oblige să adere la el. După care s-a proclamat președintele acestuia. După aceea, Comitetul Democrat Evreiesc a amenințat că pune stăpânire pe birourile Templului Coral pentru a controla toate activitățile sale. Halevy, fiind acum rabinul acestuia, a susținut această inițiativă. La o întrunire pe care a prezidat-o, cineva a declarat că „de când Armata Roșie a intrat în România pereții sinagogii au devenit și ei roșii...".

Dar responsabilii Templului Coral, pentru a pune capăt unei asemenea anarhii, au avut curajul — căci la acea epocă trebuia curaj — să propună adunării generale numirea mea ca Șef Rabin al comunității lor. Ei proclamau astfel atașamentul lor față de persoana mea, și în același timp dorința lor de a proteja, cât timp se

mai putea încă, autonomia sinagogii lor. Prestigiul datorat funcției mele i-a ferit de dominația Comitetului Democrat Evreiesc. De altfel, am oficiat aici cu regularitate, în același timp ca Șef Rabin al Federației Comunităților, al Uniunii comunităților din Vechiul Regat și al Comunității Evreilor din București.

Totuși, nimic nu a servit la nimic. Comitetul Democrat Evreiesc i-a informat direct pe responsabilii Templului Coral că ei vor fi „înlocuiți" de „oameni ai progresului dispuși să meargă în ritmul timpurilor noi". Ceea ce s-a și făcut într-un mod perfect arbitrar. Președintele sinagogii, Micu Zentler, a părăsit țara împreună cu soția lui, care a condus marele spital evreiesc din București, căutându-și refugiul în Franța. Ei vor muri la Lausanne. Șeful Rabin nu fusese încă atins, dar prin funcția sa devenea ultima citadelă a Comunității evreiești. Nu pentru multă vreme. Căci această citadelă va fi și ea atacată și, curând, va cădea...

11
SOARTA COMUNITĂȚILOR

Diferitele mișcări sau instituții care au existat înainte de război în comunitatea evreiască din România s-au reunit în sânul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din țară. În cursul sesiunii inaugurale care oficializa reconstituirea ei, Barbu Lăzăreanu — să ne reamintim că participase cu noi la traduceri din Biblie — a declarat pe tonul său inimitabil: „Șef Rabinul Niemirower a reprezentat epoca romantică a rabinatului român, în vreme ce Șef Rabinul Șafran îi personifică eroismul!". Nu exista nici o îndoială asupra rolului catalizator pe care l-am jucat în acei ani teribili, și această idee a fost susținută de numeroși delegați.

În timpul sesiunii s-a ridicat o problemă cu referire la Biroul israelit ortodox din Transilvania, care ținea cu orice preț să-și păstreze autonomia, temându-se că, în cazul hotărârilor luate în comun la Federație, și-o va vedea restrânsă. Dificultățile s-au aplanat chiar de la început, datorită marii încrederi de care mă bucuram în ochii conducătorilor acestuia, considerându-mă ca pe „unul de-al lor", ca fiu al Gaonului Bezalel Ze'ev Șafran, a cărui memorie o venerau. Mulți dintre ei au

ținut să-și manifeste personal atașamentul, iar la 20 iunie 1945, m-a vizitat o delegație importantă, alcătuită din președintele Biroului, Rabinul Adler din Turda, Rabinul Katz din Cluj și președinții comunităților din Timișoara, Satu Mare, Arad și Oradea. Mi s-a remis un memorandum, înainte de a fi transmis reprezentanților Joint-ului la București, unde erau rezumate planurile de viitor, ca și acțiunile ce trebuiau întreprinse în domeniile sociale și de învățământ. O problemă dureroasă asupra căreia am reflectat împreună a fost aceea referitoare la *agunot*, femei ai căror soți au dispărut în împrejurări neelucidate, al căror statut nu era, deci, clar. Se pot sau nu recăsători? Trebuiau întreprinse cercetări. Știam, de exemplu, că la Auschwitz, selecția deportaților se făcea de la sosirea trenurilor: naziștii trimiteau la stânga pe cei ce trebuiau să moară imediat și la dreapta pe condamnații la muncă silnică și la moarte lentă. Era necesar deci să se găsească supraviețuitori, să fie întrebați ce au văzut, ce își puteau aminti... Nu era o treabă ușoară...

Dar dacă Biroul ortodox din Transilvania a păstrat cu mine legături amicale, sincere, esențialmente spirituale, ostilitatea evreilor comuniști, atei și opuși cu înverșunare tradițiilor evreiești, s-a făcut tot mai mult simțită, iar Federația, cum am mai spus-o, cădea tot mai repede sub dominația Comitetului Democrat Evreiesc. Avea să vină, vai!, ziua, puțin după plecarea mea din România, când marii conducători din Transilvania vor fi și ei obligați să părăsească țara, toți: Rabi Hager din Oradea, „Vijnițer", Rabinul Sperber din Brașov, Gaonul ortodocșilor din Transilvania și Rabinul Adler din Turda însuși...

Dar pe moment, ca și aceștia, evreii sefarzi au ținut să-mi manifeste și ei atașamentul lor. Ei constituiau, desigur, o minoritate în sânul comunității noastre, dar de o mare valoare. Originari, în majoritate, din țările balcanice, ei au menținut întotdeauna legături strânse cu acestea. În general, vorbeau ladino. Trăind în sudul României, ei s-au distins adesea în cercurile economice și financiare, unde s-au bucurat de un imens prestigiu.

Comunitatea de rit spaniol din București, foarte disciplinată, se bizuia pe instituții solide. Sinagoga sa, „Templul cel Mare", era una din cele mai frumoase din Capitală. Înainte de război avusese propriul lor rabin, Sabettai Djaen, dar, acesta părăsind țara înainte de încetarea ostilităților, conducerea Comunității mi-a cerut să îndeplinesc principalele sarcini rabinice.

În anul 1945, conducătorii sefarzi au renunțat la ideea de a mai numi un nou Șef Rabin și m-au rugat să accept această funcție, ceea ce am făcut bucuros. Mă simțeam foarte apropiat de această comunitate, unul dintre reprezentanții ei, Fery Froimescu, colaborând cu mine, în cadrul Consiliului evreiesc clandestin. Încrederea pe care mi-au arătat-o conducătorii acestei Comunități, Marco Presente, Isac Profeta și Iacob Campus, era foarte prețioasă, căci în momentul în care se reconstituia Federația, acest atașament căpăta o mai mare valoare. Dar uneltirile distructive ale Comitetului Democrat Evreiesc n-au întârziat să se facă simțite, iar Uniunea comunităților israelite de rit spaniol va cunoaște aceeași soartă ca și Biroul israelit ortodox din Transilvania.

În timp ce evreii din București știau că sunt în permanență alături de ei, cei din orașele din provincie aveau și ei o imperioasă nevoie să mă întâlnească, să mă vadă, să mă asculte. Imediat după terminarea războiului și până în 1947, am făcut numeroase deplasări, străbătând țara în lung și în lat. Din teribila perioadă pe care am trăit-o comunitățile ieșeau cu răni adânci și extrem de dureroase. Venirea mea reprezenta un mare eveniment pentru atâția bărbați și femei în căutare de puțină lumină spirituală și reconfort personal. Vizita Șef Rabinului era, de asemenea, pentru o populație umilită, opresată, aservită, un motiv de a ține fruntea sus, de a se reafirma. Cei care au avut cel mai mult de suferit au fost evreii din Transilvania de Nord. Satele și târgurile evreiești fuseseră golite și puținii supraviețuitori rătăceau, ca suflete pierdute într-un deșert. Nefericiții auzeau încă urletele sirenelor, semnalul de îmbarcare a lor în trenurile morții, strigătele copiilor și bolnavilor. Aveau nevoie să-și confrunte experiențele înspăimântătoare cu cele ale coreligionarilor lor din restul țării. Și, mai ales, căutau un mesaj de îmbărbătare, sperând că un deget acuzator îi va arăta pe vinovații atâtor orori. Mi-a revenit mie datoria de a le spune cuvinte de solidaritate și de încurajare, dar și să-i oblig pe neevrei să-mi asculte reproșurile amare. Evreii supraviețuitori considerau că, în ansamblu, creștinii, mai ales cei aparținând minorităților maghiară și germană, purtau o grea răspundere morală, chiar dacă din punct de vedere juridic nu erau vinovați. Căci ei n-au apărat, n-au protejat și nici n-au adăpostit victimele. N-am ezitat niciodată să spun acest lucru în

public. Pretutindeni am fost invitat la ceremonii comemorative pentru toți cei pieriți în ghetouri și în lagăre. Am fost primit de autorități și cu manifestări de profundă afecțiune din partea populației evreiești.

La Oradea Mare, am ținut o predică la Sinagoga ortodoxă și am participat la slujba de vineri seara, când Rabi Haim Meir Hager, „Vijnițer", a exprimat recunoștința pentru tot ceea ce am făcut în anii persecuției. Am vorbit, de asemenea, la Templul Neolog, apoi am vizitat instituțiile comunitare, precum și spitalul. Am fost primit de Rabi Weiss, care era atunci *dayan*, judecător rabinic la Oradea Mare, o reputată autoritate în materie de *halaha* (mai târziu va deveni rabin la Manchester, înainte de a fi pus în fruntea comunității ultraortodoxe din Ierusalim). Mi-a mărturisit că, spre marea durere a tuturor, s-a găsit la Oradea o *meghila*[29] pătată de sânge.

La Cluj, am petrecut mai mult timp, împreună cu soția mea, cu copiii, sărmanii copii care au supraviețuit, dar trupurile cărora au fost mutilate de cumplitul dr. Mengele și de așa-numita sa echipă medicală. Erau cheli, palizi, fără nici o lumină în privirile lor. Am simțit dorința, nevoia de a rămâne cu ei cât mai mult timp posibil. În afara orașului, pe o colină, exista Ziegelfabrik, locul unde erau adunați evreii înainte de deportare. Aici a avut loc o ceremonie în aer liber, la care au asistat și autoritățile române, cu ocazia aniversării plecării celui dintâi convoi. Desigur, adevărații vinovați erau nemții și ungurii și mi s-a spus că în mai multe cazuri unii unguri care au început prin a-i ascunde pe evrei s-au grăbit apoi să-i denunțe poliției.

---

[29] Sulul sfânt al Cărții Esther din Biblie.

În acea zi am început predica cu aceste cuvinte biblice: „Îmi caut frații": ...„Am venit la Cluj să-mi caut frații care nu mai sunt. Unde sunt evreii acestei comunități altădată numeroasă? Nu-i văd. Nu-i găsesc. Voi, neevreii, sunteți răspunzători de frații mei, de dispariția lor, căci trebuia să-i protejați. Potrivit legii biblice — legea acestei Biblii căreia îi acordați atâta valoare, cu atâta ipocrizie, voi, creștinii —, dacă într-un oraș se comite un asasinat, magistrații acelui oraș sunt considerați răspunzători. Magistrații din Cluj pot ei pretinde că mâinile lor nu sunt pătate de sânge, că ochii lor n-au văzut nimic? Nu! Dar unde sunt ei? Să vină deci să răspundă pentru ceea ce s-a comis în fața lor și cu acordul lor! Unde ați fost, oare, preoți, credincioși creștini, voi, cei care vă aflați astăzi aici, unde ați fost atunci când bărbați, femei, copii, vârstnici, toți făcuți după chipul Creatorului, au fost smulși din căminele lor liniștite și au fost înghesuiți ca vitele în vagoane plumbuite care să-i ducă la moarte? În acele timpuri înspăimântătoare, atunci când copiii lui Israel erau trimiși la o moarte atroce, ați îndrăznit să mai și cântați în bisericile voastre psalmii lui David, regele lui Israel, și să pronunțați cuvântul ebraic *amen*, un cuvânt creat de evrei și rostit deci cu atâta pietate! Ați mai îndrăznit să-l lăudați pe Dumnezeu cu imnuri evreiești și să reproduceți în predicile voastre preceptul divin al dragostei pentru aproapele nostru, pe care noi, evreii, vi l-am transmis prin Biblie! Ce ipocrizie! Dar voi veți răspunde în fața lui Dumnezeu, al cărui nume îl profanați de fiecare dată când îl invocați. Dumnezeu care vă poruncește mereu, prin această Biblie, din care citați cu atâta ușurință, să nu priviți cu indiferență atunci când sângele altui om curge, și să nu ucizi.

Asasinatele au fost pregătite la lumina zilei de către asasini, știți bine aceasta, iar tăcerea voastră înșăși a fost complice!".

Cuvintele mele au fost ca un balsam pe inimile îndurerate ale nefericiților evrei care mă ascultau.

O altă vizită deosebit de emoționantă a fost cea făcută la Satu Mare — Szatmar, a cărui importanță a fost atât de marcantă în istoria religioasă a iudaismului român și în cea de astăzi a iudaismului mondial. Dar chiar și numele de Satu Mare (Szatmar) evocă, în același timp, o dinastie rabinică venerată și o mare comunitate în care se studia Tora, se respectau în mod riguros comandamentele și se săvârșeau generos mițvot-urile. În anii douăzeci, înainte de a fi fost ales Rabin la Satu Mare, ilustrul Rabi Yoel Teitelbaum — Reb Yoiliș —, conducătorii acestei comunități au venit să-l caute pe tatăl meu la Bacău pentru a-i propune să ocupe acel post, pe atunci vacant. Tatăl meu a refuzat (ca și în cazul Cernăuților, de altfel), dar după moartea sa, unul dintre evreii cei mai de seamă din Satu Mare a venit să o vadă pe mama mea în mod special pentru ca să-i vândă *ștramel*-ul[30] tatălui meu, acela pe care-l purta în mod tradițional de Șabat și de sărbători. El considera ca un mare privilegiu să porți ștramel-ul Gaonului din Bacău!

Când am fost ales Șef Rabin al României, una din primele scrisori de felicitare ce mi-au fost adresate a fost aceea a lui Rabi Yoel Teitelbaum, care mi-a cerut să ne ocupăm împreună de anumite probleme. În

[30] Ștramel = pălărie cu colțuri de blană, pe care o poartă evreii evlavioși (n.t.).

timpul persecuțiilor, fiica lui s-a refugiat la noi, la București, și a reușit, datorită intervenției mele, să plece în Eretz Israel. În ceea ce îl privește, el a putut ajunge în Elveția și de acolo în Eretz Israel. S-a stabilit apoi la New York, unde și-a instalat „curtea" sa hasidică în cartierul Williamsburg. Acolo a devenit celebru sub numele de „Szatmarer", rabinul care se opune, din punct de vedere doctrinar Statului Israel. Potrivit lui, un stat evreiesc, care trebuie, prin definiție, să se întemeieze doar pe halaha, nu poate fi un stat secular, e o incompatibilitate.

În același fel, el se opunea ideologiei sioniste, în ochii săi o erezie, fiindcă aceasta ar deforma natura exclusiv religioasă a conceptului mesianic. Totuși, el a fost deseori în Israel, înființând acolo mai multe instituții religioase, fiind proclamat Rabin al comunității ultraortodoxe a Naturei Karta.

Deci, m-am dus la Satu Mare în 1946, iar comunitatea m-a invitat să particip la „Comemorarea ghetoului" și la aceea a „Deportării". Președintele acesteia era pe atunci Sender Freund, un om înțelept și pios. De îndată ce a primit confirmarea sosirii mele, mi-a telefonat și mi-a cerut să vin la Satu Mare în ținuta oficială de Șef Rabin. N-am înțeles prea bine sensul acestei cereri, dar, pe când trenul tocmai intra în gara de destinație, am auzit deodată o muzică ce îmi amintea de Hatikva[31]. Am coborât pe peron și am văzut că autoritățile religioase, civile și militare mă

[31] Hatikva — „Speranța" —, poem de Naftali Herz Imber, scris la Iași în 1878 și pus pe muzică în 1882 de Samuel Cohen, pe o melodie moldovenească. Imn al mișcării sioniste, în prezent imnul național al Statului Israel (n.tr.).

așteptau, având în fruntea lor pe șeful comunității evreiești... și, ei bine, era chiar Hatikva, cântată de o fanfară militară. Primarul orașului m-a salutat și m-a prezentat prefectului, generalului — comandantul garnizoanei, ca și altor demnitari prezenți. Am trecut trupele în revistă în timp ce ele îl salutau... pe Șeful Rabin. Apoi, cortegiul a pornit mărșăluind pe străzi, de la gară până în piața mare. Aici s-a strâns mulțimea — evreii alcătuind un grup aparte. Discursul meu semăna cu cel pronunțat la Cluj. Acesta a produs un efect considerabil asupra autorităților și spectatorilor români care mă ascultau cu capetele plecate. Mulți ani mai târziu, Rabi Yehiel Ausch din Satu Mare, stabilit în Brooklyn, avea să-mi scrie: „Îmi amintesc de sosirea dumneavoastră plină de măreție la Satu Mare, unde eram pe-atunci rabin și dayan la această comunitate sfântă. Ați ținut o predică în românește, în fața unei mulțimi considerabile, și cu o voce înflăcărată ați biciuit pe aceia care au lăsat să se săvârșească marele masacru împotriva evreilor, în disprețul comandamentului divin: «Să nu ucizi». Mult timp după aceea, neevreii din Satu Mare mai vorbeau încă despre discursul dumneavoastră și despre profunda impresie pe care acesta a lăsat-o". Ne-am dus apoi la sinagogă, unde era adunată toată populația evreiască. Momentul cel mai tulburător a fost pentru mine acela în care, înveșmântat în *talit*[32], am suit treptele către *Aron-Hakodeș*[33] pentru a pronunța tradiționala predică în

[32] Talit = veșmânt de rugăciune.

[33] Aron-Hakodeș = Chivotul sfânt (n.tr.).

idiș. Eram deplin conștient de importanța acestei clipe. Mă aflam pe locul unde însuși Rabi Yoel Teitelbaum predicase altădată, neclintit în credința sa, înaintea credincioșilor veniți de pretutindeni pentru a-l asculta cu venerație. Eram, de asemenea, conștient că cei care umpleau odinioară acest edificiu dispăruseră aproape toți în cuptoarele de la Auschwitz. În jurul meu erau doar supraviețuitori. Ce moment tulburător, încărcat de suferință... Și îmi spuneam mie însumi, cu multă umilință: „Căile Domnului, cât sunt ele de misterioase...". În această stare de spirit, după serviciul divin, m-am îndreptat spre evreii încă așezați în bănci și aș fi vrut să-i ating, să vorbesc fiecăruia în parte. Versete biblice, expresii din Talmud se îmbulzeau în capul meu, exprimând totodată rigoarea și bunătatea Atotputernicului, Dumnezeul lui Israel și care s-au aflat pe buzele strămoșilor noștri. Găseam o anumită reconfortare în credința în nemurirea sufletului, în învierea morților, în reînnoirea cerului și a pământului, în venirea lui Mesia, vestind o lume a păcii, a dreptății. Da, Dumnezeu e Unul. El este bun, iar când omul recunoaște bunătatea Sa, răspunde și El bunătății omenești. Credința mea nu s-a schimbat, ea chiar s-a întărit.

Acestea sunt gândurile pe care le-am comunicat evreilor din Satu Mare, nu atât prin cuvinte, cât din priviri ce reflectau adevărul din adâncul inimii noastre, speranța noastră de întrajutorare, aceea de a rămâne împreună și de a ne asigura viitorul. Simțeam venind din profunzimi insondabile un fel de mângâiere, aș spune un fel de „rouă înviorătoare" (Isaia). A fost o vizită de neuitat, despre care i-am povestit peste ani, la

Londra, lui Rabi Yoel Teitelbaum, care m-a ascultat, în vreme ce din ochii lui de un albastru limpede șiroaie de lacrimi curgeau pierzându-se în barba sa mare.

M-am dus și la Dej, tot în Transilvania de Nord, apoi la Bistrița, unde a viețuit o comunitate venerabilă, condusă de rabini celebri din familia Paneth. Imediat după război, președintele acesteia era Efraim Pistiner. El a descris astfel vizita mea în cartea intitulată *Strigătul unei generații — Za'akat ha-Dor*:

„Supraviețuitorii rătăceau pe străzi fără un scop anume, pierduți. Nici un reconfort, nici un ajutor, nici o rugăciune nu reușiseră să-i atingă. Singura dorință care mai ardea încă în inima lor era speranța că mai există o altă lume după aceasta, unde să-și poată regăsi ființele dragi pierdute. O altă dorință îi urmărea în același timp: să fie ridicat un monument în memoria tuturor acelora care au fost asasinați; Și așa a fost.

În ziua inaugurării, era acolo Șef Rabinul Șafran, despre care se știe că a fost salvatorul evreilor din România Mare. El i-a scăpat de la deportare și de la moarte. Autoritățile au ordonat închiderea prăvăliilor și arborarea doliului pe fațada caselor. Au venit mii de oameni de toate naționalitățile. Când Șeful Rabin a descris în public suferințele îngrozitoare îndurate de victime, când a formulat cu multă fermitate acuzațiile, plin de o mânie arzătoare și sfântă, când a dezvăluit bestialitatea slujitorilor lui Moloh, târându-i până la altarul justiției, când și-a arătat rănile sufletului, provocate de o mare tragedie a poporului evreu și când în final a invocat ideea de reconciliere a omului cu omul și cu Dumnezeu — atunci s-a simțit că cel ce se exprimă astfel este adevăratul paznic al moștenirii

evreiești. Cuvintele sale au fost o imensă îmbărbătare pentru supraviețuitori, ca o rază de lumină în noapte. El le-a oferit un fel de speranță, un mijloc de a găsi în ei înșiși forța de a-și vindeca îngrozitoarele răni, urmând prin aceasta tradiția evreiască...".

Am fost și la Iași, una dintre comunitățile Vechiului Regat care a avut cel mai mult de suferit. Am hotărât, de altfel, să mă duc cu prioritate acolo unde persecuțiile au fost cele mai dure. La Iași s-a organizat o ceremonie pentru martiri, *al Kidduș ha-Șem*, de sanctificare a Numelui, în cimitirul evreiesc din Păcurari. Multe din victimele pogromului au fost înmormântate aici. A asistat întreaga populație evreiască, precum și autoritățile și Mitropolitul Justinian. Acest oportunist manifestase deja o mare simpatie pentru comuniști, care l-au numit în grabă mitropolit de Iași, așteptând momentul favorabil pentru a-l face Patriarh al României. După „dispariția" Patriarhului Nicodim, Justinian, omul lui Gheorghiu-Dej, va fi efectiv „ales" în locul său.

Am vizitat Brăila și Galați, la Dunăre — era în luna noiembrie 1946 — și am fost primit de fiecare dată de autoritățile locale, în mod oficial, precum, firește, și de conducătorii comunităților. În sinagogi au avut loc ceremonii solemne și am ținut să vizitez toate instituțiile care încă funcționau, școli, azile de bătrâni, spitalul. Mi s-a cerut, de asemenea, să iau cuvântul la mai multe manifestări sioniste, ceea ce s-a relatat și în presă. La Galați, am anulat totuși un banchet care urma să fie dat în cinstea mea; în acele vremuri de foamete, mi s-a părut nepotrivit. Cert e că situația economică era foarte precară. La Brăila, văzusem deja, soția mea

și cu mine, copii de evrei prost îmbrăcați și cred că insuficient hrăniți. La Tecuci, am pus piatra de temelie pentru o sinagogă care urma să-mi poarte numele, în semn de omagiu, mi s-a spus, pentru activitatea mea din vremea persecuțiilor și pentru salvarea a treizeci și șapte de familii din acest oraș. Am aflat peste ani că lăcașul a devenit o cooperativă...

În sfârșit, m-am dus la Bacău, unde m-am născut, unde am crescut, unde am devenit Rabin, ceea ce a fost pentru mine foarte emoționant. Populația m-a primit cu o explozie de bucurie, iar autoritățile au venit să-l salute pe „copilul orașului". M-am rugat, în sinagoga tatălui meu, pe care o construise în curtea casei. Am aflat, nu de mult, că atât casa, cât și sinagoga au fost demolate, au dispărut de pe fața pământului... Îmi amintesc de masa cea mare pe care tata deschidea cărțile groase, sfinte, când avea nevoie să le consulte. Sicriul lui va fi într-o zi confecționat din lemnul acestei mese... Și, de mai multe ori, evrei români reveniți la Bacău în vizită, după ce au emigrat în Israel, mi-au spus că la cimitirul evreiesc au văzut lumânări aprinse la mormântul său, plasat sub un „cort de piatră", cum o cere tradiția pentru „sfinții rabini". Mi s-a spus că vin acolo cu regularitate credincioși să se reculeagă și să se roage...

Dar, în decursul tuturor acestor deplasări, în toate acele comunități atât de triste, atât de îndurerate, am simțit că e deja la lucru Comitetul Democrat Evreiesc. Acesta se infiltra, imediat ce putea, în toate instituțiile, și nu ezita să se impună prin teroare. Dacă interveneam, mi se promitea imediat că se va ține cont de starea dureroasă de spirit a supraviețuitorilor. Dar abia plecat, ofensiva răuvoitoare era reluată.

12

ROMÂNII ȘI COMPATRIOȚII LOR EVREI

S-a ajuns curând la o situație absolut paradoxală, pe care, sumar, am menționat-o mai înainte, dar asupra căreia doresc să revin mai pe larg.

În timp ce evreii din Comitetul Democrat se străduiau să distrugă infrastructura comunităților și se legau de conducătorii lor, inclusiv de Rabinul Șef, membrii guvernului păstrau față de mine o atitudine plină de respect. Ministrul cultelor, Burducea, de exemplu, nu ezita niciodată să mă caute pentru a rezolva împreună anumite probleme. Mă consulta în tot felul de subiecte. La 5 octombrie 1945 — el preluase funcțiile sale la 8 martie —, mi-a cerut să vin să vorbesc în fața unei adunări de preoți, căci cuvintele mele, mi-a mărturisit el, erau „tot atâtea diamante"... La 5 ianuarie 1946, i-a invitat pe reprezentanții tuturor religiilor la ministerul său pentru a discuta o lege care trebuia promulgată, asigurând „libertatea religioasă". După câteva cuvinte de introducere, mi-a propus să iau cuvântul. Am evocat suferințele îndurate de evrei în timpul persecuțiilor, sinagogile în flăcări, credincioșii asasinați în timpul rugăciunii. Simțeam că asistența este emoționată.

În cursul unei recepții oficiale, la 23 februarie, Burducea m-a luat de braț și m-a condus la primul consilier al ambasadei sovietice, Pavlov, pentru a demonstra acestuia din urmă că în România religiile sunt egale între ele. M-a recomandat ca „unul dintre cele mai strălucite spirite ale țării".

Fără a fi la fel de lingușitori, mulți dintre colegii săi și-au manifestat bunăvoința față de mine, în activități foarte concrete.

Am spus deja că i-am întâlnit adesea pe Lucrețiu Pătrășcanu și pe Ștefan Voitec. L-am întâlnit de mai multe ori și pe Tudor Ionescu, ministrul însărcinat cu energia. La 15 februarie 1946, i-am prezentat acestuia o delegație a evreilor ortodocși din Transilvania, condusă de Rabinul Katz din Cluj, care venise să ceară carburant pentru încălzirea băilor rituale. Ceea ce s-a aprobat, la un preț de șapte ori mai mic decât tariful oficial.

La 14 mai, am fost la ministrul agriculturii, Traian Săvulescu, cu un grup de foști deportați din Transilvania de Nord, condus de Rabinul Spitz din Bistrița, care a venit să explice faptul că nefericiții reveniți din lagăre nu pot fi considerați ca „dezertori" sau ca „persoane dispărute" și că deci nu trebuie să se dispună de bunurile lor. Ministrul a acționat imediat în consecință. La 6 noiembrie, l-am prezentat, de asemenea, generalului Pârvulescu, ministrul aprovizionării, pe Rabi Adler din Turda, pe atunci președintele Biroului central evreiesc ortodox din Transilvania și Banat, care dorea să primească un stoc de făină necesară fabricării de mațot. L-am văzut de mai multe ori pe Grigore Niculescu-Buzești, pe atunci ministru de

externe, care ne-a invitat și în casa lui de la munte, pe mine și pe soția mea, în septembrie și octombrie 1944. Apoi l-am întâlnit pe succesorul său, Constantin Vișoianu, la 21 și 22 noiembrie. Problema gravă pe care i-am supus-o a fost aceea a evreilor din Ungaria. Am avut o audiență la primul ministru, generalul Rădescu, la 15 decembrie, în aceeași chestiune. Situația era groaznică, iar noi, evreii din România, „eliberați", o resimțeam cu durere și disperare. În toți anii de persecuții, am dat ca exemplu conducătorilor români, Filderman și cu mine, pe cei maghiari, mai umani decât ei față de evrei. Dar în primăvara anului 1944 și începutul verii — înainte de 23 august —ne preocupam de soarta acelor evrei din nordul Transilvaniei care au reușit să se refugieze în România, după ocuparea Ungariei de către nemți și începutul deportărilor[34]. Din aprilie până în iunie, Filderman, Zissu și cu mine am făcut imposibilul pentru a obține pentru acești nefericiți un statut legal în România. Îngrozit de ceea ce li s-ar putea întâmpla celor rămași în Ungaria, l-am rugat de câteva ori pe Mgr. Cassulo să facă apel la relațiile sale și să-și folosească „rețelele". I-am repetat că trebuie să se grăbească. Mi-a reamintit faptul că el este nunțiu apostolic la București și nu la Budapesta și că, din nenorocire, aceasta nu depindea de el. La care i-am replicat că până la anexarea Transilvaniei de către Ungaria, în august 1940, evreii acestei provincii erau cetățeni români și că, oricum, eu

[34] Raoul Șorban s-a distins în acțiunile de salvare și ajutorare a acestei categorii de evrei; el a fost susținut de către prieteni ai săi, români ardeleni, și de către Prim Rabinul din Cluj, Weinberger. Yad Vashem din Ierusalim a conferit profesorului Șorban prestigiosul titlu de „Drept între popoare".

mă simt răspunzător pentru toți evreii din Ungaria, căci înțelepții noștri ne-au învățat că Copiii lui Israel sunt răspunzători unii pentru alții.

Și de această dată Mgr. Cassulo nu a putut rezista rugăminților mele insistente. La 30 iunie i-am adresat o scrisoare, în care îi citam începutul capitolului 21 al Deuteronomului, unde se spune că demnitarii care se găsesc alături de victime sunt moralmente răspunzători de nenorocirea care îi lovește. La 11 iulie, retrimite scrisoarea mea Cardinalului Maglione, secretar de stat la Vatican și îi scrie din nou la 28 iulie, repetându-i că Șef Rabinul României îi cere ajutorul pentru „coreligionarii săi din Ungaria, care se găsesc într-o situație disperată". Din ce în ce mai neliniștit, reiau insistențele, cerându-i Mgr. Cassulo să intervină direct pe lângă omologul său de la Budapesta.

La 16 octombrie, aflând de teribila știre a revoluției Partidului Crucea cu Săgeți și de venirea la putere în ajun a lui Szalasi, am alergat din nou la el, apoi m-am dus la Misiunea americană de la București cu un „mesaj pentru președintele Roosevelt, implorându-l să ia imediat măsuri pentru salvarea evreilor din Budapesta". Am aflat mai târziu că americanii au acordat o atenție deosebită intervenției mele. Un document clasat în arhivele din Londra ale lui Strategic Services, datat 18 octombrie 1944 și descoperit de prof. Vago, precizează: „Șef Rabinul României, Alexandru Șafran, a primit informații care par serioase, potrivit cărora Legionarii ocupă în prezent Budapesta și că există pericolul iminent ca evreii din acest oraș să fie lichidați. Dr. Șafran dorește să fie lansat un apel

Președintelui pentru ca acesta să declare faptul că criminalii vor fi pedepsiți cum se cuvine".

După câteva zile, am fost primit de reprezentantul Marii Britanii, în aceeași gravă chestiune.

Nu am încetat să insist pe lângă miniștri și pe lângă primul ministru pentru ca guvernul român să intervină pe cale diplomatică pe lângă responsabilii ungari și germani în favoarea evreilor din nordul Transilvaniei, un teritoriu care fusese „eliberat" în septembrie și octombrie. Afirmam, Filderman, Zissu și cu mine, că aceștia erau cetățeni români, pe deplin legali, și că trebuie protejați ca atare. La 27 noiembrie, am comunicat regelui Mihai, care m-a primit în audiență, că era în interesul prezent și viitor al României ca să acționeze astfel și i-am cerut să-și încurajeze miniștrii să se comporte în sensul recomandărilor noastre. În același timp, perfect conștient de dorința guvernanților noștri de a avea sprijinul țărilor neutre, în această problemă, m-am întâlnit din nou cu ambasadorii Elveției și Suediei, ca și cu însărcinatul cu afaceri ture și cu reprezentanții Comitetului Internațional al Crucii Roșii. Am apreciat promisiunile lor de ajutor, urmate de intervenții oficiale pe lângă guvernele german și ungar. Dar vom afla, vai, repede, că totul fusese în zadar. Soarta majorității evreilor din Ungaria era deja pecetluită, în modul cel mai oribil. Durerea noastră a fost imensă...

Am continuat să mă întâlnesc cu tot felul de oameni politici pentru a apăra, a proteja și pentru a face să fie respectat statutul evreilor români. Teohari Georgescu, care era ministru de interne, m-a primit de mai multe ori, însoțit de Filderman, Zissu și Rohrlich. Avea o fire violentă și uneori devenea extrem de

dezagreabil, când era vorba mai ales de probleme sioniste. Păstrez o amintire neplăcută a întâlnirilor noastre din aprilie și noiembrie din acel an, chiar dacă secretarul său general, Șraier, încerca să aranjeze puțin lucrurile.

Petru Groza, pe atunci prim ministru, se purta față de mine în același timp amical și respectuos. De fiecare dată când mă duceam să-l văd — și aceasta se întâmpla adesea — la palatul prezidențial, manifesta o mare simpatie față de evrei. Dar nu făcea aceasta decât în particular. Cu ocazia mai multor manifestări oficiale, mi-a exprimat însă public sprijinul său. Originar din Transilvania, era fiul unui preot. Un caracter entuziast, deschis, dar ușor irascibil, nu-și materializa întotdeauna promisiunile și aceasta am observat-o repede. Adevăratele decizii erau luate în biroul lui Emil Bodnăraș, secretar general al Consiliului de Miniștri, îndeosebi cele referitoare la plecarea evreilor spre Eretz Israel. Dar Petru Groza m-a invitat de mai multe ori la locuința sa — odinioară casa unui mare industriaș evreu, Max Auschnitt — și s-a exprimat în fața mea foarte liber asupra a ceea ce numea „problema evreiască" și destinul evreilor. A sărit odată de pe scaun, și-a pus mâna pe umărul meu și a declarat cu emfază: „Domnule Șef Rabin, dacă eram evreu, aș fi fost sionist și aș fi plecat în Palestina!".

Cu predecesorul său, generalul Rădescu, am avut alt gen de relații. Îmi amintesc foarte bine de acea zi de Purim, la 27 februarie 1945, când a venit din partea sa un curier la Templul Coral pentru ca să mă contacteze. M-am dus imediat la Rădescu, iar el m-a informat, cu o voce puțin tremurătoare, că rușii exercită presiuni

puternice asupra României și că cer regelui să remanieze guvernul său, de așa manieră încât acesta să fie de-acum înainte dominat de elemente comuniste. Mi-a cerut deci, dacă pot, să utilizez influența mea asupra evreilor comuniști pentru a împiedica o catastrofă națională și poate chiar o lovitură de stat. Acest mit al „puterii" evreilor comuniști avea atunci curs chiar la eșaloanele politice cele mai înalte. Putea să creadă o singură clipă generalul Rădescu că Șef Rabinul dispune într-adevăr de puterea de a-și împiedica „coreligionarii comuniști", cum spunea el, să lase să cadă țara sub lovitura Uniunii Sovietice? El știa bine că persoana cheie la București în acea epocă era Andrei Vâșinski, ministru adjunct de externe al U.R.S.S., iar nu cutare sau cutare evreu comunist. Intervenția sa denota în orice caz o bună doză de naivitate, dublată de un puternic sentiment de panică[35].

*

În acest timp, Comitetul Democrat Evreiesc nu a rămas inactiv și a depus eforturi serioase ca să fie exercitate asupra noastră tot felul de presiuni, în special în privința problemei sioniste. Până atunci, membrii diferitelor guverne s-au comportat cu un anumit tact. Dar lucrurile se vor schimba repede. De exemplu, Teohari Georgescu, pe atunci subsecretar de stat la interne, ne-a chemat în biroul său pe Filderman,

[35] În martie 1945, Vâșinski a impus regelui Mihai destituirea lui Rădescu, care s-a refugiat la ambasada britanică. El va pleca în Statele Unite, unde va constitui un guvern român în exil. Moare în 1953 (n.tr.).

Zissu, Rohrlich și pe mine, pentru a ne informa — influențat cum era de evreii comuniști — că ar fi mai bine să renunțăm la o mare manifestație proiectată la Templul Coral în favoarea cauzei sioniste. Nimic nu ne-a făcut, de altfel, să ne schimbăm părerea și a fost o surpriză totală când Gheorghe Gheorghiu-Dej, unul dintre cei mai mari conducători comuniști și viitorul președinte al Consiliului de Stat, s-a prezentat în timpul ceremoniei și a luat cuvântul. El a încercat să demonstreze în ce măsură era important pentru evrei ca să rămână atașați țării în care trăiau. Abia a atins problema sionistă — în definitiv rațiunea de a fi a acestei adunări —, dar prezența la Templul Coral a unei personalități de mărimea sa era în sine un fapt semnificativ. Ea demonstra că, cel puțin pentru moment, dialogurile noastre cu mai mulți miniștri, în privința emigrării în Palestina, promiteau rezultate pozitive. Românii erau gata să-și trimită evreii lor acolo. Știm, în prezent, că directivele antisioniste care se vor manifesta curând au fost date direct de la Moscova. Venind la Templul Coral, în acea zi, Gheorghiu-Dej a vrut să arate că conducătorii comuniști români nu erau indiferenți față de populația evreiască, care a avut atâta de suferit. Fără a fi de acord cu toate dorințele acesteia, fără a răspunde la toate aspirațiile ei, țineau totuși să-și manifeste simpatia.

Nu știu ce rol a jucat în acest stadiu Șraier, evreu comunist despre care am spus că avea un post cheie, ca secretar general al Ministerului de Interne. El folosea întotdeauna față de noi — mă refer mai ales la Filderman și la mine — un ton destul de ironic. L-am revăzut peste ani la Geneva și s-a ferit să evoce cu

mine întâlnirile din acea epocă. Probabil că aceasta l-ar fi stânjenit prea mult.

Un alt personaj cheie din acea vreme, un alt conducător comunist, Emil Bodnăraș, pe care l-am menționat deja, mă privea și el cu respect și cu o anumită formă de amiciție. El nu s-a pronunțat în mod oficial în problema sionismului, dar, fiind prin natura sa un om foarte practic, a jucat un rol de prim plan în rezolvarea problemelor concrete privind emigrarea. Sunt sigur că pot spune că simpatia sa față de mine a jucat un anumit rol pozitiv în atitudinea sa în această privință.

*

Transilvania de Nord, pe care Hitler a atribuit-o Ungariei în 1940, n-a fost redată României imediat după eliberarea de sub dubla tiranie — germană și ungară — de către armatele rusești și românești în 1944. Această restituire trebuia mai întâi „meritată" în ochii Uniunii Sovietice. Nimic nu trebuia să împiedice instalarea în prealabil a unui guvern comunist. Și aceasta nu a putut avea loc decât după preluarea de către Petru Groza a guvernării (6 martie 1945).

Pentru a celebra acest mare eveniment, era prevăzută o importantă ceremonie la Cluj, capitala Transilvaniei reunificate. Un tren special a plecat din București, în frunte cu regele Mihai, primul ministru, toți membrii guvernului, Patriarhul Nicodim și Andrei Vâșinski. Fusesem și eu invitat, în calitate de Șef Rabin. La Cluj, în timpul banchetului oficial, a avut loc următorul episod extrem de curios. Din punct de

vedere teologic, el dovedește că există în cer „un Judecător și o Justiție". Din punct de vedere istoric, el arată, în lumina aceleiași credințe, că vremurile se schimbă și că anumite situații se pot inversa.

La masa de onoare au luat loc regele, primul ministru și Vâșinski, firește, ca și Mitropolitul ortodox al Transilvaniei, Nicolae Bălan, care a rostit o rugăciune înainte de masă. Puțin mai târziu, m-am ridicat pentru a mă apropia de rege și de vecinii săi, căci doream să vorbesc cu Vâșinski despre drama evreilor din Ungaria. Privirile mele s-au încrucișat o clipă cu cele ale mitropolitului, acest personaj atât de impozant, cu o figură severă. Atunci m-a fixat din priviri și, întorcându-se către rege și asistență, a exclamat: „Dacă sunt astăzi aici, alături de dumneavoastră, aceasta o datorez Șef Rabinului Șafran...". Toată lumea a rămas stupefiată. Am povestit deja cum, în august 1942, când guvernul mareșalului Antonescu a decis deportarea evreilor din sudul Transilvaniei, l-am rugat pe Mitropolitul Bălan să vină la București. Într-un gest extraordinar, el a acceptat, ne-am întâlnit și, ca urmare a intervenției sale, deportările n-au mai avut loc. Într-o zi, după „eliberare", pe când mă aflam acasă, în strada Spătarului, un bărbat cu o înfățișare gravă a venit și a cerut să fie primit. A spus că este profesor la Institutul teologic ortodox din Sibiu și că vine din partea Mitropolitului Bălan. De regulă, nu primeam acasă vizitatori neanunțați, dar soția mea, aflând că e vorba de un trimis al lui Bălan, l-a poftit să intre. Vizitatorul s-a prezentat, cu o ținută foarte demnă, și m-a informat că mitropolitul se află într-o situație foarte grea, amenințat cu arestarea, dintr-o

clipă într-alta, și mă întreabă dacă îmi amintesc de o anumită zi din vara anului 1942. Aș putea să intervin și eu la rândul meu?

Nu am așteptat nici o clipă în plus pentru a mă adresa primului ministru, miniștrilor — respectiv de justiție, al cultelor, de interne și altor persoane cheie. Le-am spus ce datorez mitropolitului și în ce măsură era pentru mine o chestiune de onoare și de conștiință de a face totul pentru a-l ajuta să depășească situația dificilă în care se afla. Orice decizie privind soarta sa depindea, în principiu, de ruși. De altfel, el nu fusese doar un prieten și un colaborator apropiat al mareșalului Antonescu, dar acceptase să i se confere titlul de mitropolit al Odesei, oraș rusesc pe atunci ocupat de români. Patriarhul Nicodim avusese inteligența să refuze o asemenea „onoare" dubioasă. Totuși, ca urmare a intervențiilor mele, Mitropolitul Bălan a scăpat de arestare și de a fi judecat ca criminal de război. De altfel, și-a păstrat postul de Mitropolit al Transilvaniei.

Trebuie să spun că în acea zi, la Cluj, am admirat profund gestul său. Am admirat curajul de care a dat dovadă și în public, precum și recunoștința pe care mi-a manifestat-o în fața regelui și a altor personalități oficiale. Putea foarte ușor să pretindă că a uitat ceea ce am făcut pentru el — sau să-mi spună în particular ceea ce a spus tuturor. A demonstrat astfel că era un om curajos.

Am mai povestit cum Maria Antonescu mi-a cerut să intervin pentru ca autoritățile să aprobe înmormântarea soțului ei într-un „mormânt creștin", în amintirea gestului ei, pe care l-a făcut la cererea mea,

pentru încetarea profanării și distrugerii cimitirului evreiesc „Sevastopol" din București. Această întâmplare, ca și aceea a Mitropolitului Bălan sunt exemple de schimbări ironice pe care le cunoaște istoria poporului evreu. Ceea ce în Cartea Esterei poartă numele de „situații inversate".

13

CONFERINȚA DE PACE

În cursul verii anului 1946, am fost invitat să asist la Conferința de Pace de la Paris. Când am ajuns în Franța, ședințele deja începuseră.

Scopul prezenței mele era să obțin pentru evreii din România angajamente concrete pentru restabilirea instituțiilor noastre comunitare, restituirea bunurilor furate sau confiscate, reconstrucția vieții economice a populației evreiești, ca și emigrarea în Eretz Israel. Știam că aceste probleme vor fi abordate la Paris, ca și cele privind România în general.

Înaintea plecării, am discutat îndelung cu Filderman și am hotărât să susținem toate cererile românești, cu condiția ca delegația guvernamentală să ia în considerație dezideratele noastre. Doream să arătăm astfel că suntem loiali față de țara noastră și că vrem să-i servim cauza.

Știam că conflictul dintre Ungaria și România în problema Transilvaniei va fi una dintre chestiunile cele mai arzătoare. În anii douăzeci și la începutul anilor treizeci, avuseseră loc deja lupte oratorice pe această temă între Nicolae Titulescu și contele Apponyi, la Societatea Națiunilor, la Geneva. Problema nu va fi

mai ușor de rezolvat acum. Dat fiind că partea de nord a fost smulsă României de către Germania nazistă și atribuită, la ordinele ei, Ungariei, se putea spune că românii nu făceau altceva decât să reclame ceea ce le-a aparținut, reamintind și că ei au luptat în ultima fază a războiului pentru eliberarea acestei regiuni de sub dominația nazistă. Dar mai știam că nici Statele Unite, nici marile puteri occidentale nu recunoșteau România ca pe un aliat. Pentru acestea ea rămânea un satelit al Axei, aproape cu același titlu ca Ungaria. Totuși evreii erau gata să sprijine cererea ei. Știam, după recenta mea vizită la Cluj, că ungurii s-au purtat față de ai noștri uneori cu aceeași sălbăticie ca și nemții.

În drum spre Paris, m-am oprit la Budapesta, unde se ținea primul Congres de după război al instituțiilor evreiești din Ungaria. Ședințele aveau loc într-o sală învecinată cu marea sinagogă, una din cele mai frumoase din Europa, în fața căreia au fost înmormântați martirii evrei împușcați în 1944.

La început, primirea a fost extrem de călduroasă, mi s-a spus că se știe tot ceea ce Filderman, Zissu și cu mine am încercat să facem pentru evreii din Ungaria. Apoi am simțit o răcire evidentă a atitudinii conducătorilor comunitari. Am înțeles că, după ce s-au consultat, au ajuns la concluzia că nu trebuie să se manifeste o prea mare cordialitate față de Șef Rabinul României, că aceasta nu ar fi în interesul evreilor unguri, dat fiind conflictul existent între cele două țări pe seama Transilvaniei de Nord.

La 15 august, m-am dus la Praga. În localurile centrului comunitar, am discutat cu nefericiții refugiați din Polonia, precum și cu români scăpați din Transil-

vania. Toți îmi cereau să intervin pentru ei pe lângă Joint.

În sfârșit, am ajuns la Paris, la 18 august. Am descins la hotelul Royal-Monceau, care făcea oficiul de cartier general pentru conducătorii evrei veniți să asiste la conferință. Erau acolo marile personalități ale Ișuv-ului (populația evreiască din Palestina): Ben Gurion, Ben-Zvi, Șef Rabinul Herzog, Rabinul Fischman și Moșe Kleinbaum. Am avut acolo imediat mai multe întâlniri cu Stephen Wise, pe atunci președintele Congresului Mondial Evreiesc, cu Nahum Goldman și Leon Kubowitzki — pe care îi cunoșteam de la Congresul sionist de la Zürich, din 1937 și de la Geneva, din 1939. Atmosfera generală era mai curând de armonie, chiar dacă existau nuanțe și grade în atitudinea fiecăruia asupra soluțiilor propuse, căci era prima întâlnire a conducătorilor evrei de asemenea importanță, după teribilele evenimente pe care le-am trăit. Dar noi veneam din orizonturi diferite, aveam experiențe deosebite și era limpede că Rabinul Perlzweig, un liberal, nu putea să vadă lucrurile întocmai ca Harry Goodman, reprezentantul lui Agudat Israel, chiar dacă amândoi erau evrei englezi. Era tot atât de evident că ideile lui Louis Lipsky, un sionist american binecunoscut, nu puteau să coincidă cu acelea ale lui Jacob Blaustein, american și el, reprezentant al lui American Jewish Committee, considerat mai curând ca partizan al asimilării (ceea ce nu l-a împiedicat să joace un rol activ în recunoașterea Statului Israel de către președintele Statelor Unite). Dar se putea considera ciudat că, de pildă, Barnett Janner, un conducător sionist și Norman Bentwich, un „asimilist", pot cădea de acord

pentru a susține că, după răsturnările recente din răsăritul Europei, evreii din aceste zone nu mai aveau nevoie să-și conserve statutul politic ca minoritate națională prin intermediul unui partid evreiesc — cum fusese cazul în Polonia și parțial în România. În realitate, România ar fi fost singura țară încă în drept a o face, căci era, de fapt, singura care mai păstra o comunitate evreiască numericește suficientă. Dar, dincolo de punctele de vedere diferite, se simțea la toți delegații descinși la Royal-Monceau aceeași motivație profundă: dragostea față de Israel, atât ca popor, cât și ca Stat. Sarcina lor prioritară era, în același timp, de a face să fie recunoscute drepturile evreilor ca indivizi, dreptul comunităților la autonomie, în țările recent eliberate de sub jugul nazist, ca și dreptul poporului evreu de a avea o țară a sa.

La scurt timp după sosirea mea, s-a ținut o sesiune plenară importantă și Stephen Wise mi-a făcut onoarea să-mi ceară să o prezidez, salutând pe această cale, în același timp, persoana și activitățile Șefului Rabin a ceea ce era de acum înainte cea mai mare comunitate din Europa. În acea zi, Iţhak Ben-Zvi, pe atunci președintele lui Va'ad Leummi din Eretz Israel și eu însumi am fost singurii care am luat cuvântul în ebraică. Am insistat mai ales asupra concluziilor pe care evreii trebuie să le tragă din teribilele evenimente pe care le-am trăit. Și am vorbit, bineînțeles, despre situația din acel moment a comunității noastre.

Reprezentanții marilor puteri prezenți la Paris nu au arătat un prea mare respect pentru România și nu s-au preocupat, desigur, prea mult de problemele care se puneau acolo privitoare la evrei. Cât privește dele-

gațiile marilor organizații evreiești, dacă ele s-au pus de acord aproape asupra tuturor memorandumurilor ce trebuiau să fie prezentate în numele lor, ele erau mai ales absorbite de problema crucială a unui Stat evreu. Puteai să-l vezi pe Bevin însuși, ministrul de externe englez, venind la o recepție la Royal-Monceau. Ben Gurion avea întotdeauna un aer de om grăbit. Suia și cobora scara alergând, fără să aibă răbdarea să aștepte ascensorul și nu ieșea dintr-o sală de reuniuni decât pentru a intra în alta.

Marile figuri evreiești ale vieții politice franceze au făcut totul pentru a ne fi de folos; despre aceasta m-am convins prin propria mea experiență; ele s-au preocupat de evreii din România. Faptul că conferința avea loc la Paris le-a oferit multe posibilități de a interveni pe lângă delegațiile altor țări în calitate de gazde. Mă gândesc mai ales la René Cassin. El se bucura de un mare prestigiu moral, nu numai fiindcă fusese unul din apropiații generalului de Gaulle, la Londra, ci și ca militant în favoarea drepturilor omului. Alura sa distinsă, figura sa delicată încadrată de o barbă albă, franceza sa rafinată, cultura sa bogată, totul la el impunea respect oricui l-ar fi abordat. Era pe atunci președintele Alianței Israelite Universale, care s-a manifestat întotdeauna în favoarea asimilării — și care continua s-o facă —, dar știind să se arate perfect conștientă de problemele evreiești, sub aspectele lor cele mai diferite. A intervenit în nenumărate rânduri pentru coreligionarii săi, pe lângă reprezentanții diverselor țări, întotdeauna cu tact, înaintând în negocieri fără grabă, exprimându-se cu grijă. Interlocutorii săi neevrei acordau o mare atenție spuselor sale, înte-

legând că el își punea marele său prestigiu în slujba cauzei evreiești. În timpul șederii la Paris, el a rămas în contact permanent cu mine. Ceea ce se petrecea în România îl interesa în mod deosebit. Îl voi revedea apoi adesea în cursul întâlnirilor de la Paris și de la Geneva. Nu trebuie să uităm că el a fost unul dintre principalii redactori ai Declarației universale a drepturilor omului și că participa în mod regulat la sesiunile Comisiei Națiunilor Unite însărcinată cu aceste probleme. A trebuit să mă duc și eu acolo de mai multe ori, ca reprezentant al marilor organizații mondiale evreiești. Am fost, de exemplu, însărcinat să studiez cazul copiilor evrei care, în timpul persecuțiilor, și-au găsit adăpost în familii sau în instituții creștine și pe care protectorii lor nu i-au mai „înapoiat". Unii au fost convertiți la creștinism, alții au fost asimilați în cămine creștine. René Cassin s-a arătat extrem de mișcat de această problemă dureroasă. El a sprijinit toate cererile mele în favoarea întoarcerii copiilor. Eleanor Roosevelt, care asista adesea la aceleași reuniuni, înțelegând pe deplin în ce măsură subiectul era dificil, considera, în calitate de mamă, că nu ar trebui ca micuții sărmani să fie dezrădăcinați a doua oară. Ei au crescut, s-au atașat noului lor mediu și, mi-a explicat ea, o ruptură în plus ar putea să le fie extrem de dăunătoare.

În afară de René Cassin, am mai întâlnit și o altă mare personalitate evreiască franceză, Léon Blum. Și el avea o alură nobilă și foarte distinsă. Și el adoptase față de iudaism o atitudine foarte pozitivă. S-a simțit întotdeauna evreu, așa cum mi-au confirmat Daniel Mayer, discipolul său, președintele Consiliului de Stat și fiul său, Robert Blum. O scurtă relatare care-l

privește demonstrează că un evreu, oricât ar fi de asimilat, păstrează în adâncul sufletului său o scânteie evreiască ce poate să sclipească la un moment dat și chiar să se transforme într-o flacără. La 13 septembrie, m-am dus la Léon Blum, la biroul gazetei sale, ca să-i vorbesc despre o problemă privind evreii din România. Era bine dispus, conversația s-a prelungit și mi-a lăsat impresia că apreciază remarcile mele elogioase la adresa scrierilor sale. Când mă pregăteam să plec, și-a scos carnetul și un stilou și m-a întrebat: „Domnule Șef Rabin, pe ce dată vor fi anul acesta Roș Hașana și Iom Kipur?". I-am indicat, iar el și-a notat cu grijă datele. Eram într-o vineri, și la despărțire mi-a spus: „Șabat Șalom", precizând că pacea și calmul sunt extrem de necesare poporului evreu.

Am vizitat mai multe instituții evreiești la Paris și m-am întâlnit cu Marii Rabini Isaïe Schwartz, Julien Weil, Jacob Kaplan, Maurice Liber, directorul seminarului rabinic, unde voi preda într-o zi, cu scriitorii André Spire și Edmond Fleg, ca și cu Léon Meiss, președintele Consistoriului central și Isaac Schneersohn, fondatorul Centrului de documentare evreiască contemporană, cu care aveam să colaborez îndeaproape. Am fost deosebit de impresionat la O.S.E., unde am văzut copii salvați de la exterminare, rugându-se într-un fel mișcător.

Dar, firește, la Conferința de Pace erau reprezentanții guvernului român și am avut mai ales de-a face cu Gheorghe Tătărescu și cu Gheorghe Gheorghiu-Dej. Cel dintâi avea un trecut politic și diplomatic bogat și prestigiul de a fi fost prim ministru. Se cuvine să nu uităm că, în calitate de subsecretar de stat

la interne, a fost răspunzător de gravele tulburări antisemite care s-au produs la Borșa, Oradea Mare, Tg.-Ocna și în multe alte orașe. Era un om viclean și rău. De obicei, când discutam cu el, părea că mă ascultă cu atenție. Totuși, într-o zi — îmi amintesc că era 11 septembrie —, m-a întrerupt pentru a-mi spune pe un ton dezagreabil: „Nu uitați că, dacă suntem azi la Paris, aparținem României. Într-o zi ne vom întoarce și atunci...". Amenințarea subtilă nu era greu de descifrat: intervențiile noastre în favoarea evreilor din România riscau să declanșeze presiunile altor țări asupra delegației oficiale române. Gheorghiu-Dej nu mi-ar fi vorbit niciodată astfel, chiar dacă nu gândea altfel. El încerca să rămână mereu afabil. Când îi făceam cunoscute cererile noastre, nu intra niciodată în miezul lucrurilor, nu exprima niciodată opinii tranșante. Cu dibăcie, rămânea la suprafața subiectului. Adevărul este că soluția oricărei probleme evreiești se afla în mâinile comuniștilor. Nu se poate spune despre ei că ne-au provocat mari dificultăți la Paris. În orice caz, nu în mod direct. Ei s-au mulțumit să afirme că nu ar exista antisemitism în România, că noul regim putea să ne protejeze perfect și ca atare petițiile noastre sunt fără obiect. Firește, noi n-am întreprins nici un demers împreună. Iar noi nu i-am informat în general cu privire la ceea ce facem. Ei au pus în circulație un memorandum în care numărul victimelor evreiești din timpul războiului erau considerabil diminuat. Nu apărea deloc responsabilitatea guvernului în oribilele masacre care au lichidat comunitățile din Basarabia și Bucovina. Condițiile economice și sociale erau în mod curios înfrumu-

setate. În timp ce noi eram acolo tocmai pentru a spune adevărul cu privire la ceea ce s-a petrecut sub regimul Antonescu și să ne exprimăm neliniștea pentru viitorul și pentru statutul evreilor sub un regim comunist. Comuniștii evrei români s-au ferit cu grijă să ne susțină. Simpatiile lor mergeau fără echivoc către noii guvernanți și era limpede că în vederile lor noi nu trebuia să facem nimic care „să agraveze lucrurile".

Amenințările lui Tătărescu nu s-au concretizat la întoarcerea mea. Totuși unele inițiative pe care le-am luat pentru a fi invitați în România marii lideri ai Ișuv-ului din Țara Sfântă n-au fost niciodată aduse la îndeplinire. Vroiam să-mi exprim astfel recunoștința față de Ben Gurion, Ben-Zvi și față de Șef Rabinul Herzog îndeosebi, care, în pofida muncii lor istovitoare și a demersurilor neîntrerupte pentru tot ceea ce privește Ertez Israel, ne-au ascultat cu bunăvoință și cu o mare simpatie. Ei ne-au promis să intervină pretutindeni acolo unde era posibil în favoarea comunității din România și când, într-o zi, la Royal-Monceau, l-am informat pe Ben Gurion de intenția mea de a obține autorizația ca să fie invitat oficial la noi în țară, el a fost foarte mulțumit. Șef Rabinul Herzog mi-a exprimat și el dorința de a ne vizita și mi-a dat o scrisoare în ebraică în acest sens, pe care am publicat-o în traducere într-un ziar evreiesc din București. Dar în ambele cazuri n-am putut obține niciodată de la autoritățile române autorizația necesară pentru o vizită oficială. În sens invers, personalitățile Ișuv-ului doreau să mă duc în Eretz Israel. I-am spus lui Ben-Zvi, președintele Consiliului național din Eretz Israel, că mi-ar trebui o invitație la cel mai înalt nivel și la în-

toarcere mi-a telegrafiat: „Șef Rabinului Șafran, la București. Vă rugăm cordial să veniți în vizită în Palestina pentru a discuta despre activități culturale evreiești. Cu cele mai bune urări de Anul Nou. Ben-Zvi, Va'ad Leummi". La 9 septembrie, am primit o telegramă asemănătoare de la Centrul mondial al organizației Mizrahi din Ierusalim: „Vă invităm pentru un scurt sejur în Palestina, în vederea unei importante consultări cu caracter religios". În sfârșit, Brit Ivrit Olamit, din Tel-Aviv, m-a invitat, de asemenea. Totul a fost zadarnic.

Ce-am obținut în fond la Conferința de Pace? Nimic concret din punctul de vedere al României. Am simțit totuși că am făcut maximum pentru îmbunătățirea situației legale, materiale, morale și culturale a evreilor. Ne-am străduit să restabilim drepturile lor, să obținem libertatea de acțiune pentru comunități și, de asemenea, libertatea de a emigra în Eretz Israel. Trebuie să spun că la Paris problema evreiască a interesat mai puțin decât la Versailles, după primul război mondial, chiar dacă umbra sinistră provocată de Șoah[36] plana deasupra dezbaterilor și discuțiilor...

[36] Șoah = Holocaust (n. tr.).

14

AMERICA, AMERICA

La Paris, în cursul unei convorbiri, Stephen Wise mi-a sugerat să mă duc în Statele Unite.

Când m-am întors în România, îmi trimisese deja o invitație oficială și primisem și o altă invitație de la Apelul evreiesc unificat, care dorea prezența mea la o mare conferință organizată pentru 30 noiembrie, 1 și 2 decembrie 1946, la Atlantic City, pentru a discuta viitorul comunităților din Europa. Legația americană la București mi-a remis un mesaj în acest sens din partea lui Henry Morgenthau, președintele lui United Jewish Appeal, în care accentul era pus pe importanța acordată prezenței mele. Morgenthau, un evreu american de origine germană, avea o personalitate ieșită din comun și se bucura de un enorm prestigiu. Fusese secretar de stat la Trezorerie și consilier al președintelui Roosevelt în timpul războiului. Pe atunci, stând în fruntea Apelului evreiesc unificat, el era inițiatorul unui plan considerabil de ajutorare a evreilor din Europa și din Eretz Israel. Îi cunoșteam detaliile datorită lui Josef Schwartz, reprezentantul Joint-ului la Paris — Joint-ul făcând parte din Apelul evreiesc —, căruia îi explicasem îndelung în ce mă-

sură comunitatea din România avea nevoie de ajutor. Morgenthau dorea insistent prezența la Atlantic City a unui conducător evreu din Europa, aflat în fruntea celei mai mari comunități supraviețuitoare a Șoahului. El invitase și un creștin, cunoscut pentru sentimentele sale de prietenie față de evrei, Jan Masaryk, pe atunci ministru de externe al Cehoslovaciei, care se bucura de prestigiul tatălui său, Thomas Masaryk, fostul președinte al Statului.

Guvernul român ne acorda autorizația de plecare soției mele și mie – doream ca Sarah să mă poată însoți —, iar Bodnăraș, secretar general al Președinției Consiliului de Miniștri, ne-a remis pașapoartele, cu vizele „de ieșire și de întoarcere". Copiii noștri, Esther și Avinoam Bezalel, în vârstă de opt ani și, respectiv, un an, au rămas la București cu membrii familiei noastre.

Trebuia să facem o scurtă oprire la Paris, înainte de a lua avionul spre New York. La hotelul Royal-Monceau descinsese, de asemenea, Alexander Pekelis, un avocat evreu pe care îl întâlnisem la Conferința de Pace și care dorea să traverseze Atlanticul cu noi. În acel noiembrie, condițiile meteorologice erau proaste și ni s-a spus că avionul nu va pleca decât vineri seara, ceea ce, firește, nu puteam accepta. Pekelis, fără a ne avertiza, a hotărât totuși să plece. A doua zi dimineața, în holul hotelului, directorul acestuia a venit să mă întrebe dacă cunoaștem adresa lui din America. I-am spus că nu. Atunci mi-a zis: „Dl Pekelis s-a îmbarcat aseară în avionul de New York, care s-a prăbușit la Shannon. A murit. Vrem să-i anunțăm familia, dar nu știm cum...". Toți pasagerii au pierit în acea catasrofă.

E deci adevărat că Șabatul îi protejează pe cei ce-l respectă...

Am hotărât să luăm vaporul. Dar abia îmbarcați pe pachebotul *America*, a și izbucnit o furtună violentă. Un steward american, a cărui familie era din Iași, ne-a spus că suntem în pericol. Toată noaptea ne-au balansat valuri enorme fără să înaintăm defel. Sosirea la New York s-a făcut cu mare întârziere și, în consecință, a trebuit să fie modificat și programul de la Atlantic City. Dar acolo, ca, de altfel, pretutindeni în America, primirea a fost excepțional de călduroasă. S-a făcut dovada unei generozități extreme față de noi, iar instituțiile evreiești au rivalizat între ele pentru a ne invita pe mine și pe soția mea. Făceam figură de „erou" al rezistenței evreiești față de naziști. În presa evreiască se vorbea despre mine ca de un „personaj legendar", în așa măsură încât a trebuit să cer ziariștilor să-și tempereze zelul și să-i citeze, de asemenea, pe Filderman, Zissu, Benvenisti și pe alți conducători evrei din România.

Într-o zi, un șofer de taxi m-a recunoscut după o fotografie apărută în presă și a refuzat plata cursei. A scos chiar din portvizit o chitanță dovedind că a cotizat la Apelul evreiesc unificat!

În acea perioadă, ambasadorul României în Statele Unite era Mihai Ralea, pe care îl cunoșteam bine. El se afla într-o situație dificilă, izolat, ignorat aproape de toată lumea, căci în ochii guvernului american România făcuse parte din Axă. Cererile pe care le adresa pentru acordarea unui ajutor material nici nu erau luate în considerație. Or, Apelul evreiesc unificat, Joint, O.R.T., O.S.E. și multe alte mari organizații evreiești

s-au arătat în același timp extrem de generoase față de evreii români. Într-atât încât începeam să ne temem că la întoarcere vom avea parte de manifestări de invidie și de ură – căci România traversa o perioadă dificilă din punct de vedere economic și suferea cumplit, anul acela, din cauza secetei. Ne spuneam că guvernanții ar putea să profite de aceasta pentru a declanșa un val de antisemitism, pentru a crea, fapt binecunoscut, o diversiune pentru ca oamenii să uite de problemele lor stringente. Fusesem informat că foametea era așa de mare, încât în unele regiuni țăranii mâncau sămânța, nemairămânându-le nimic pentru semănat. Situația era într-adevăr catastrofală.

Am explicat totul în detaliu lui Henry Morgenthau și conducătorilor evrei, în cursul a nenumărate reuniuni pe care le-am avut împreună. Desigur, le-am spus, eram recunoscători pentru ajutorul foarte important pe care-l ofereau evreilor români, dar tocmai acest ajutor ar putea să ne creeze enorme dificultăți, deopotrivă psihologice, morale sau politice. Însăși siguranța noastră fizică putea fi în joc. Era deci imperativ necesar ca să i se permită României să depășească drama secetei și a foametei și să se procure sămânță pentru țărani.

La 11 ianuarie, Mihai Ralea a venit special de la Washington la New York pentru a mă vedea. A insistat să fac în așa fel ca personalitățile evreiești să intervină pe lângă guvernul american ca să fie deblocat un ajutor de urgență pentru România. A recunoscut că el nu a putut obține nimic și că își punea ultimele speranțe în mine; era vorba de a salva milioane de oameni de la moarte. Revine la 15 februarie, rugân-

du-mă să intensific demersurile, căci situația nu înceta să se agraveze. Luasem deja legătura cu fostul guvernator al New York-ului, Herbert Lehman, cu doi senatori evrei, Emanuel Celler și Jacob Javits, cu avocați de la American Jewish Committee, cu Stephen Wise, ca și cu Henry Monsky, de la Bnei Brith. Tuturora le-am explicat cele două aspecte ale problemei: mai întâi, cel umanitar, căci bărbați și femei mureau de foame; apoi, cel politic: evreii riscau să fie victimele geloziei suscitate de ajutorul oferit lor în mod specific. Astfel de reacții nu ar fi fost noi în istoria noastră. M-au înțeles foarte bine, căci tradiția antisemitismului în România era bine cunoscută și nu se schimbase defel. Chiar dacă s-a schimbat guvernul. S-a întreprins o acțiune, pe de o parte, pe lângă Casa Albă, pe de altă parte, pe lângă Ministerul Agriculturii. La 10 februarie, știam deja că președintele Truman era pe punctul de a acorda un ajutor României, chiar dacă teoretic o considera încă o țară inamică. La 16 februarie, la miezul nopții, mă aflam pe Times Square în compania câtorva personalități evreiești care mă conduceau la hotel, după o întrunire. Și, iată, deodată, pe când urmăream ecranul luminos cu ultimele noutăți, vedem, cu litere de neon, că guvernul, dată fiind seceta, a decis să trimită subsidii României. Nu puteam decât să ne uimim de viteza cu care Președintele a reacționat, utilizând însiși termenii cererii noastre.

La 17 februarie, dimineața, Ralea mi-a telefonat de la Washington: „Știu, mi-a spus el, că doar grație dumneavoastră am putut obține ceea ce părea imposibil". Și m-a invitat la Washington, unde a organizat, la ambasadă, o mare recepție în onoarea mea.

În cursul lunilor ianuarie și februarie, am tot circulat prin Statele Unite și nu pot reda îndeajuns în cuvinte căldura cu care am fost primit pretutindeni, la Filadelfia, la Washington, la Chicago... Mi s-a cerut mereu să iau cuvântul la mai multe ieșivot, la Universitatea Columbia, la Jewish Theological Seminary, la Yeshiva University, la Yivo, la Institute of Judaic Sciences... Se știa foarte bine că situația din România riscă să devină tot mai primejdioasă, iar Universitatea Brandeis, ca și Yeshiva University îmi ofereau un contract stipulând că un post permanent de profesor îmi stă la dispoziție. Stephen Wise și-a exprimat public neliniștea cu privire la soarta mea, la 14 ianuarie, apoi la 21 ianuarie, în cursul unor reuniuni date în cinstea mea de către Congresul Mondial Evreiesc și de Congresul Evreiesc American. El mi-a remis chiar o scrisoare confidențială, destinată ambasadorului american la București, cerându-i să ne ia sub protecție, pe mine și familia mea, în cazul în care ne-am afla în pericol. La întoarcere, m-am temut într-atât să păstrez acest document, încât l-am distrus. Și, cu toate că eram perfect conștient de pericolele care mă așteaptă, am refuzat toate invitațiile de a rămâne sau de a reveni în America, întrucât datoria și răspunderile mele cereau să rămân lângă comunitatea mea, până la capăt.

Gestul lui Stephen Wise nu m-a surprins. El s-a comportat mereu față de mine cu cea mai mare cordialitate și a venit adesea să ne viziteze la hotelul nostru din New York.

L-am întâlnit, de asemenea, pe Albert Einstein, care ne-a invitat la el, pe mine și pe soția mea. El ne-a scris mai întâi – locuia la Princeton – pentru a ne spune

că ar fi fericit să ne vadă vineri 14 februarie. A trebuit să-i răspund că acest lucru nu e posibil, căci nu suntem siguri că putem reveni la New York înainte de începutul Șabatului. S-a scuzat imediat pentru faptul că a ales o zi de vineri, fără să se gândească că aceasta nu ne-ar conveni și ne-a propus să alegem o altă dată. I-am sugerat 24 februarie, la orele 3. Ne-a primit foarte amical și ne-a propus să luăm ceaiul împreună. Imediat a început să discute despre importanța Șabatului. Apoi a abordat alte subiecte, filosofice, teologice și științifice. Conversația noastră l-a pasionat într-atât, încât, atunci când ne-am ridicat să plecăm, a cerut secretarei să ne mai toarne ceai, obligându-ne astfel să mai rămânem încă o bună bucată de vreme. Vroia neapărat să discute cu mine o problemă care îl tulbura din punct de vedere moral, uman și evreiesc. Puțin mai înainte, îl întâlnise pe ambasadorul Poloniei, o țară în care evreii au suferit îngrozitor, și care îi cerea semnătura pe un apel în favoarea poporului polonez. A accepta era bine sau rău? Conștiința sa de om și de evreu nu se simțea în largul ei. Dorea să cunoască opinia mea. Simplitatea și lipsa lui totală de afectare m-au impresionat mult. Ele reflectau puritatea sufletului său, aceea a unui geniu și a unui copil, în același timp, a cuiva care se îndoia de importanța descoperirilor sale. Prin aceasta se deosebea complet de un alt mare spirit al timpurilor noastre, Sigmund Freud, cu care am discutat filosofie și teologie la Universitatea din Viena și la el acasă, în 1932 și 1933. Freud era foarte orgolios, sigur de el și de știința sa.

Am întâlnit-o și pe doamna Eleanor Roosevelt, căreia i-am remis textul discursului ținut la Templul

Coral în fața unei asistențe emoționate, atunci când ne-a parvenit vestea morții Președintelui. Ea mi-a mulțumit și mi-a spus că acesta va figura ca document în muzeul care va fi consacrat soțului ei.

În ziua plecării, la 7 martie 1947, Mihai Ralea ne-a însoțit până în portul orașului New York, unde ne-am îmbarcat pe *Queen Elizabeth*. El m-a copleșit cu elogii, o dată în plus, în fața tuturor conducătorilor evrei veniți să ne salute. Mi-a remis o scrisoare oficială exprimând recunoștința României pentru ajutorul pe care am reușit să-l obțin. De altfel, ne-a dat un permis de liberă trecere destinat vamei române, ca să nu ni se perceapă nici o taxă pentru stocul important de alimente și îmbrăcăminte pe care soția mea îl aducea copiilor repatriați din Transnistria. Țin să spun că Sarah a vorbit la radio și în fața a numeroase asociații feminine, despre drama acestor mici orfani și că apelul ei, făcut din adâncul inimii, s-a bucurat de un larg ecou. Rezultatul a depășit așteptările noastre și numeroase daruri în bani au urmat ceva mai târziu.

Pe drumul de întoarcere, am petrecut câteva zile în Anglia și, la cererea conducătorilor comunitari englezi, l-am întâlnit pe Arhiepiscopul de Canterbury, dr. Geoffrey Fischer. Ideea era de a-i cere să insiste pe lângă Bevin, ministrul de externe, și pe lângă guvern, ca ei să se arate favorabili recunoașterii dreptului poporului evreu la un Stat și a dreptului evreilor de a emigra în Eretz Israel. Nu ne rămâneau decât două zile, iar hotelul nostru era foarte departe de Lambeth Palace, reședința arhiepiscopului. Acesta îmi fixase întâlnire sâmbăta (duminica lipsea și nu putea să mă vadă decât sâmbăta), iar eu nu puteam cu nici un chip

să-i cer schimbarea datei. Aceasta însemna însă pentru mine și soția mea un lung, foarte lung marș... Odată ajunși, am intrat în curtea Palatului, îndreptându-mă apoi spre biroul arhiepiscopului, în vreme ce Sarah, rămasă afară, răspundea unui gazetar de la *Star* care se găsea acolo. Seara, în holul hotelului, primul lucru pe care l-am văzut a fost ultima ediție a acestui ziar, cu o fotografie a Sarei și cu interviul ei. Am fost foarte mândru să constat că soția mea vorbise cu mult aplomb și cu tot atâta spirit.

Audiența cu arhiepiscopul a avut loc într-o atmosferă de respect reciproc, dar o mare tensiune a dominat convorbirea când i-am vorbit de dorința, de nevoia spirituală a majorității evreilor români de a pleca să trăiască în Eretz Israel. Dr. Fischer mi-a răspuns că, după opinia lui, evreii trebuie să rămână în Europa. I-am spus, în replică, că o astfel de remarcă mă surprinde, căci știa foarte bine cât au avut de suferit evreii din Europa. Mă miram că el nu poate înțelege reacția lor față de un continent care i-a tratat cu atâta cruzime. Arhiepiscopul a insistat: ei trebuiau să rămână. Am înțeles atunci că a-i cere să intervină pe lângă ministrul de externe n-ar fi avut nici un rost. Singurul rezultat al întâlnirii noastre a fost un comunicat publicat în *Times*, care preciza că „dr. Fischer a primit sâmbătă la reședința sa din Londra pe Șef Rabinul României; dr. Șafran a trebuit să facă mulți kilometri pe jos pentru a nu profana Șabatul". Nu mi-a mai rămas altceva de făcut decât să-i informez pe conducătorii evreimii engleze că n-am putut să schimb ideile gazdei mele.

Dar succesul vizitei mele în Statele Unite a fost foarte semnificativ. Ajutorul furnizat de Apelul evreiesc unificat și de Joint a fost considerabil, într-o măsură în care puteam spera încă un timp să reconstruim, să reconstituim comunitățile noastre distruse. Perioada va fi totuși scurtă; în absența mea, mi-am dat repede seama, Comitetul Democrat Evreiesc și-a sporit presiunea și controlul asupra instituțiilor noastre și a început să le modifice structurile. Și-a plasat, ici-colo, oamenii, pentru ca totul să fie în acord cu Partidul Comunist. O confuzie totală domnea deja în sânul diferitelor noastre organizații. Mișcarea sionistă, să subliniem acest lucru, era de-acum înainte etichetată de „burgheză", ceea ce era deja semnificativ. Am revenit totuși în România plin de credință în Divina Providență, pentru ca ea să mă ajute să fac față lui Stalin, așa cum îmi permisese să-l înfrunt pe Hitler. În definitiv, cine poate înțelege căile Domnului? „Căci gândurile voastre nu sunt gândurile mele, nici căile voastre căile mele, zice Eternul" (Isaia 55, 8). Dar după câteva săptămâni, am gândit că *Hasgahah*, Divina Providență, proiecta lucrurile spre viitor fără să ne îngăduie să le înțelegem. Mai târziu, la Geneva, voi fi confruntat personal cu adevărul cuprins în aceste cuvinte ale Înțelepților lui Israel: „Dumnezeu pregătește leacul pentru rană chiar înainte ca aceasta să fie provocată...".

15

ÎNTOARCEREA ÎN ROMÂNIA

Am ajuns la București la 2 aprilie 1947 și chiar de a doua zi, la orele 11 de dimineață, Filderman vine la mine pentru a-mi descrie în amănunt situația extrem de grea în care se găseau de acum comunitățile, evident, din cauza Comitetului Democrat Evreiesc. Potrivit lui, dezastrul final era iminent. Se afla încă în biroul meu când Bercu Feldman mi-a telefonat pentru a-mi spune că dorea să fie primit în calitatea sa de reprezentant al Comitetului Democrat Evreiesc. L-aș putea vedea chiar în acea zi? Am acceptat și am stabilit întâlnirea pentru orele trei și jumătate. Conversația care a avut loc atunci a confirmat cele mai grave temeri ale lui Filderman. Pe un ton arogant și brutal, Feldman mi-a vorbit despre „timpurile noi" pe care le trăim și despre datoria mea de a le accepta. Populația evreiască trebuia să se integreze în „procesul general de democratizare". Dacă eu nu o încurajez în acest sens, dacă nu „mă integrez" eu însumi, poziția mea riscă să devină de nesusținut, trebuie să înțeleg bine acest lucru...

Zilele următoare, i-am primit pe conducătorii instituțiilor și organizațiilor noastre. Toți erau neliniș-

tiți, toți se temeau. O analiză lucidă a situației noastre a fost făcută la 20 aprilie, la întrunirea secțiunii române a Congresului Mondial Evreiesc, apoi la 23, în cursul unei ședințe ținute de comitetul executiv al Organizației sioniste. De fiecare dată, delegații ajungeau la concluzii pesimiste, chiar dacă se arătau foarte satisfăcuți de rezultatele călătoriei mele în America, care ar fi putut să ne redea puțin speranța.

Acest voiaj interesa de altfel și clasa politică românească, de exemplu pe primul ministru, Petru Groza, și pe acei membri ai partidului care exercitau efectiv puterea. La 10 aprilie, Petru Groza mi-a exprimat recunoștința guvernului pentru ajutorul pe care am reușit să-l obțin în favoarea țării noastre devastată de secetă. Regele Mihai și regina-mamă Elena m-au primit ca întotdeauna foarte călduros la palatul de la Mogoșoaia. Erau foarte curioși să afle detaliile demersurilor mele.

La 26 aprilie, l-am întâlnit pe Bodnăraș, care s-a arătat cordial, dar a evitat să menționeze intervenția mea pe lângă guvernul american. El a insinuat că „populația evreiască ar risipi prea multă energie, apropo de poveștile cu Palestina", rămânând totuși binevoitor față de problema emigrației. Pe 29, l-am văzut pe ambasadorul american, Berry, care mi-a spus că este foarte sceptic cu privire la viitorul evreilor din România. Nu sunt iubiți, a adăugat el, nu sunt tolerați decât pentru a fi exploatați sau ca să servească manevrelor de diversiune. Slabele mele speranțe se împuținau, Comitetul Democrat Evreiesc știa bine că o renaștere a comunității din România trecea prin ajutorul american. Or, aceasta întărea prestigiul ame-

rican, demonstrând că Statele Unite erau gata să-i ajute pe cei în nevoie. Iar autoritatea sovietică din România se găsea diminuată. Evreii comuniști vroiau deci să convingă cu orice preț populația evreiască cum că lumea occidentală, și mai ales America, nu ar putea să facă mare lucru pentru aceasta. Ar fi mult mai bine deci să accepte tutela, „protecția" Uniunii Sovietice. Nu puteam, prin urmare, decât să displac total, exprimând în public și în mai multe ocazii – de exemplu, la data de 9 aprilie, în fața Consiliului Federației Uniunilor de Comunități Evreiești – recunoștința mea față de America. Sau, la 18 mai, în fața Asociației titraților evrei. La rândul ei, soția mea a acceptat o invitație a Asociației culturale a femeilor evreice și a vorbit despre ajutorul obținut de femeile americane pentru orfanii din Transnistria. Un ajutor despre care Lascăr Șaraga nu s-a jenat să povestească, în numele Comitetului, că acesta nu constituie de fapt decât o „pilulă otrăvită, dar frumos ambalată"... Atunci când ne-a parvenit o mare cantitate de mațot, cadoul unei fabrici americane pentru Comunitatea Evreilor din București, Emil Dorian, secretarul său general, recent numit în post de Comitet, a spus că noi am obținut mațot de la americani în schimbul sufletului nostru... Toate acestea nu i-au împiedicat pe cei însărcinați să se ocupe de copii să aștepte cu multă nerăbdare sosirea ajutorului american. Culmea a fost atinsă însă atunci când a venit transportul cu sămânță pe care am obținut-o pentru țăranii loviți de secetă: autoritățile au avut îndrăzneala să afirme că aceasta sosea în realitate din Uniunea Sovietică!

Presiunea exercitată de Comitet asupra comunității nu făcea decât să se accentueze, ceea ce avea ca rezultat paralizarea oricărei inițiative, oricărei dorințe de creație, oricărei activități cât de cât pozitive. Aceasta nu reflecta, de altfel, decât extrem de fidel starea țării în general. Pe măsura scurgerii acelor zile, aveam impresia că trăiesc un fel de crepuscul. Îmi spuneam că sunt la discreția oricăror provocări la adresa mea și nu-mi dădeam seama în ce măsură nu se vor înmulți atacurile împotriva conducătorilor noștri „istorici". Se foloseau față de aceștia tot mai mult șantajul, amenințările, iar cel mai vizat dintre toți era, firește, Filderman. Era acuzat de a fi colaborat cu Antonescu, de a fi întreținut legături cu puterile occidentale și chiar cu naziștii – temă reluată apoi de comuniști și contra sioniștilor, care, de asemenea, ar fi trădat interesele evreiești și și-ar fi denunțat coreligionarii. Lascăr Șaraga, secretarul general al Federației, un om violent, iute la mânie, dar care nu mi se păruse totuși a fi un ipocrit, a început să asculte de toate ordinele Comitetului, în așa fel încât în orice ocazie Filderman era contracarat. Acesta din urmă a ajuns să fie tot mai izolat, abandonat în fond și de ai săi. Chiar și liderii sioniști își spuneau că evitându-l și-ar asigura bunăvoința Comitetului și ar putea astfel să păstreze puțin mai multă libertate de acțiune. La 25 aprilie, de exemplu, Benvenisti mi-a cerut să-i sugerez lui Filderman să renunțe la discursul pe care trebuia să-l țină cu ocazia unei mari întruniri sioniste prevăzută pentru ziua de 27; mi-a mai cerut să menționez în discursul meu că vorbesc și în numele lui Filderman. Am refuzat, dar Benvenisti i-a spus el însuși lui Filderman,

care mi-a telefonat după-amiază pentru a-mi comunica că nu va mai lua cuvântul. Eu însă nu am acceptat să-l înlocuiesc, din loialitate față de el și din motive morale. Filderman mi-a mărturisit apoi că a aflat că se pune la cale un proces împotriva lui, fără să cunoască însă acuzațiile ce i se aduc. Aceleași surse i-au dezvăluit că eu nu voi mai rămâne multă vreme Șef Rabin, că voi fi înlocuit cu Moses Rosen[37] și că s-ar pregăti și un proces împotriva mea. Poate că comuniștii se vor mulțumi să ne aresteze și să ne facă dispăruți.

S-a început cu răspândirea unor acuzații tradiționale împotriva mea: că aș fi fost întotdeauna complice cu regele și cu regina, că aș fi susținut guvernul lui Antonescu, ca, de altfel, și războiul împotriva U.R.S.S.; că în timpul călătoriilor mele am întâlnit reprezentanți ai țărilor occidentale etc. Fapt curios, am primit totuși autorizația de a mă duce în Elveția în luna august, cu soția. La Seelisberg, urma să se țină Conferința internațională a creștinilor și evreilor pentru combaterea antisemitismului, la care fusesem invitat să asist. Voi mai vorbi despre această reuniune importantă, care s-a încheiat cu adoptarea celor „zece puncte de la Seelisberg", într-un capitol separat. Dar numai câteva săptămâni înaintea plecării mele, exact la 27 iunie, l-am întâlnit pe Bodnăraș și am înțeles că peste puțină vreme s-ar putea întâmpla evenimente foarte importante și că o campanie violentă ar putea să se

[37] Într-o scrisoare deschisă adresată lui Moses Rosen și publicată în ziarul „Renașterea Noastră" din Tel-Aviv, cu data de 2 septembrie 1952 (anul IV, No. 392), Held Josef-Hedera îi scrie lui Rosen: „În vara anului 1946, întâlnindu-ne, mi-ai împărtășit confidențial că, într-un viitor apropiat, dr.-ul Șafran va fi îndepărtat și tu vei fi numit în locul lui".

declanșeze împotriva unor personalități istorice, etichetate de acum înainte ca „fasciști". După aceea, am aflat de arestarea lui Maniu (el va fi judecat în toamnă și condamnat pe viață într-un lagăr de muncă[38]). Vroia Bodnăraș să mă avertizeze că risc să am aceeași soartă? În orice caz, ne aflam în ajunul unei cotituri decisive, simțeam foarte bine acest lucru. Apoi, în septembrie, dându-și seama că nu mai e stăpân pe situație, Filderman a demisionat din funcția de președinte al Federației Uniunilor de Comunități Evreiești. Comitetul Democrat câștigase. Într-o broșurică, în idiș, pe larg difuzată, se spunea: „Comitetul Democrat Evreiesc s-a debarasat în mod victorios de vechii conducători ai comunității, în frunte cu dr. Filderman. Acești oameni au constituit un obstacol în calea dezvoltării tuturor instituțiilor evreiești. Noua conducere, aleasă de Federație, a întreprins imediat acțiunea de democratizare a tuturor instituțiilor sociale evreiești din toată țara".

Acesta era, deci, sfârșitul: comunitățile vor fi de acum înainte supuse unei legi totalitare, dictatoriale și arbitrare. Câteva luni mai târziu, Filderman și soția, cu riscul vieții, au trecut clandestin frontiera, expuși în orice clipă de a fi trădați. Își vor găsi, în sfârșit, refugiu la Paris. Cât despre mine, din ce în ce mai izolat, nu știam cu cine aș mai putea vorbi în siguranță. Zissu și Benvenisti se mai aflau încă la București, dar coeziunea dintre conducătorii sioniști nu mai era aceeași. Zissu, care s-a opus întotdeauna lui Filderman, s-a consolat lesne de demisia lui forțată. Cât despre

[38] Iuliu Maniu va muri în închisoare, în 1953.

Benvenisti, care continua să vină și să mă vadă zilnic și căruia îi apreciam sufletul cald și entuziasmul, el era un realist, cum se zugrăvea singur, un spirit pragmatic, gata să se adapteze noilor realități.

Într-o zi, am primit vizita neașteptată a lui Dadu Rosenkrantz, un fost asistent al lui Filderman, care, considerându-se încă prietenul acestuia, întreținea strânse legături cu membrii Comitetului Democrat Evreiesc. El mi-a arătat documente în care eram acuzat de trădare și de denunțare a unor evrei! Era vorba de hârtii absolut oficiale, purtând ștampila poliției, a Înaltei Curți a Justiției militare și a altor organisme de stat. Știind foarte bine cine se afla în fața mea, nu am reacționat. M-am mulțumit să-l privesc pe Rosenkrantz în tăcere, cu milă, pentru a-l face să înțeleagă în ce măsură găseam că manevrele sale sunt în același timp meschine și patetice. Era însă vorba de un ultim avertisment și asupra acestui fapt nu puteam să mă înșel. Momentul decisiv se apropia.

Și, într-o după amiază de noiembrie, o zi rece și cenușie, vine să mă vadă maiorul Levi, de la cartierul general sovietic. Evreu rus, el slujea de „consilier" membrilor Comitetului Democrat Evreiesc și mi-am amintit că îl văzusem discutând cu mai mulți dintre aceștia la Templul Coral. La prima vedere, părea să aibă aerul unui evreu care doar a îmbrăcat o uniformă sovietică. Părea calm și inofensiv. Dar foarte repede am înțeles ce se ascunde sub această aparență liniștită. Maiorul mi-a cerut pe un ton foarte serios, în idiș, să-l ascult cu atenție, căci soarta mea ar putea să depindă de rezultatul discuției noastre. Apoi, fără preliminarii în plus, a scos din buzunar o hârtie și mi-a cerut să o

semnez. Era un document prin care eu, Șef Rabinul, ceream pedeapsa cu moartea pentru Maniu, „fascist și trădător". Stupefiat, am spus:

„Domnule maior, cum puteți crede că aș putea face un asemenea lucru? Ca Șef Rabin, nu aș putea aproba un asemenea text fără a-i consulta mai întâi pe responsabilii comunităților evreiești".

„Foarte bine, mi-a răspuns el, trimiteți-le această declarație semnată de dumneavoastră și veți vedea că o vor semna și ei". El știa foarte bine că Federația și toate organizațiile noastre comunitare se aflau deja sub dominația evreilor comuniști. Am reluat totuși dialogul:

„Domnule maior, vă vorbesc știind că sunteți evreu. Eu nu pot cauționa un asemenea document, căci aceasta ar risca declanșarea unor pogromuri împotriva populației evreiești. Știți foarte bine că, în România, Maniu este considerat ca un mare patriot. Dacă românii află că Șef Rabinul a aprobat aceasta, ei vor voi să se răzbune. Cunoașteți tradiția antisemită a acestei țări, se vor dezlănțui contra evreilor".

„Și cum ar putea?, a replicat maiorul Levi. Doar noi suntem aici!".

Am replicat la rândul meu:

„Desigur, atâta vreme cât trupele sovietice sunt aici, nimic nu se va întâmpla. Dar la prima ocazie vor izbucni pogromuri, sub pretext că Șef Rabinul a cerut pedeapsa cu moartea pentru Maniu. Dle maior, eu nu pot să-mi iau o asemenea răspundere".

Maiorul Levi a început atunci să urle:

„Înțeleg acum de ce refuzați! Ați colaborat cu Maniu și cu toți ceilalți fasciști în timpul războiului! Iar acum nu vreți să faceți nimic împotriva lor!".

Am încercat să-i explic că dacă Filderman, eu și ceilalți ne-am adresat lui Maniu, în acea vreme, o făceam pentru a-i cere ajutorul, un ajutor pe care el nu ni l-a refuzat. Aceasta nu înseamnă că noi am fi colaborat cu el politic. Ca evreu și ca Șef Rabin, sunt sigur că condamnarea lui s-ar întoarce împotriva comunității mele.

Înțelegând că nu va reuși să mă clintească, maiorul a încercat o altă tactică:

„Domnule Șef Rabin, a spus el cu o voce îndulcită, dacă semnați, vă promit că veți deveni Șef Rabinul tuturor evreilor din Europa răsăriteană".

I-am răspuns că îi mulțumesc pentru făgăduiala sa, dar că aceasta nu mă interesează. În schimb, eu știu foarte bine ce aș risca să se întâmple în România.

Maiorul și-a reluat imediat tonul său amenințător. A făcut un gest brutal și a început să se joace cu revolverul pe care îl pusese pe masă. Era în biroul meu, și din locul în care stăteam o puteam vedea pe soția mea, care umbla, încolo și-ncoace, nervoasă, pe holul de la intrare. Maiorul a văzut-o și el și m-a întrebat dacă nu mi-e milă de familia mea. Am vrut să știu ce înseamnă aceasta. „Nu înțelegeți deci unde puteți sfârși cu toții dacă nu mă ascultați?...". Mi-am reamintit de avertismentele lui Filderman: riscam să fim arestați, deportați... Fața lui Levi rămânea ostilă, avea maxilarul încleștat și ochii ieșiți din orbite. A urmat un moment greu de tăcere. Apoi și-a luat revolverul și l-a strecurat în centură. O ultimă oară, pe un ton mai destins, mi-a cerut să semnez. Am refuzat, spunându-i că știam la ce pot să mă aștept, căci în timpul persecuțiilor naziste am mai trăit situații asemă-

nătoare și întotdeauna am acționat potrivit principiului *Yehareg ve'al Ya'avor:* Evreul trebuie să accepte moartea, *al Kidduș Hașem,* „pentru sanctificarea numelui lui Dumnezeu" și să nu facă nimic care ar risca să pună în pericol viața coreligionarilor săi. Am fost ostatecul naziștilor, aș putea redeveni al rușilor, dar nu voi acționa împotriva conștiinței mele și a responsabilităților mele de Șef Rabin. Am adăugat că nu i-aș pune în pericol pe aceiași evrei pe care i-am apărat în timpul persecuțiilor naziste.

Maiorul m-a ascultat și s-a supărat din nou. S-a sculat și a spus: „Ascultați-mă încă o dată. Să nu pomeniți de conversația noastră nimănui, și mai ales lui Filderman. Dacă nu, veți dispărea amândoi". Și a plecat furios.

Ceea ce mi s-a părut extrem de semnificativ era faptul că vizita maiorului Levi a avut loc chiar în ziua în care mă duceam să-l văd pe ambasadorul sovietic la București, Kavtaradze, pentru a-i cere să intervină în favoarea evreilor unguri, reținuți drept prizonieri de ruși. Mă întrebam dacă Levi nu fusese de fapt trimis de Kavtaradze.

Vinerea aceea, nu m-am dus la Templul Coral pentru rugăciuni, căci n-aș mai fi putut ajunge la timp. M-am rugat acasă și am discutat situația cu soția mea. Încă năuciți, noi trebuiam să privim realitatea în față. M-am dus apoi la Schwefelberg. Era singurul căruia puteam să-i povestesc cele întâmplate, fiind sigur că nu le va repeta. Cum puteam fi arestați sau dați dispăruți, dintr-o clipă într-alta, vroiam ca cineva să fie la curent cu conversația care avusese loc la mine în ziua aceea, dar i-am cerut să nu spună nimic nimănui

și mai ales lui Filderman, care era deja el însuși în mare pericol.

Începând din acea vineri, viața noastră s-a schimbat radical. Nu mai eram niciodată siguri de ceea ce ni s-ar putea întâmpla a doua zi. Am regăsit atmosfera din vremea persecuțiilor naziste. Presiunea pe care o exercitau asupra mea membrii Comitetului Democrat Evreiesc nu făcea decât să se accentueze. Ei l-au instalat pe dr. Sandu Lieblich în fruntea Federației, iar asistenții săi veneau permanent la mine pentru a-mi cere tot felul de lucruri, pe care nu le puteam accepta fără a o face împotriva conștiinței mele: să semnez tot felul de apeluri pentru ca populația evreiască să sprijine regimul comunist, să condamne sionismul și emigrația în Eretz Israel, să reneg organizațiile evreiești și sioniste. De fiecare dată le răspundeam, lui Lieblich și zbirilor săi, că refuz. Ei mi-o întorceau spunând că, dat fiind că mă opun „liniei noi", adoptată de Federație, ei se simt obligați să mă „avertizeze" că, dacă relațiile noastre nu se ameliorează, vor trebui să mă înlocuiască cu cineva care împărtășește punctul lor de vedere. Aceste „avertismente" erau însoțite uneori de amenințări directe, proferate într-un limbaj brutal. Mi se vorbea ca și cum aș fi deja sub stare de arest. De fapt, mi se spunea că eram deja, dar „neoficial". Puteam încă să ies din casă să mă duc la sinagogă, chiar să asist la unele reuniuni sau ceremonii, dar știam că sunt urmărit pretutindeni.

A mai fost un moment deosebit de dificil, acela când Lieblich mi-a cerut pe un ton ferm să semnez un document *cerând* guvernului român să preia toate instituțiile educative, culturale și sociale evreiești,

școlile noastre, spitalele noastre, clinicile noastre, azilurile pentru bătrâni, orfelinatele noastre. Cum noi trăiam de acum înainte într-un „stat democratic", care se însărcinează cu asigurarea nevoilor întregii populații a țării, inclusiv evreii, noi n-am mai avea nevoie să păstrăm instituțiile noastre proprii și că prin urmare hotărâm *să le donăm* pentru binele tuturor cetățenilor, fără deosebire de religie sau naționalitate. Lieblich, președintele Federației și Bercu Feldman, secretarul general al Comitetului, mi-au cerut, de altfel, să precizez în scris că actualul guvern democrat a început deja să asigure toate nevoile evreilor, contrar celui fascist. Adevărul era că după „eliberare" toate cererile mele de asistență și cele ale lui Filderman au rămas fără răspuns și că noi nu am putut face față nevoilor noastre cele mai urgente decât grație subvențiilor Joint-ului american... I-am răspuns lui Lieblich că în nici un caz nu voi semna un asemenea angajament, că eu nu am dreptul să înstrăinez nimic. Nici dreptul să dispun de instituții evreiești pe care atâtea generații s-au străduit să le creeze. Nici dreptul să renunț la tot ceea ce constituie pentru nefericiții evrei, supraviețuitori ai unei asemenea drame, singura garanție de conservare a identității lor. Am spus deci membrilor Comitetului că considerăm ca o datorie elementară a Federației să apere bunurile comunității și să explice guvernului – de care erau atât de apropiați — că continuarea activității instituțiilor evreiești capătă o importanță primordială.

Guvernul acesta putea face tot ce vroia, era evident: el putea să ne exproprieze cu forța; nu eram în măsură să ne opunem la aceasta. Dar nu aveam dreptul moral

să-i oferim pur și simplu ceea ce era al nostru. Cum, să ne abandonăm copiii?, am adăugat eu, ridicând vocea. Dacă școlile noastre devin proprietate de stat, cum le vom da o educație evreiască? Și ce vor deveni micii orfani încredințați O.S.E. sau instituțiilor de binefacere? Cum să le păstrăm identitatea iudaică plasându-i în școli publice unde se predă ura contra evreilor? Și de ce sute de elevi ai colegiului agricol de la Colentina să fie lipsiți de o educație sănătoasă, pregătitoare pentru viața de pionierat în Eretz Israel? În sfârșit, am spus delegației Comitetului că chiar sub regimul nazist ne-am păstrat școlile proprii. Atunci când Brăileanu, ministrul educației, m-a convocat pentru a-mi spune că elevii, studenții și profesorii evrei vor fi excluși din instituțiile publice și i-am spus: „Ce vom face cu ei?, mi-a răspuns limpede: „Faceți ce vreți!", noi am făcut chiar așa: am organizat propriile noastre școli. Dar acum, după „eliberare", ni se retrage dreptul de a educa copiii noștri în instituțiile noastre... Această comparație între cele două regimuri a suscitat o reacție violentă din partea lui Lieblich și a anturajului său – la care, e drept, mă cam așteptam. Mi-au reproșat că aparțin trecutului. Unei generații reacționare, naționaliste și sioniste, care nu știe să aprecieze valoarea „timpurilor noi", a timpurilor „democratice și egalitare"... Am înțeles atunci că vroia să lichideze nu doar autonomia comunităților evreiești, ci însăși esența existenței noastre. Acționând împotriva celor mai elementare interese ale evreilor din România, Lieblich și ai săi căutau să le ia și sufletul, ca să spunem lucrurilor pe nume.

Și, în mijlocul acestor zile atât de dificile, atât de angoasante, iată un eveniment care ne-a tulburat pe toți. La 29 noiembrie 1947, s-a votat la O.N.U. „împărțirea" Palestinei într-un Stat evreiesc independent și un Stat arab palestinian. Restaurarea suveranității evreiești în Eretz Israel nu mai era un vis, ci devenea o realitate. În dimineața zilei de 30 noiembrie, era o zi de duminică, șiruri de bărbați și femei veniți din toate cartierele Bucureștiului s-au îndreptat spontan spre Templul Coral. Simțeau nevoia irepresibilă de a-și exterioriza bucuria. Mă aflam deja la sinagogă și, văzând lumea îmbulzindu-se și invadând curtea, am dat dispoziții să se deschidă larg porțile. Oamenii se îmbrățișau, plângeau, emoționați la culme. Am hotărât să celebrez o slujbă solemnă, o manifestare a recunoștinței față de Dumnezeu, care ne-a făcut „să ieșim din moarte" pentru a ne conduce către o viață nouă, care ne îngăduia să vedem începutul realizării unui vis nutrit de atâtea generații înaintea noastră. Nu puteam să nu mă gândesc la frații și surorile noastre care muriseră *al Kidduș Hașem*, „pentru sanctificarea numelui lui Dumnezeu", cu speranța că cel puțin urmașii lor vor avea fericirea de a vedea Eretz Israel redobândind suveranitatea evreiască...

În sfârșit, cerberul C.D.E., Bercu Feldman, s-a apropiat de mine. Fusese avertizat că o mulțime imensă s-a adunat la Templul Coral. M-a interpelat brusc: „Vă dați seama ce ați făcut? Ați prezidat această ceremonie fără autorizație! Cum e posibil?". I-am răspuns: „Nu vedeți că această mulțime a venit ea singură, fără să fie chemată? Ea manifestă un ideal evreiesc sincer,

ea e pătrunsă de un sentiment evreiesc autentic, ea a venit aici să-și exprime emoția"...

Mă pregăteam să mă întorc acasă, când Bercu Feldman mi-a făcut semn să merg cu automobilul său. Pe drum, mi-a reproșat cu tărie de a fi dat „opium" asistenței. Aș fi comis o foarte mare greșeală, mârâia el, și încă nu sesizez cu ce urmări, dar să nu-mi fac iluzii, asta o să mă coste scump. Cu alte cuvinte, îmi riscam capul.

A doua zi, ginerele lui Sărățeanu, Popper, s-a prezentat la mine. Și el mi-a vorbit de „opium dat poporului". La reflecțiile sale, în același timp stupide și arogante, i-am răspuns direct: „Dar, domnule Popper, chiar Uniunea Sovietică a votat pentru edificarea Statului evreiesc! De ce un comunist ca dumneavoastră să fie mai antisionist decât Uniunea Sovietică?". La care el mi-a replicat: „Votul sovietic este o problemă de politică externă. În ce ne privește, noi, evreii români, trăim în această țară și aici rămânem. Noi trebuie să-i dăm dovezi de atașament, să avem politica noastră și să nu ne preocupăm de aceea a altora...". Acestă era deci punctul de vedere al unui membru al Yevsecției la 30 noiembrie 1947...

16

CONFERINȚA DE LA SEELISBERG ȘI ALTE ÎNTÂLNIRI

Înainte de a relua cronologia evenimentelor din toamnă și până la începutul iernii anului 1947, care se vor încheia cu expulzarea mea din România, doresc să mă refer la Conferința de la Seelisberg, unde am fost invitat în luna august. Nimeni nu poate tăgădui că în centrul antisemitismului dezlănțuit în Europa creștină s-a aflat ura întreținută de mai multe secole de Biserică față de iudaism și de evrei. Pentru a găsi un remediu la această incitare la mânie contra „poporului damnat", acuzat de „deicid", s-a reunit în Elveția, la Seelisberg, „Conferința internațională a creștinilor și evreilor pentru combaterea antisemitismului". Aceasta era organizată de importante personalități creștine din Europa și Statele Unite, ca și de eminenți reprezentanți ai marilor organizații evreiești. Coordonator era Pierre Visseur, din Geneva, secretarul Consiliului internațional al creștinilor și evreilor. Urmau să se discute aspecte economice, politice și rasiale ale antisemitismului creștin, concentrându-se mai ales asupra teribilelor sale consecințe. Mi s-a cerut să prezint la sesiunea plenară un raport intitulat „Considerații asupra învățământului religios creștin". Imediat după mine a vorbit celebrul istoric Jules Isaac, despre

„Antisemitismul creștin și modurile de remediere a acestuia". El, care trăise aproape întreaga sa viață ca evreu asimilat, și-a pierdut în cursul persecuțiilor naziste mai mulți membri ai familiei sale. Cu inima îndurerată, el s-a reapropiat de iudaism și și-a consacrat ultimii ani ai vieții sale studierii antisemitismului creștin, pe care l-a numit cu o formulă devenită celebră: „învățământul urii".

Printre participanții evrei se numărau Selig Brodetzki, un intim al lui Weizmann la conducerea Organizației sioniste mondiale și Neville Laski, ginerele marelui erudit Moses Gaster, rabin originar din România. Ei îi reprezentau la Seelisberg pe evreii englezi. Era, de asemenea, prezent Jacob Kaplan, care va deveni mai târziu Șef Rabin al Franței. Printre creștini figurau pastorul William Simpson, un protestant englez și abatele Journet, un catolic elvețian, care a citit mesajul prietenului său Jacques Maritain, marele filosof francez, pe atunci ambasadorul țării sale la Vatican.

În ce privește adoptarea rezoluțiilor, teologii creștini sugerau diferite formule. Una dintre acestea, privitoare la acuzația de „deicid", susținea că nu *toți* evreii sunt vinovați de a-l fi „asasinat pe Dumnezeu" și că nu doar evreii ar împărtăși vina crimei. Jules Isaac, un om foarte sincer și care dorea să ajungă la un „compromis onorabil", se arăta satisfăcut de această formulă redactată de unii teologi creștini. Dar el nu avea suficiente cunoștințe de iudaism. Când am văzut că își dă acordul, i-am făcut un semn lui Brodetzki, aflat lângă mine, ca de obicei, că vreau să ne întâlnim în grădină, cerând apoi suspendarea ședinței. I-am spus apoi lui Brodetzki că ar fi ridicol să se accepte o astfel de formulare, chiar dacă ea nu ar fi adoptată

decât de creștinii prezenți la conferință, căci aceasta ar însemna că noi recunoaștem implicit că *anumiți* evrei erau într-adevăr vinovați. Cum aceștia nu puteau fi identificați, descendenții lor – potrivit doctrinei creștine – ar rămâne și ei vinovați. Revenind în sala conferinței, am declarat ironic că, în fond, dacă am accepta textul propus, *toți* evreii ar risca să se găsească în poziția de acuzați și că mă pot socoti și eu moștenitorul unuia dintre aceia care ar fi comis deicidul. Brodetzki, evreu originar din Ucraina, posedând o cultură ebraică remarcabilă, un spirit foarte rafinat, care preda la Universitatea din Leeds, a fost și el sensibil la acest aspect al problemei și m-a susținut riguros. În sfârșit, s-a elaborat textul unei declarații comune, cunoscută apoi sub numele de „Carta de la Seelisberg" (sau cele „Zece puncte de la Seelisberg"). Pentru întâia dată, preoții și pastorii recunoșteau public antisemitismul creștin, ca și datoria de a-i pune capăt. Această Cartă a avut unele rezultate pozitive, iar Conciliul Vatican II va ține cont de aceasta în cursul dezbaterilor sale asupra problemei evreiești. Cardinalul Bea – însărcinat, în acest din urmă cadru, cu studierea problemelor referitoare la iudaism — și pastorul Marc Boegner, președintele Federației protestante din Franța, mi-au confirmat această opinie. Șef Rabinul Franței, Kaplan, a subliniat și el acest fapt, în mai multe ocazii — la Geneva, în aprilie 1980, la Conferința europeană a rabinilor, la inaugurarea catedrei care îmi poartă numele, la Universitatea Bar-Ilan[39]

[39] La ceremonia de inaugurare a acestei catedre de cercetări asupra Cabalei, au participat șefii rabini din Israel, membri ai guvernului israelian, reprezentanți ai autorităților elvețiene și ai Asociației rabinilor americani. Ei toți au fost oaspeții dlui Nessim D. Gaon, președintele Federației sefarde mondiale și ai soției sale, dna Renée Gaon.

și la Sorbona, în luna noiembrie 1980. În pofida acestor rezultate, declarația cu privire la evrei, publicată după încheierea Conciliului Vatican II, nu este satisfăcătoare, nici în fondul ei, nici ca formă a sa, căci dacă ea deplânge antisemitismul, ea nu-l condamnă, iar Biserica nu se căiește de păcatul de a fi răspândit de-a lungul secolelor ura împotriva evreilor. Nu voi spune mai mult despre Seelisberg. Doar aceasta: cu ocazia celei de-a patruzecea aniversări a conferinței, Consiliul internațional al creștinilor și evreilor a organizat, în luna iulie 1987, un colocviu internațional la Universitatea din Fribourg. Au participat personalități religioase și laice din diferite țări, între care președintele de onoare al Consiliului, lordul Coggan, fost arhiepiscop de Canterbury. Am rostit la ședința de deschidere discursul comemorativ cu tema: „Patruzeci de ani după Conferința internațională a creștinilor și evreilor de la Seelisberg: Încotro mergem?".

Am profitat de călătoria mea în Elveția din acea vară pentru a avea multe alte întâlniri de cea mai mare importanță. Moșe Șertok (care va deveni mai târziu Șaret[40]), șeful departamentului politic al Agenției evreiești pentru Palestina, se afla atunci la Geneva. Emil Sandström, președintele Comitetului special al Națiunilor Unite pentru Palestina (UNSCOP), era și el acolo. La 8 august, Șertok mi-a spus că, în calitate de Șef Rabin al României, ar trebui să mă duc neapărat să vorbesc cu Sandström despre importanța, pentru evreii din România, a edificării unui Stat evreiesc în Țara Sfântă, căci mulți dintre ei doresc să se stabilească în

[40] Moșe Șaret va fi prim ministru al Israelului din ianuarie 1954 până în noiembrie 1955. În 1948, era cel dintâi ministru de externe al tânărului stat.

Eretz Israel. O astfel de întâlnire ar fi fost cu atât mai oportună, cu cât ea ar coincide cu pregătirea raportului președintelui UNSCOP. Am spus că sunt de acord.

Emil Sandström m-a primit la 14 august, în biroul său de la Palatul Națiunilor. Am deschis discuția povestindu-i despre modul în care compatriotul său Rentersward, ambasadorul Suediei la București, m-a ajutat în timpul războiului, în cursul diferitelor mele misiuni și cât de sensibil s-a arătat întotdeauna la cererile mele în favoarea evreilor oprimați. La sfârșitul ostilităților, el mi-a predat șaptezeci de milioane de lei din partea Șef Rabinului Ehrenpreis din Stockholm, destinați acoperirii celor mai urgente nevoi ale evreilor săraci. Am remis aceste fonduri Comunității din București. I-am exprimat lui Sandström speranța că cererile mele privind o problemă vitală pentru supraviețuitorii din România vor fi primite cu o bunăvoință asemănătoare și aceasta a creat imediat o atmosferă destinsă și favorabilă discuției. M-a ascultat cu interes, punându-mi mai multe întrebări. I-am explicat că emigrarea în Țara Sfântă capătă o asemenea importanță, o asemenea urgență pentru evreii români, încât ei ar profita de orice ocazie pentru a pleca. „Astăzi, i-am spus, chiar astăzi mi s-a comunicat că opt mii dintre ei au sosit la Viena, în drum spre Eretz Israel". Am încheiat subliniind că edificarea unui Stat evreiesc era o necesitate vitală pentru supraviețuitorii Holocaustului. Sandström mi-a mulțumit și mi-a promis că va lua în considerație tot ceea ce i-am expus.

Moșe Șertok și Nahum Goldman, care își aveau birourile în același imobil de pe cheiul Wilson, cel dintâi pentru Agenția evreiască, iar cel de-al doilea

pentru Congresul Mondial Evreiesc, mă așteptau cu nerăbdare pentru a afla cum s-a desfășurat întâlnirea. Erau doi oameni uimitor de deosebiți. Moșe Șertok păstra întotdeauna o atitudine calmă și demnă. Avea un sens profund al valorilor naționale și rădăcini adânci în acest pământ pe care-l slujea cu atâta sinceritate, chiar dacă opțiunile sale politice difereau de cele ale șefului său, Ben Gurion. Nahum Goldman se arăta mai curând arogant la prima vedere, vorbea repede și nu uita niciodată ceea ce reprezintă. Spuneam despre el că este un evreu „internațional", ale cărui calități „naționale" s-au dizolvat treptat, cineva care trecea permanent dintr-o țară în alta, pentru a sluji materialicește Israelul, cauzându-i în același timp prejudicii morale și politice. Ca președinte al Organizației sioniste mondiale, el lupta pentru ca Statul evreiesc în sfârșit să existe – fără dorința de a i se integra el însuși. Om de o cultură „universalistă", om al Diasporei, el va considera mai târziu că are de apărat și de salvat pe evreii din toată lumea. Îi plăcea să călătorească și mai ales „să fie primit" cu mare pompă de notabilii neevrei din tot felul de țări. Pentru a obține acest lucru, era gata să plătească un tribut serios acelor evrei dispuși să-i faciliteze întâlniri cu dictatorii țărilor est-europene, în general inaccesibili.

M-am oprit mai întâi la Șertok, care s-a arătat foarte satisfăcut de modul în care a decurs întrevederea mea cu Sandström. Apoi m-am dus la Goldman, care m-a ascultat, având în jur pe asistenții săi. Și el a considerat că întâlnirea mea cu președintele UNSCOP a fost utilă. Amândoi au publicat a doua zi un comunicat comun, în care se spunea: „Dr. Alexandru

Șafran, Șef Rabin al României, se află în prezent în Elveția pentru Conferința internațională împotriva antisemitismului și pentru sesiunea Comitetului executiv sionist prevăzută pentru 24 august 1947, la Zürich. El a fost primit ieri la Palatul Națiunilor de către judecătorul Sandström, președintele Comisiei speciale a Națiunilor Unite pentru Palestina. În cursul acestei întâlniri, el a subliniat interesul vital al populației evreiești din România pentru o soluție favorabilă a problemei palestiniene. El a apelat la conștiința umanității ca să se facă în sfârșit dreptate poporului evreu, care a dat atâta lumii și care a avut atât de mult de suferit".

L-am revăzut pe Șertok de mai multe ori și am discutat în detaliu toate aspectele problemei emigrației evreilor români în Eretz Israel – legale și ilegale. Mi-a cerut să iau cuvântul pe această temă la sesiunea Comitetului executiv al Agenției evreiești, care s-a deschis deci la 24 august, la Zürich, ceea ce am și făcut. Am asistat, de asemenea, la o reuniune a Comitetului de acțiune al Organizației sioniste mondiale, care a avut loc a doua zi. De fiecare dată, conducătorii evrei veniți din Eretz Israel, din Statele Unite și Anglia și-au exprimat îngrijorarea serioasă cu privire la situația evreilor români. M-au invitat că particip la o altă întâlnire organizată de Agenția evreiască, la 3 septembrie, în cursul căreia ar putea să se stabilească măsuri practice privind emigrarea.

Pe data de 2, l-am văzut pe dr. Joseph Schwartz, reprezentantul Joint-ului la Paris, și am discutat cu acesta nevoile comunităților noastre. Am avut mai multe întrevederi și cu Moșe Șapira, membru al Co-

mitetului executiv al Agenției evreiești și responsabil cu toate aspectele emigrării, legale sau ilegale, din România.

La 3 septembrie, prof. Leo Baeck, sosit din Anglia, m-a invitat să discutăm semnificația religioasă a Șoahului și concluziile ce ar putea fi trase. Am abordat același subiect dureros cu Martin Buber, în drum spre Statele Unite – câțiva ani mai târziu –, care și-a petrecut Șabatul cu familia mea. Am discutat mult pe această temă și cu Abraham Heschel. Deși toți trei, Baeck, Buber și Heschel, plecau de la considerații teologice și filosofice diferite, ei păstrau aceeași tăcere în fața misterului care scapă înțelegerii și care se numește Șoah.

I-am reamintit lui Baeck faptul că în 1932, în timpul studiilor mele de la Viena, am fost invitat să asist la o conferință la Berlin, organizată de conducătorii organizațiilor evreiești din Germania sau *Reichsvertretung der deutschen Juden*, pe care o prezida el însuși. Spectrul ascensiunii lui Hitler la putere înfricoșa lumea întreagă, ca și angoasa catastrofei ce devenea iminentă – toată lumea, cu excepția membrilor Uniunii germanilor de confesiune mozaică, foarte asimilată.

Am mai avut timp să mă duc și la Montreux, unde Jakob Griffel și dna Sternbuch făceau atât de mult pentru copiii lui Agudat Israel din România. I-am văzut, de asemenea, pe conducătorii de la O.S.E., Tschlenow și Gurevici, care au sporit, ca urmare, în mod substanțial, ajutorul trimis în România. Și pe cei de la O.R.T., pe dr. Syngalowski și pe dr. Vladimir Halperin, care, după ce au ascultat situația descrisă de

mine, au modificat în consecință bugetul. Ei mi-au cerut chiar să încerc să obțin pentru dr. Syngalowski o autorizație pentru a veni la București, și Șertok de asemenea, deși știam amândoi că nu reușisem să-i aduc nici pe Ben Gurion, nici pe Șef Rabinul Herzog. Insistând pe lângă autoritățile române ca aceste vizite să aibă loc, urmăream un scop dublu: mai întâi, să îmbărbătez o populație atât de crud încercată; apoi, să fac să avanseze problema emigrației evreiești în Țara Sfântă, în cercurile guvernamentale. Îmi spuneam că personalitatea lui Moșe Șertok, atât de seducătoare, ar face din el un interlocutor de prim plan. Ben Gurion impunea și el, în același timp, ca vizionar și ca om de acțiune. Cât despre Șef Rabinul Herzog, cunoștințele sale talmudice, pe de o parte, și cele științifice, pe de altă parte, erau extrem de impresionante. Tustrei îmi păreau deosebit de apți să îndeplinească această dublă misiune.

Am făcut o scurtă escală la Basel, unde am asistat la a cincizecea aniversare a celui dintâi Congres mondial sionist și am fost ales membru al mai multor instanțe ale Organizației sioniste mondiale. Pretutindeni, primirea comunităților a fost foarte călduroasă. La Geneva, îndeosebi, am fost primit ca un oaspete privilegiat, s-au organizat recepții în cinstea mea și predicile mele au fost apreciate în așa măsură, încât mi s-a oferit postul de Șef Rabin al orașului. Dar trebuia să mă întorc în România, nu puteam să mă eschivez de la răspunderile mele, sub un regim comunist, așa cum nu o făcusem nici în timpul persecuțiilor naziste, atunci când Rabi Meir Berlin mi-a trimis documentele

necesare pentru a pleca în Palestina cu familia mea și am refuzat.

Eram pe deplin conștient de imensele dificultăți care mă așteaptă, dar trebuia să mă întorc.

La plecarea din Zürich, Moșe Șapira, conducătorul organizației Mizrahi din Eretz Israel, mi-a spus că conștiința sa și prietenia ce mi-o poartă îi impun să-mi exprime neliniștea sa. Soția mea – care mă însoțea — și eu, zicea el, ar trebui să abandonăm ideea întoarcerii. El se temea de urmările deciziei noastre.

Presimțirile sale s-au dovedit exacte. În timpul călătoriei, la miezul nopții, am ajuns în Austria, la podul care servea de hotar între zona occidentală și zona rusească. Soldați ruși au sărit în vagoane și ne-au ordonat să coborâm pentru a ne prezenta la postul de control. Aflasem deja de unii călători conduși acolo, despre care nu s-a mai auzit vorbindu-se de ei vreodată. Era după miezul nopții, cerul – întunecat. I-am rugat pe militari să le fie milă și să ne lase să ne continuăm drumul până în România. Au părut mișcați și au plecat. Dacă am fi coborât, trenul ar fi putut să plece fără noi. Cu ajutorul lui Dumnezeu, călătoria a continuat fără piedici și am ajuns acasă. Ignoram încă faptul că timpul ne va fi de-acum înainte teribil de măsurat.

17
EXPULZAREA

În luna decembrie au avut loc convorbiri între membrii Comitetului Democrat Evreiesc – Yevsecția – și mai multe personalități din guvern, între care și Gheorghiu-Dej, asupra feluritelor moduri de a fi alungat din postul meu de Șef Rabin, iar decizia finală luată a fost de a mă expulza din țară cu familia mea. La 22 decembrie, Lieblich s-a prezentat la locuința mea pentru a mă informa că trebuie să plecăm tuspatru în aceeași zi. Era în jurul orelor 11 ale dimineții, iar fiica mea, Esther, se afla încă la școală. Tonul era fără replică, totuși i-am spus: „Știți, fără îndoială, că acum aproape o sută de ani un alt rabin, Malbim, a fost alungat din București. Dacă e să credem tradiția, evreii care i-au provocat plecarea au cunoscut toți un sfârșit nenorocit. Mă rog lui Dumnezeu să vă ferească de ceea ce au pățit".

Aceeași remarcă i-o făcusem lui Ghingold, secretarul general al Centralei Evreilor, atunci când m-a forțat să-mi părăsesc locuința și a pus stăpânire pe biroul meu. Lieblich a izbucnit într-un râs, cum doar un ateu ar putea s-o facă, bătându-și joc de un evreu credincios. Dar, numai câteva clipe apoi, figura lui s-a

înăsprit din nou. Puțin timp după sosirea mea la Geneva, am aflat de arestarea sa. Aceasta m-a mâhnit, pentru că, evident, nu-i doream nici un rău.

Dar în timp ce îmi dădea ordin să iau imediat trenul pentru a trece frontiera, îmi întindea un document de semnat, potrivit căruia declaram că plec în Eretz Israel. Am înțeles că vroia în felul acesta să prevină rumoarea ce s-ar isca în sensul că n-aș fi plecat de bună voie. Câteva luni mai târziu, am primit la Geneva vizita inopinată a lui Wilhelm Fischer, care mi-a cerut ca o favoare personală să binevoiesc a recunoaște în mod oficial și în scris că am abandonat de bunăvoie postul meu de Șef Rabin, ceea ce am refuzat. Presupun că obținerea vizei sale de ieșire a fost legată de promisiunea de a mă face să semnez un astfel de document. A revenit, insistând de mai multe ori, dar nu mi-am schimbat părerea. Mă simțeam legat pentru totdeauna de comunitatea din România.

Pentru a reveni la Sandu Lieblich, am simțit în acea zi că dacă nu-i executam imediat ordinele sale, riscam să fim arestați și deportați. I-am prevenit pe membrii familiei noastre, care au venit în grabă la noi, unde, cum lesne se poate imagina, atmosfera era apăsătoare. Nimeni nu avea nici cea mai vagă idee de ceea ce ne așteaptă. Tatăl soției mele, venerabilul Iacob Reinharz, fie-i memoria binecuvântată, plângea, plângea. Aveam inima frântă. Pentru a încerca să ne îmbărbătăze, el ne spunea că speră că cel puțin ne vom salva viața.

Esther a revenit de la școală la amiază. Avi, fiul nostru, avea pe atunci abia doi ani. Nu am avut timpul să luăm nici măcar strictul necesar pentru un copil atât

de mic. A trebuit să improvizăm totul. La orele două, eram deja la gară, fără să știm ceva despre destinația noastră. Posedam încă pașaportul oficial, pe care mi l-a remis Bodnăraș însuși, sub auspiciile Președinției Consiliului de Miniștri, și care rămăsese valabil. Cum nu știam ce riscăm la trecerea frontierei, ne însoțea și Deborah Reinharz, sora soției mele. Dacă vom fi arestați sau deportați, Sarah și cu mine, copiii ar putea rămâne în grija cumnatei mele. Eram devorați de teama că vor fi expediați, Doamne ferește, într-un orfelinat de stat sau într-un alt loc necunoscut. Simțisem cu adevărat că amenințările lui Lieblich erau de luat foarte în serios. Comuniștii doreau o plecare precipitată, pentru a evita izbucnirea unor tulburări ale populației evreiești, care îmi era profund atașată. Trebuie, de asemenea, reamintit că chiar în momentul expulzării mele se hotăra, se pregătea abdicarea regelui. Aceasta va avea loc doar cu câteva zile mai târziu. Se „purifica" astfel țara de elementele etichetate drept „monarhiste" sau „reacționare". Cum se știa că Palatul mi-a arătat întotdeauna încrederea sa, nu putea fi vorba de o simplă coincidență între cele două „plecări".

Am ajuns la frontiera ungară. Atmosfera era foarte încordată. Am fost izolați timp de mai multe ore. Nu am exclus posibilitatea unui plan machiavelic al Comitetului Democrat Evreiesc, potrivit căruia ar urma să fim arestați, departe de București, sub pretextul că am încercat să plecăm ilegal în străinătate. După care ne-ar expedia nu se știe bine unde. Acest lucru nu era deloc imposibil. Membrii poliției de frontieră ne-au spus, în sfârșit, că nu știau ce să facă cu

noi – să ne lase să plecăm, să ne oblige să ne întoarcem, sau să ne dirijeze către un „loc" indicat de la București. În fine, după o îndelungată așteptare, au primit ordinul ca să ne lase să părăsim țara. Cum s-a produs acest „miracol"? Pentru a răspunde la această neliniștitoare întrebare, vreau să subliniez că, de la instaurarea regimului comunist, Emil Bodnăraș s-a comportat întotdeauna cu mine mai curând călduros. Cum am mai spus, el e acela care mi-a obținut și mi-a prelungit pașaportul. Sunt aproape sigur că, fără să se opună scoaterii mele din postul de Șef Rabin, m-a cruțat de arestare, de judecare și de deportare sau pur și simplu de dispariție. Sunt aproape sigur că, atunci când așteptam la frontieră, a dat ordin să fim lăsați să plecăm. Un asemenea ordin privind o personalitate atât de cunoscută ca Șef Rabinul nu putea veni așa de repede decât de la un om având în mâinile sale puterea supremă în tot ceea ce privește securitatea Statului. N-am exclus nici ideea că ar fi făcut-o cu acordul lui Groza – de care n-ar fi avut într-adevăr nevoie, dar poate că era în interesul său ca Groza să știe că el, Bodnăraș, mi-a salvat viața.

Comitetul Democrat Evreiesc și autoritățile comuniste m-au persecutat, m-au izgonit din postul meu și din țara mea. Conducerea lăsa să se petreacă astfel aceste lucruri, știind că eu nu voi rămâne Șef Rabin sub noul regim. Dar, dat fiind trecutul meu „istoric", de rezistent față de jugul nazist, iar în prezent față de tirania comunistă, subordonații ei se comportau așa cum o făceau, cu un amestec de istețime și bunăvoință, cruțându-ne, pe mine și familia mea, de represalii mai grave, de moarte. Da, ideea expulzării mele venea, probabil, de la Bodnăraș.

Am trecut deci frontiera pentru a ajunge la Budapesta, fără un ban, fără nimic. Coborând din tren, nici nu știam, soția mea și cu mine, unde să ne procurăm minimum necesar pentru copii și nici cum să ajungem în oraș, căci ne lipseau banii necesari pentru a lua măcar un tramvai.

Din nou s-a produs un miracol. În gară l-am întâlnit pe Isaac Feldstein, care făcuse parte din Comisia de ajutorare pentru deportații din Transnistria, pe care eu o prezidam. Soția sa lucrase cu Sarah pentru orfani. Stupefiat și tulburat de starea jalnică în care ne aflam, i-a prevenit imediat pe alți coreligionari, precum și Centrul comunitar din Budapesta. Ni s-a dat cu ce să ne hrănim copiii și să ne cumpărăm bilete pentru Praga. Odată ajunși acolo, am luat legătura cu biroul ceh al Congresului Mondial Evreiesc. Responsabilul ne-a rezervat o cameră la hotel și locuri la avionul pentru Paris. Dar era iarnă, puternice furtuni de zăpadă tulburau considerabil traficul aerian. Mai multe zboruri au fost întârziate de teama accidentelor. Or, noi doream să părăsim Praga pe cât posibil mai repede, căci, chiar dacă Cehoslovacia rămânea încă mai mult sau mai puțin liberă, nu puteam fi siguri că nu se mai știe ce alte ordine, în ce ne privește, mai puteau să vină de la București.

În ziua plecării noastre, încă ningea, și am fost preveniți la aeroport că voiajul spre Paris comporta riscuri. Nu îndrăzneam nici să ne întoarcem în oraș, așa încât, în pofida condițiilor atmosferice foarte nesigure, am hotărât să plecăm cu primul zbor.

Călătoria a fost penibilă, mai ales pentru copii, dar, slavă Domnului, am ajuns sănătoși și teferi la Paris.

Acolo ne-am dus direct la hotelul Royal-Monceau, pe care îl cunoșteam și unde eram cunoscut încă de la Conferința de pace. Soția mea a luat imediat legătura cu Moses Beckelman, care i-a urmat în funcție lui Joseph Schwartz în fruntea biroului francez al Joint-ului și i-a cerut să binevoiască a ne procura bilete de avion pentru Eretz Israel. Acesta a refuzat. A refuzat pur și simplu să ne dea banii necesari. Nu îi reproșez nimic. Subliniez doar slăbiciunea spiritului uman. Beckelman știa foarte bine că acela care îi cere această favoare fusese câteva zile mai devreme încă Șef Rabinul României și în urmă cu câteva luni unul dintre cei ce făcuseră cu atâta succes campania Joint-ului în America. „Dar marele paharnic nu-și mai amintea de Iosif, îl uitase".

Se povestește că Rabi Eliahu, Gaonul din Vilna, s-a îmbrăcat odată ca un evreu sărman și a plecat departe de orașul său. El vroia să vadă cum era tratat un evreu nenorocit, pribeag. Într-adevăr, el a cunoscut astfel toate privațiunile și umilințele imaginabile.

După refuzul lui Beckelman, ne-am gândit la Geneva, oraș unde evreii ne-au primit întotdeauna cu atâta simpatie. Providența a pregătit pentru noi un refugiu în această metropolă a păcii, care se mândrește pe bună dreptate de a fi acordat azil atâtor persoane în îndelungata și bogata sa istorie. Una din primele binecuvântări pe care le recită evreul religios dimineața este aceea pentru a lăuda pe Dumnezeu, „care reglementează pașii omului".

Am apelat la Armand Brunschvig, președintele comunității evreiești din Geneva. El mi-a răspuns imediat că e nevoie de mine acolo, că el se va ocupa de

toate, va plăti nota de la Royal-Monceau și ne va trimite bilete de tren.

Într-o dimineață rece de iarnă – era la 11 ianuarie 1948 –, Armand Brunschvig, un bărbat de o mare distincție, o personalitate afectuoasă, ne-a primit pe peronul gării geneveze din Cornavin și ne-a condus imediat la o pensiune familială din oraș. Acolo ne-a copleșit o imensă tristețe, pe soție, pe copii și pe mine. Simțeam că viața noastră de acum înainte se schimbă radical. Armand Brunschvig și soția sa, Suzanne, și-au petrecut restul zilei cu noi, înconjurându-ne cu afecțiune și încercând cu gentilețe și umor să ne risipească durerea. Dar noi știam că începem o nouă etapă a existenței noastre, departe de țara natală. Nutream totuși încă speranța de a ne întoarce într-o zi, poate, o speranță deși slabă, dar care s-a întărit puțin la aflarea veștii îndepărtării lui Lieblich de la conducerea Federației.

Totodată, realitatea era încă prezentă, brutală, nu o puteam ignora. Eram încă la Paris, la Royal-Monceau, când, în seara zilei de 30 decembrie 1947, noutatea a fost comunicată la radio: regele Mihai al României a fost forțat să abdice. Ne-am privit, soția mea și cu mine, gândindu-ne la ceea ce s-ar fi putut întâmpla dacă am mai fi fost încă la București, unde se cunoștea bine simpatia regelui și a reginei-mame față de noi. Am înțeles că expulzarea noastră constituia de fapt o verigă într-un lanț de evenimente. Și, de asemenea, de ce cu mai multe săptămâni înainte partizani credincioși ai regelui erau izgoniți, unii după alții, din posturile lor. Se pregătea astfel plecarea regelui. Când am citit în presa franceză relatarea abdicării și împre-

jurările în care aceasta s-a produs, am găsit o anumită asemănare între „motivele" care o „justificau" și acelea care justificau „demiterea" mea. Iată ce se spunea într-un articol din *France-Soir:*

> „Regele Mihai al României a abdicat. El trebuia să aleagă între onoarea sa și coroana sa, scria în urmă cu câteva săptămâni un observator politic avizat. Regele a făcut alegerea sa... Lupta dintre el și minoritatea comunistă a început duminică 12 octombrie. În aceeași zi, i s-a remis textul a două discursuri pe care ar fi trebuit să le pronunțe, unul la 14 octombrie, seara, la încheierea sesiunii extraordinare a Parlamentului, celălalt la 15 octombrie, la deschiderea sesiunii ordinare. Regele a refuzat să aprobe aceste discursuri, care anunțau, de exemplu, instaurarea unei justiții populare și unde doar Rusia era menționată ca mare putere. Totul a fost pregătit de Ana Pauker și de secretarul de Stat al Președinției Consiliului, Bodnăraș, două personalități care guvernează de fapt România. Președintele Consiliului, Groza, a încercat să negocieze cu ei în zadar. Ei s-au arătat inflexibili. Ei au spus totodată că dacă regele se conformează voinței lor, îi vor aplica lui Maniu – care urma să fie judecat – o condamnare mai puțin severă...".

Nu mult după aceea, am aflat de moartea Patriarhului Nicodim, o moarte care nu părea prea „naturală". Mi s-a povestit că înaintea expulzării mele, fiind devotat familiei regale, ar fi refuzat să participe la un

fel de Consiliu prevăzut să funcționeze după abdicare, pentru a asigura tranziția fără zguduiri de la monarhie la republică. Predecesorul său, Patriarhul Miron Cristea, fusese membrul unui consiliu de regență instituit după plecarea regelui Carol. Succesorul Patriarhului Nicodim, Justinian Marina, și-a manifestat imediat simpatia față de comuniști, iar noul regim a făcut din el un personaj de rang foarte înalt.

Imediat ce am aflat că Lieblich nu se mai numără printre conducătorii Federației, am trimis acesteia o telegramă, ca și scrisori recomandate principalelor comunități evreiești din România, pentru a preciza că vroiam să rămân în contact cu toți responsabilii noștri. Dar o mentalitate totalitară domnea pretutindeni și nu am primit nici un răspuns la mesajele mele. Recent, la Tel-Aviv, când m-am aflat pentru comemorarea morții fratelui meu, Rabinul Menachem Șafran, fost rabin la Ploiești, cineva mi-a spus că Rabinul Zalman din Galați ar fi citit totuși scrisoarea mea în fața comunității. Nu am avut totuși nici un ecou direct. Doar tăcere.

18

SUB CORTUL TOREI

Comunitatea evreiască din Geneva ne-a adoptat și a făcut tot ce este posibil pentru a ne ușura dificila noastră readaptare spirituală și emoțională. Până astăzi, nu am încetat să păstrez în adâncul sufletului meu un sentiment de profundă recunoștință față de toți aceia care, cunoscând starea de spirit în care mă găseam atunci, m-au înconjurat cu atâta afecțiune și mi-au îngăduit să mă consacru în totalitate idealului transmis de tatăl meu: studiului Torei. La Geneva, trăiesc în permanență „sub cortul Torei" și lumina sa strălucește ochii mei și încălzește inima mea, „ziua și noaptea". Tora e viața mea, chintesența sufletului meu, rațiunea mea de a trăi. Sunt infinit recunoscător Genevei și Elveției că mi-au permis să-mi continui cariera universitară. La Universitatea din Geneva, am transmis tezaurul cugetării evreiești la numeroși studenți și profesori veniți din lumea întreagă. Astăzi, copiii mei perpetuează această tradiție. Fiica mea, Esther, predă filosofia evreiască la Facultatea de Filosofie, iar fiul meu, Avinoam Bezalel, neurooftalmologia la Facultatea de Medicină de la aceeași universitate. Esther s-a născut la Bacău, în 1938. Încă

din copilărie, ea a manifestat un viu interes pentru marile texte evreiești. La Geneva, am învățat-o personal Biblia, Talmudul și gândirea evreiască. Era o elevă atât de avidă de învățătură, încât dacă într-o zi eram prea ocupat pentru a-i consacra obișnuita oră, ea refuza categoric să meargă la culcare până ce nu-și primea lecția respectivă. În decursul anilor, a devenit pentru mine o foarte prețioasă colaboratoare, la redactarea textelor mele științifice. Doctor al Universității din Geneva, ea este autoarea unei cărți importante, foarte apreciată în cercurile filosofice, privitoare la Philon din Alexandria, publicată la Paris, în 1970. În anul 1987, i-a apărut o culegere de texte asupra gândirii evreiești, pe care a intitulat-o *Le Buisson et la Voix*[41]. Esther s-a căsătorit cu Joseph Starobinski, judecător la Curtea de Justiție a Genevei. El este fiul lui Aaron Starobinski, medic născut în Polonia și de înaltă competență în literatura și filosofia evreiască. Esther și Joseph au doi fii: Gabriel, care și-a făcut studiile la Universitatea din Bar-Ilan și s-a stabilit în Israel, unde s-a căsătorit, și David, care tocmai termină studiile secundare la ieșiva Etz Haim, aproape de Paris, și își începe studiile universitare politehnice.

Fiul meu, Avinoam Bezalel, s-a născut la București, în anul 1945. El poartă numele tatălui meu și are multe din calitățile sale. În ziua sa de naștere, care a coincis exact cu Iom Kipur, când am ajuns la Templul Coral, un mesager mă aștepta cu vestea cea bună. Tradiția cere ca Șef Rabinul să fie acela care deschide

[41] „Tufișul și Vocea" (n. tr.).

primul Arca sfântă în ziua de Kipur. Și, în timp ce apăreau înaintea mea sulurile Torei, *hazzan*-ul[42] intona textul liturgic care se încheie cu rugăciunea: „Te rog, o, Dumnezeul meu, dă mila Ta fiului pe care tu mi l-ai dat...". În fiecare an, de Kipur, când citesc acest verset, îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru darul inestimabil pe care ni l-a făcut, soției mele și mie, în persoana fiului nostru. Și pe el l-am învățat personal Biblia, Talmudul și cugetarea evreiască. Și își va manifesta foarte de timpuriu atașamentul față de Maimonide, care a fost în același timp rabin și medic, influențându-l cu siguranță în alegerea studiilor sale. El a hotărât, într-adevăr, să devină medic pentru a putea să-i aline și să-i ajute pe cei în suferință. Era încă student când a primit un premiu, la Universitatea din Geneva, pentru un memoriu pe tema „Medicină și iudaism", care a fost publicat mai târziu sub forma unei cărți la Tel-Aviv, în ebraică și în engleză, foarte bine primită în Israel, în Europa și în America. În prezent, Avinoam Bezalel predă neurooftalmologia la Universitatea din Geneva și este recunoscut ca unul dintre cei mai buni specialiști europeni în acest domeniu. Autor al unui mare număr de publicații, el este invitat adesea să conferențieze la universități din Europa, din Statele Unite și din America de Sud. S-a căsătorit cu Edith Abensur, care e medic și descendentă a unei foarte vechi familii sefarde, ale cărei origini datează dinaintea inchiziției din Spania.

La sosirea noastră în Elveția, i-am cerut lui Armand Brunschvig să nu anunțe oficial instalarea mea

[42] Hazzan = cantor (n. tr.).

în postul de Șef Rabin al Genevei. Mă simțeam încă prea atașat României pentru aceasta. Se scursese prea puțin timp de la plecarea mea. Moses Rosen începuse deja să se comporte ca Șef Rabin *de facto*. Tocmai la timp, pentru ca la întrunirea Congresului Mondial Evreiesc, de la Montreux, din iunie 1948, să vină însoțit de secretarul general al Comitetului Democrat Evreiesc, Bercu Feldman, de Leibovici Șerban, secretar general al Federației de Comunități și de Bacalu, colaboratorul său. Am asistat la ședința de deschidere, împreună cu Filderman, care reușise să fugă din România și în cinstea căruia în timpul vizitei sale la Geneva dădusem o recepție. Așezați într-un colț din marea sală a conferinței, ignorați de toți, am avut tot răgazul să vedem cum Nahum Goldman primea delegația română cu mari demonstrații de prietenie, inaugurând astfel public politica sa de deschidere către Uniunea Sovietică și sateliții ei. Spera în reciprocitate, ca să fie adică invitat apoi de toate notabilitățile țărilor comuniste. De observat totuși că nu era de față nici un reprezentant al U.R.S.S.

Urmărind scena, Filderman mi-a spus cu amărăciune: „Vedeți, deci, domnule Șef Rabin, cine este obiectul atenției dr.-ului Goldman! Atât Moses Rosen, cât și Bercu Feldman, în vreme ce dumneavoastră și cu mine suntem ignorați!". I-am răspuns că acest lucru nu face altceva decât să reflecte ceea ce s-a convenit a se numi „oportunismul politic" și „interesele politice superioare". Acei organizatori care nu ne mai vedeau, în acea zi, erau aceiași care insistaseră atât, printr-o mulțime de scrisori, telegrame și telefoane, ca să onorez cu prezența mea ceremoniile de la

Paris, la a zecea aniversare a Congresului Mondial Evreiesc și ca să iau cuvântul. Și se arătaseră atât de fericiți că am acceptat... Dar, firește, totul se schimbă în funcție de împrejurări... Și astăzi pot să spun că, după câțiva ani, Nahum Goldman nu ezita să califice prezența mea la o manifestare sau alta, organizată la Geneva, ca o „onoare excepțională". Și lăuda superlativ cărțile mele...

Pentru a reveni la acea zi din iunie 1948, Filderman și cu mine eram foarte triști. Armand Brunschvig a observat aceasta. Și atunci a insistat să nu mai așteptăm încheierea reuniunii și s-a oferit să ne ducă cu mașina sa înapoi la Geneva. Pe drum, a încercat să mai atenueze indispoziția noastră, lăudând frumusețile peisajului, dar noi eram prea obsedați de gândurile noastre sumbre pentru a-l asculta. Soarta deplorabilă a fraților noștri din România ne îndurera profund. Știam deja că, la 4 iunie, prof. Popper, numit de guvern președintele comisiei interimare a Federației, publicase la București, evident sub presiunea Comitetului Democrat Evreiesc, un comunicat potrivit căruia eu nu aveam „nici un drept să vorbesc în numele evreilor din România" și că „am plecat din țară fără autorizație", ca și cum se putea părăsi un Stat comunist totalitar fără autorizație! Se mai preciza că la 16 iunie urma să se țină o adunare, în cadrul căreia va fi ales Șef Rabinul Republicii Populare Române. Acest sinistru simulacru a avut loc sub autoritatea Comitetului Democrat Evreiesc și a poliției politice. Firește, a fost ales Moses Rosen, și la 20 iunie a luat în primire postul. La 23 iunie, îi scriam prof. Popper:

„Domnule Președinte,

Am luat cunoștință din ziarele din țară de conținutul comunicatului Federației cu privire la rezoluția Comisiei interimare a Federației Uniunilor de Comunități Evreiești și a Uniunii Comunităților Evreiești de rit occidental din ziua de 4 iunie 1948. Deplâng profund actul de sacrilegiu pe care l-ați prezidat. Atunci când ați luat măsurile înscrise în sus-menționatele rezoluțiuni, nu v-ați dat seama de gravitatea lor din punct de vedere moral și religios, de netemeinicia lor din punct de vedere legal. Ați luat sus-menționatele deciziuni împotriva aceluia căruia – cu ajutorul lui Dumnezeu – îi datorați poate însăși viața voastră. Nu vi s-au cutremurat sufletele? După ce am fost împiedicat de către dl dr. S. Lieblich, fostul Președinte al Federației, să plec într-o vizită oficială de trei săptămâni, la o dată determinată, în Țara Sfântă; după ce am fost supus, de către d-sa și colegii d-sale, la presiuni morale de o cruzime uluitoare, alternând între amenințări și promisiuni, nerespectând demnitatea locului meu, sfințenia misiunii mele, puritatea sentimentelor mele evreiești, dreptul meu de a rosti curat cuvântul Torei și credința mea fierbinte în Patria Torei, Eretz Israel, și de a considera la justa lor valoare instituțiunile populațiunii evreiești – și sfârșind prin a mă constrânge, în condițiuni excepționale, să părăsesc locul meu — după toate acestea, dvs., Domnule Președinte, și colegii dv. nu numai că nu mi-ați răs-

puns la corespondența mea adresată Federației, prin care căutam să obțin de la dvs., noul Președinte și Consiliul dv., repararea actului predecesorului dv., ci ați cutezat încă să luați deciziunile din 4 iunie a.c.

Oropsirea mea de către dv. o socotesc ca un sacrificiu ce-l aduc în slujba obștii. Ofensele dv. mă ridică, așa cum au ridicat altădată pe Malbim[43] și Gaster[44]. Dumnezeu și oamenii vă vor judeca! El să vă milostivească! Simțul meu de datorie mi-a fost totdeauna mai scump decât viața. În vremuri de urgie, când moartea pândea fiecare pas al meu, făcut pentru salvarea și ajutorarea coreligionarilor mei, am stat dârz la locul meu, deși puteam, cu certificatele și vizele avute la dispoziție, să pun la adăpost viața familiei mele și a mea. De ce aș fi plecat acum de la locul meu? După război, simțul de onoare mi-a fost mai scump decât viața. Ați cutezat să mă izgoniți. Dar în suferința mea, în exilul în care m-ați alungat, mă mângâie conștiința că, în vremuri de urgie, am ajutat cu sprijinul lui Dumnezeu și al învățăturii Sale Morale, la salvarea vieții obștii evreiești, iar în epoca următoare m-am străduit să salvez, cu

[43] Meir Leibuș Malbim (1809-1879), celebru comentator al Bibliei. Șef Rabin la București (1858–1864). Alungat de evreii „reformiști", care, considerându-l prea conservator, au cerut guvernului să-l expulzeze. Pretextul era susținut prin calificativele: „retrograd" și „opus progresului" (n. t.).

[44] Moses Gaster (1856–1939), rabin și savant de reputație europeană. Membru al Academiei Române. Expulzat în 1885 de un guvern antisemit, fiind de fapt victima unor intrigi puse la cale de unii lingviști invidioși (n. t.).

sprijinul lui Dumnezeu și al învățăturii Sale Morale, onoarea obștii evreiești. M-ați alungat din locul meu sfințit de suferință, din mijlocul obștii cu a cărei ființă s-a împletit ființa mea, dar stindardul ei nu l-am îngenunchiat în fața oamenilor și îl țin curat, nepătat.

Inima-mi sângerează că sunt acum departe de obștea mea. Dumnezeu s-o binecuvânteze.

Șef Rabin dr. Al. Șafran"

Am trimis câte o copie a acestei scrisori tuturor marilor comunități din România. Președintele comisiei interimare nu mi-a răspuns, dar am primit un aviz de confirmare de primire din partea prof. Salvator Lax, secretarul comunității din Cluj, și asta a fost tot.

Astăzi, când mă gândesc la toate suferințele fizice, la toate umilințele morale care mi-au fost aplicate înainte de a fi izgonit pentru totdeauna din acest post de Șef Rabin, cu care m-am identificat total în orele cele mai dure din întreaga istorie a evreilor din România, îmi spun că pașii mei au fost întotdeauna călăuziți de conceptul fundamental al lui Ahavat Israel, dragostea pentru evrei. Și așa cum ne-a învățat Baal ha-Tanya, încerc să descopăr „scânteia divină" ascunsă în profunzimile fiecărui suflet evreiesc.

Dacă în aceste pagini am dezvăluit o parte din răul care mi s-a făcut — doar o parte —, aceasta o fac deoarece vreau să învăț generațiile viitoare că este esențial pentru om, pentru evreul cu „teama de Dumnezeu", să nu caute să obțină avantaje din nenorocirile celor din jur și să nu lezeze niciodată pe altul. Îl rog pe Dumnezeu să dea pacea sufletească tuturor acelora pe

care i-am numit, în același timp cu bunăstarea fizică și materială. O doresc din toată inima.

La sfârșitul vieții sale, bogată în experiențe, regele Solomon a încheiat Ecleziastul cu aceste cuvinte: „Încheierea a tot ce s-a auzit: Teme-te de Dumnezeu și păzește poruncile Lui. Aceasta este toată datoria omului". Subscriu cu umilință la fiecare din aceste cuvinte înțelepte.

*

În această carte n-am relatat decât o parte din evenimentele teribile trăite în cursul ultimului război și imediat după, de către evreii din România. Dacă aș fi povestit tot ce am îndurat în timpul acelor ani înspăimântători, frământările, luptele dramatice, încercările atât de dificile prin care am trecut, n-aș fi avut, cum spun înțelepții noștri, destulă hârtie pentru a le scrie. N-aș putea pomeni aici toate deciziile noastre atât de grave pe care colegii mei și cu mine trebuia să le luăm, nici toate minunile care s-au produs. Îmi amintesc de nenumăratele nopți albe când rămâneam la biroul meu până în zori, căutând cu neliniște mijloacele pentru a face față evenimentelor, în timp ce soția îmi aducea cafea, ceașcă după ceașcă, ca să rămân treaz... În tot timpul acelei lupte halucinante împotriva unui adversar mult mai puternic decât noi, curajul nostru era susținut de faptul că, știind că destinul e pecetluit, nu uitam totuși că pentru Dumnezeul nostru nimic nu e imposibil și că ajutorul Său ar putea oricând dintr-odată să ne salveze. Iar în situații disperate, ceea ce în filosofie se numește „situație

limită", noi nu interveneam decât cu un scrupulos amestec de reflecție și improvizație, uneori în disprețul aparent al oricărei judecăți raționale sau al elementarului bun simț. Căci noi nu mai aveam nimic de pierdut, fiindcă dintr-un punct de vedere „rațional" sau „realist" noi eram pierduți. În asemenea cazuri îți poți permite să încerci orice, chiar dacă în vremuri normale ar părea anormal.

În același timp, populația evreiască epuizată, persecutată, sărăcită, sfâșiată, ignorând permanent ce-i va aduce ziua de mâine, nu înceta să-și manifeste marea sa vitalitate religioasă, surprinzătoarea ei creativitate. Se înghesuiau mulțimi în sinagogi să asiste la conferințe, cursuri, se crea o vastă rețea de școli pentru evreii din primul și al doilea ciclu. Spiritul lui Israel, spiritul Torei nu ceda, nu putea fi înfrânt, nici măcar atunci când sufletul era rănit și trupul călcat în picioare. Și evreii din România ieșeau din teroarea nazistă ca „un tăciune smuls flăcărilor", arși, mutilați, dar îndreptându-se către un nou scop. După ce au trebuit să înfrunte încă sechestrarea de către comunism a țării, ei au ajuns în mare număr pe pământul lui Israel. Ei ocupă astfel un loc aparte în istoria Șoah-ului din Europa. Săvârșind în număr remarcabil Aliaua lor, ei au putut contribui semnificativ la renașterea națiunii evreiești. Sunt, într-adevăr, acolo peste patru sute de mii și se numără în prezent printre elementele cele mai active, cele mai creatoare din Eretz Israel.

Destinul meu personal a fost să aduc din Geneva mărturia credinței mele copiilor Sionului care apără și construiesc Israelul și fraților și surorilor noastre care suferă în diverse țări unde sunt reținuți ca „prizonieri

ai Sionului". În calitatea mea de conducător spiritual al comunității geneveze și aparținând corpului didactic al universității, am putut exploata toate resursele acestei capitale mondiale a păcii, pentru a sluji cauza evreilor și pur și simplu cea a oamenilor. Cele mai mari organisme internaționale își au sediul la Geneva și aici se întâlnesc cele mai influente personalități ale lumii. Șefii Rabini din Israel, conducătorii Statului, ca și liderii marilor organizații evreiești mi-au cerut adesea să intervin pentru Israel sau în interesul evreilor din lumea întreagă. Am întreprins misiuni de cea mai mare importanță pe lângă Comisia drepturilor omului a Națiunilor Unite, Comitetul Internațional al Crucii Roșii, Consiliul ecumenic al Bisericilor și pe lângă mulți conducători politici. Bineînțeles, de la sosirea mea în Elveția, una din primele mele dorințe a fost să mă duc în sfârșit în Eretz Israel, ceea ce nu izbutisem până atunci. Un evreu generos, care a fost cândva în România, Albert Benbessat, mi-a oferit biletul. Abia ajuns la Tel-Aviv, l-am întâlnit pe Ben Gurion, care mi-a pus numeroase întrebări asupra adevăratei situații din acel moment a evreilor din România. L-am revăzut cu emoție și pe Moșe Șapira, care mi-a amintit în ce măsură mă pusese în gardă împotriva întoarcerii la București, în luna septembrie 1947. Am comunicat amândurora lista conducătorilor comunitari care ar trebui ajutați să iasă din țară cu prioritate.

N-am încetat de atunci să intervin, de fiecare dată când puteam s-o fac, în favoarea evreilor persecutați, mai ales a acelora din Uniunea Sovietică, din țările satelite și din țările arabe. L-am întâlnit la Geneva pe Papa Paul al VI-lea, pentru a discuta cu el aceste

probleme dureroase. În 1973, am avut satisfacția să văd rezultate pozitive, ca urmare a acțiunii mele în favoarea militarilor israelieni prizonieri în Egipt și în Siria. Am bătut la toate ușile, am intervenit la Comitetul Internațional al Crucii Roșii și la Consiliul ecumenic al Bisericilor, rugându-i pe conducătorii acestora să intervină pe lângă guvernele arabe. Situația era foarte gravă, mai ales în Siria. Zi și noapte am insistat, am rugat, am revenit de mai multe ori pentru a obține cel puțin o listă de nume și promisiunea că celor răniți li se vor acorda îngrijiri. Nu mi-am acordat nici o clipă de odihnă decât după ce am obținut promisiunea, apoi confirmarea întâlnirii lor personale cu unul dintre prietenii mei, membru al Consiliului ecumenic al Bisericilor.

La 6 decembrie 1973, dimineața, Șef Rabinul Israelului, Șlomo Goren, mi-a telefonat pentru a-mi mulțumi în numele guvernului. Dar nu m-am mulțumit cu aceasta. În apropierea Pesahului, am angajat convorbiri pentru ca autoritățile siriene să aprobe ca prizonierii să-și poată organiza un seder și să primească mațot și vin, care le-au fost expediate de la Geneva. Președintele Comitetului Internațional al Crucii Roșii, prof. Eric Martin, care mi-a devenit prieten, s-a făcut luntre-punte și a trimis chiar un emisar special la Damasc, pentru a superviza întreaga operațiune, care a putut efectiv să aibă loc. Și aș putea să citez multe alte exemple...

*

Mi s-a cerut adesea, în decursul anilor, să aștern în scris istoria evenimentelor în care am fost amestecat,

să vorbesc despre sentimentele și emoțiile pe care le-am încercat. Dacă nu am făcut-o până acum, aceasta se datorează faptului că am fost complet absorbit de lucrările mele științifice. Dar acum a sosit timpul. Într-adevăr, sunt ultimul supraviețuitor dintre conducătorii comunității evreilor din România care, în timpul teribilei perioade a persecuțiilor, au acționat, susținuți doar de credința în Dumnezeul lui Israel și de credința în eternitatea lui Israel. Wilhelm Filderman, A. L. Zissu și Mișu Benvenisti au murit. De-a lungul acelor ani atât de tumultuoși, am păstrat împreună credința neclintită în acele timpuri mesianice vestite de profeții noștri — vremuri când popoarele și națiunile care au disprețuit preceptele Dumnezeului lui Israel, Dumnezeul întregii omeniri, care au făcut să sufere poporul lui Israel și au invadat țara sa, se vor căi și își vor recunoaște datoria lor și greșeala lor. Când aceste timpuri vor veni, cum spunea profetul Isaia, „Nu se va mai face nici un rău și nici un prăpăd pe muntele meu cel sfânt, căci tot pământul va fi plin de cunoașterea lui Dumnezeu, precum marea este umplută de ape. Se va întâmpla în acea zi că rădăcina lui Yesei se va ridica precum un steag al popoarelor, neamurile o vor căuta și sălașul ei va fi plin de slavă. Se va întâmpla în acea zi că Domnul va ridica a doua oară mâna sa pentru a răscumpăra rămășițele poporului său... El va ridica un steag pentru neamuri și va aduna pe exilații lui Israel și pe cei împrăștiați ai lui Iuda din cele patru colțuri ale pământului...".

Bibliografie sumară

Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre mondiale, Libreria Editrice Vaticana, 1975, vol. 9, p. 27, 29, 60, 128, 163, 330-331; 1980, vol. 10, p. 42, 45, 86, 179, 291, 347, 365, 428-429, 514.

ANCEL, Jean, *Romanian Jewry*, 23.8.1944-30.12.1947. Teză, Jerusalem, 1979.

— ed., *Pinkas Hakehilot, Romania*, vol. II, Yad Vashem, Jerusalem, 1980.

— ed., „Plans for Deportation of the Romanian Jews and Their Discontinuation in Light of Documentary Evidence (July-October 1942)", în *Yad Vashem Studies*, vol. XVI, Jerusalem, 1984.

— *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust* (12 vol.), The Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1984.

— *Romanian-Jewish Studies*, vol. I, no. 1, Spring 1987.

AVNI, S., ed., *Negohot Bachasheicha Perakim Betoledot Hashoah Vehagevura shel Yahadut Romania*, Tel-Aviv, 1964.

BADY, M. H., *Din trecutul judaismului Român*, Tel-Aviv, 1985.

BAUER, Yehudah, *The Holocaust – Some Historical Aspects*, 1982.

BENVENISTI, M., *Sionismul în vremea prigoanei*, București, 1944.

BICKEL, Shlomo, *Yahadut Romania*, 1978.

Bukareshter Zamelbicher, Farband fun Yidishe Shreiber un Publizisten in Rumenie, București, 1947.

BUTNARU, I.C., *Holocaustul uitat*, Tel-Aviv, 1985.
CARMILLY-WEINBERGER, Moshe, ed., *Memorial Volume for Cluj-Kolozsvar*, New York, 1970.
CARP, Matatias, *Cartea Neagră. Suferințele Evreilor din România* (1940-1944), București, 1946–1948.
CRISTIAN, I.C., *Patru ani de urgie*, București, 1945.
DEKEL, Efraim, *Seridei Cherev*, vol. I, Tel-Aviv, 1963.
DORON (SPECTOR), David, *Ghetto Kishinev, Hapogrom Hasofi*, Jerusalem, 1977.
DVORZETZKI, Meir, *Hatzlav Ha'adom Habeinleumi Veyahaso Layehudim Beartzot hakibush Hanazi*. Vezi: „Rescue Attempts During the Holocaust" și interviul dr. Dvorzetzky cu dr. Alexandru Șafran, Yad Vashem, Tel-Aviv Branch (3337/299e).
ECK, Nathan, *The Holocaust of the Jewish People in Europe*, Yad Vashem, Hakibbutz Hameuhad, 1977.
ELKINS, Michael, *Forged in Fury*, New York, 1971.
Encyclopaedia Judaica, vol. 8, p. 915; vol. 14, p. 406-408, 634-635, Jerusalem, 1971.
Encyclopaedic Dictionary, Keter, Jerusalem, 1975.
FALIK, Kehat, „Dugma Umofet Lemesirut Nefesh Vahakrava Atzmit", în *Negohot Bachasheicha*, S. Avni, ed., Tel-Aviv, 1964.
FAVEZ, J.C., *Une mission impossible, le CICR, les déportations et les camps de concentration nazis*, Lausanne, 1988.
FINKELSTEIN, Yaakov, „Zichronot Shel Holech Regel Meromania Leamerica", în *Eidot Israel* B, A, Stahl, ed., vol. II, Tel-Aviv, 1979.
FRANK, Nicolette, *La Roumanie dans l'engrenage*, Paris, Bruxelles, 1977.
GELLER, Jacob, *The Jewish Community in Old Romania Between the Two World Wars (1919-1941)*, teză, Tel-Aviv, 1980.
— *The Rise and Decline of A Community*, Tel-Aviv, 1985.
HERSTIG, David, *Die Rettung*, Stuttgart, 1967.
HAUSNER, Gideon, *Justice in Jerusalem*, New York, 1966.
— *Mishpat Yerushalayim, 1980.*
— *Mishpat Eichmann: Pesak Hadin Ugzar Hadin*, Jerusalem, 1974.

— vezi: *Mishpat Eichmann, Neumei Hatvia*, Jerusalem, 1974.
— vezi: *Mishpat Eichmann Eduyot*, vol. II, Jerusalem, 1974.
— vezi: *Léon Poliakov, Le Procès de Jérusalem*, Paris, 1963.
Jewish Resistance During the Holocaust, Yad Vashem, Jerusalem, 1970.
Judaica Lexicon, Jerusalem, 1976.
KARETKI, Aurel, COVACI, Maria, *Zile însângerate la Iași* (28-30 iunie 1941), Editura Politică, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1978.
KORN, Yitzhak, „Shelavim Bechaiei Yahadut Romania (1937–1957)", în *Al Yehudei Romania Beeretz Galutam Ubamoledet*, Tel-Aviv, 1958.
LAPIDE, P.E., *Rome et les Juifs*, Paris, 1967.
— *The Last Three Popes and the Jews*, Londra, 1967.
LAST, SIEGMUND, *Die letzten Juden*, Rothenburg an der Tauber, 1960.
LAUNAY, Jacques de, *Histoires secrètes de la Belgique*, Paris, 1975.
LAVI-LÖWENSTEIN, Theodor, „Letoledot Hatevach shel Yehudei Bessarabia Vetransnistria", în *Al Admat Bessarabia*, Kovetz A, Tel-Aviv, 1959.
LAVI Theodor, „Teudot al Maavak Yehudei Romania lemaan Zechuioteiem Biemei Milchemet Haolam Hashnia", în *Yad Vashem Studies*, vol. IV, Jerusalem, 1960.
— „The Vatican Endeavours on Behalf of Romanian Jewry During the Second World War", în *Yad Vashem Studies*, vol. V, Jerusalem, 1961.
— *Romanian Jewry in World War II. Fight for Survival*, Yad Vashem and Hitachdut Olei Romania, Jerusalem, 1965.
— vezi: *Pinkas Hakehilot, Encyclopaedia of Jewish Communities. Rumania*, vol. I (în l. ebraică), Jerusalem, 1969.
— Encyclopaedia Judaica, vol. 8, p. 915; vol. 14, p. 406-408, Jerusalem, 1971.
— „Hareka Haparadoxali shel Hatzalat Yehudei Romania Bitkufat Hashoah", în Toladot, no.2, Jerusalem, 1972.
— „The Background to the Rescue of Romanian Jewry During the Period of the Holocaust", în *Jews and Non-Jews in*

Eastern Europe (1918–1945), Bela Vago and George L. Mosse, New York, Toronto, Jerusalem, 1974.
— în *Hatefutza: Mizrach Europa*, Jacob Tzur, ed., Keter, Jerusalem, 1976.
— în *Tekufat bein Hamilchamot Veyemei Hashoa*, vezi: Eidot Israel B, Avraham Stahl, ed., Tel-Aviv, 1979.
— vezi: *Pinkas Hakehilot, Encyclopaedia of Jewish Communities, Romania*, vol. II, Jerusalem, 1980.
LEVANON, Israel, „Lekorot Hatnua Beromania", în *Gevilin*, Tel-Aviv, 1964.
— *Lechteich Acharai Bamidbar. Perakim Betoledot Hazionut Hadatit Beromania*, Haifa, 1976.
— „Lekorot Hatnua Beromania", în *Sepher Hazionut Hadatit*, Yitzchak Rafael and S. Z. Shragai, eds., vol. II, Jerusalem, 1977.
— *Matza Chein Bamidbar*, Haiva, 1982.
LEWY, Guenther, *The Holocaust. The Christian Churches*, Keter, Jerusalem, 1974.
MINEI, Nicolae, „Barbaria cu față nazistă", în *Magazin istoric*, Anul XII, nr. 7 (136), București, iulie 1978.
MIRCU, Marius, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, 1945.
Le Monde juif. La Revue du Centre de documentation juive contemporaine, 38-e année, no. 105, ianuarie-martie, Paris, 1982.
NOBÉCOURT, Jacques, *Le Vicaire et l'Histoire*, Paris, 1964.
Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe, 1933-1945, Yad Vashem, 1979.
Pinkas Hakehilot Rumania, Theodor Lavi, ed., Jerusalem, 1969; vol. II, Jean Ancel, Theodor Lavi, eds., Jerusalem, 1980.
PISTINER, Efraim, *Echo einer Generation*, Tel-Aviv, 1953.
— Zaakat Hador, Tel-Aviv, 1954.
POLIAKOV, Léon, *Le Procès de Jérusalem*, Paris, 1963.
REITLINGER, Gerald, *The Final Solution*, Londra, 1953.
Rescue Attempts During the Holocaust. Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference, Jerusalem, 1976.
ROBINSON, Jacob, *And the Crooked Shall Be Made Straight*, Jerusalem, 1966.

— *La Tragédie juive sous la Croix gammée*, Centre de documentation juive contemporaine, Paris, 1968.
SAFRAN, Alexandre, „L'oeuvre de sauvetage de la population juive accomplie pendant l'oppression nazie en Roumanie", în *Les Juifs en Europe 1939-1945*, Centre de documentation juive contemporaine, Éditions du Centre, Paris, 1949.
— Peulot Hatzala Bishnot Hashoah", în *Al Yehudei Romania Beeretz Galutam Ubamoledet*, Tel-Aviv, 1958.
— „The Rulers of Fascist Romania Whom I Had to Deal With", în *Yad Vashem Studies*, vol. VI, Jerusalem, 1967.
— „Magaim Upeiluiot lemaan Hatzalat Yehudei Romania Bishnot Hashoah", în *Matza Chein Bamidbar* de Israel Levanon, Haifa, 1982.
SAFRAN, Menachem, „Kehilat Bukarest", în *Machanayim* 120, 1959.
SCHAFFERMAN, S., *Dr. W. Filderman*, Tel-Aviv, 1986.
SHRAGA, Amiel, ed., *Al Yehudei Romania Baaretz Ubamoledet*, Tel-Aviv, 1958.
SIMION, Aurică, *Simpozion științific româno-israelian*, București, 11-13 iunie 1984, în *Anale de Istorie*, Anul XXX, 6, 1984. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R.
SNOEK, J. M., *The Grey Book*, Aassen, 1969.
— *The Holocaust. The Christian Churches*, Keter Books, Jerusalem, 1974.
STAHL, Avraham, ed., *Eidot Israel B*, vol. II, Tel-Aviv, 1979.
TENENBAUM, Joseph, *Malchut Hageza Vaharesha*, Yad Vashem, Jerusalem, 1960.
Toladot, Ktav Eit Ledivrei Yemei Hayehudim Vehayahadut Beromania, Shana Shlishit, no. 7, 5734, 1964.
TOULAT, Jean, *Juifs mes frères*, Paris, 1968.
TSUR, Jacob, ed., *Hatefutza: Mizrach Europa*, Jerusalem, 1976.
Unity in Dispersion: A History of the World Jewish Congress, New York, 1948.
The Universal Jewish Encyclopaedia, vol. 9, New York, 1943, p. 311.
VAGO, Bela, „Political and Diplomatic Activities for the Rescue of the Jews of Northern Transylvania", în *Yad Vashem Studies*, vol. VI, Jerusalem, 1966.

— George L. Mosse, ed., *Jews and non-Jews in Eastern Europe (1918–1945)*, New York, Toronto, Jerusalem, 1974.

Yad Vashem Studies on European Jewish Catastrophe and Resistance, vezi: Ancel, Jean; Lavi, Theodor; Safran, Alexandre; Tenenbaum, Joseph; Vago, Bela.

ZAIDMAN, Chaim, *Der Hoiv fun Zicuren*, Jerusalem, 1982.

DOCUMENTE

1

Programul ceremoniei la instalarea Șef Rabinului Alexandru Șafran, 3 martie 1940, la Templul Coral, București, Arhivele Yad Vashem, colecția română, 0-11/63.

Uniunea Comunităților Evreești din Vechiul Regat

COLECȚIA
OSIAS AVRAM
BUCUREȘTI

PROGRAMUL

Serviciului divin de instalare a
Șef-Rabinului Dr. ALEXANDRU ȘAFRAN
oficiat în Templul Coral
Duminică 3 Martie 1940

I

1) Boruch Abo, imn . . . . . Corul Templului Coral
2) Ma Tow, rugăciune . . . . . rostită de D-l Prim oficiant R. Ruwinsky
3) Ze Haiom, imn . . . . . Cor și Orgă
4) Prestarea jurământului Șef-Rabinului Dr. Alexandru Șafran . . . . . în asistența Domnului Ministru de Culte și a D-lui Rabin Dr. Alperin
5) Binecuvântarea sacerdotală . . . . . Rabin Dr. Alperin
6) Rugăciune pentru Tron și Țară . . . . . rostită de D-l Șef-Rabin Dr. Alex. Șafran
7) Uwnuchu Jomar, rugăciune . . . . rostită de D-l Prim-Oficiant Ruwinsky și cor și orgă
8) Binecuvântare (Mișeberach) pentru Șef-Rabin și Obște . . . . . rostită de D-l Prim-Oficiant Ruwinsky
9) Inei Ma Tow Uma Nuim, Psalm No. 133 . Cor și orgă

II

CUVÂNTĂRI

1) D-l Președinte al Comunității Evreilor din București
2) D-l Președinte al Uniunei Comunităților Evreești din vechiul regat
3) D-l Ministru al Cultelor
4) Răspunsul D-lui Șef-Rabin Dr. Alexandru Șafran

III

Imnul Regal . . . . . Corul Templului

Felicitările se primesc în sala de festivități

1941; Apelul către evrei lansat de conducerea evreimii române, cu consimțământul autorităților, chemând la respectarea ordonanțelor emise de autorități în „vremurile excepționale cu care se confrunta țara" (pentru a-i proteja de represalii), Arhivele Yad Vashem, P-6/18.

EVREI, 147

Vremurile excepționale prin cari trece Țara, impun tuturor celățenilor îndatoriri și sacrificii pe cari trebuesc îndeplinite fără șovăială.

Dacă nu ne-a fost îngăduit a face din nou dovada dragostei de Țară pe câmpul de [illegible] suntem datori cu atât mai mult a contribui pe toate căile și cu toate puterile noastre pentru ușurarea greaua sarcina Armatei și Guvernului.

Așa sună și porunca religiei noastre: Să dăm ascultare legilor și Guvernului Țării!

Deaceea, rugăm pe evreii din toată țara, de toate vârstele și din toate păturile societății, cu respecte cu stăruință ofăt obligațiunile ce decurg din legi, regulamente, ordonanțe, etc., [illegible] îndatoririle morale pe cari bunul simț și patriotismul le impun tuturor locuitorilor.

Depuneți maximum de sforțări și de energie, în cadrul activităților obișnuite.

Achitați cu regularitate și, dacă se poate anticipat, impozitele.

Contribuiți la ajutorarea familiilor celor ce luptă pentru apărarea Patriei, dând ajutor tuturor inițiativelor în acest sens.

Camuflați luminile! Mărginiți-vă la mai puțin decât strictul necesar și perdelele întunericul decât să riscați ca o rază de lumină să prolite dușmanului, să dăunează și să vă expună pe voi și poate și pe alții la pedepse.

Nu rămâneți în apartamente în timpul alarmelor, ci coborâți neapărat și cât mai repede în adăposturi.

Verificați de câteva ori în fiecare zi pivnițele, podurile și orice loc ascuns din locuința voastră pentru a vă asigura dacă dușmani ai Țării sau oameni [illegible] cu justiția nu s'au introdus în locuințele voastre sau nu au depozitat arme, etc.

Nu ascultați și nu răspândiți svonurile! Îndepărtați din jurul vostru pe cei cè nu respectă această îndatorire națională.

Nu înregistrați și nu comunicați decât informațiunile militare oficiale ale Armatei Române.

Nu discutați chestiuni politice sau militare, **nici cu cineva și cu nimeni!** [illegible] cu **NIMENI** adică nici cu familia sau prietenii [illegible].

Stați mai mult pe acasă. Circulați mai puțin [illegible] mai cât este strict necesar.

Nu acumulați și nu risipiți alimentele! Nici o firămă de pâine, nici un strop de grăsime, nici o bucată de zahăr, nimic din ce servă alimentației să nu fie irosit. Întrebuințați strictul necesar, așa încât fiecare să găsească necesarul.

Respectați Armata, scutul Țării și al nostru al tuturor, în rândurile căreia au luptat bunicii și părinții noștri, frații noștri și noi înșine.

Într'un cuvânt, *muncă pentru tot ce se poate, ajutor pentru cei în nevoie, ascultare scrise și celor nescrise, tăcere pentru tot ce vedeți și auziți, viață sobră.*

Procedând astfel, vă veți îndeplini o sfântă datorie față de Țară și față de voi înșivă.

Federația Uniunilor de Comunități Evreești din Țară

[illegible]inte, Dr. W. FILDERMAN Șef-rabin, Dr. AL. ȘAFRAN

Secretar-general, M. CARP

45

27 noiembrie 1966; Prof. S. Friedländer își exprimă speranța că publicarea memoriilor Șef Rabinului Șafran va contribui considerabil la înțelegerea „istoriei poporului evreu în vremea Holocaustului".

S. Friedländer
80, RUE DE MOILLEBEAU
1202 GENÈVE

27 XI 1966

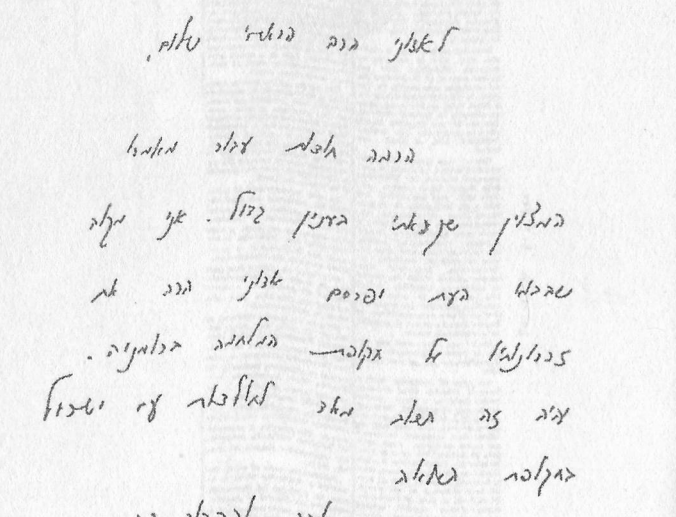

Indice de nume

A

Abensur Edith: 279
Abramovici Lică: 188-189
Adler: 196, 210
Aharonov Leah: 38
Alexandru I: 17
Alexianu, „profesor": 86
Amiel: 50
Ancel Jean: 37
Anghelescu Constantin: 162
Ana, regina: 144
Antonescu (Ion) 23, 29, 31, 57, 60, 62, 64, 71, 77, 81-82, 84-85, 94-95, 98-100, 102, 109-110, 126, 130, 141, 143, 154, 157, 161, 190, 219, 229, 244
Antonescu Maria: 81-82, 86, 125-126, 219
Antonescu Mihai: 84, 87, 98, 100, 109-110, 113-116, 126, 132, 134.
Apponyi: 221
Arad Yitzhak: 37-38
Argetoianu Constantin: 48
Arghezi Tudor: 131
Artzi Iţhak: 199
Ausch Yehiel: 203
Auschnitt Max: 214
Averescu: 118

B

Baal Şem Tov Israel: 39
Bacalu: 188, 280
Baeck Leo: 264
Bagdasar Florica: 170
Bălan, Mitropolit: 50, 98-100, 218-220
Bar Ilan: 66
Bea Cardinal: 105, 259
Beck: 187
Beckelman Moses: 272
Ben Azariah Eleazar: 55
Benbessat Albert: 287
Ben Gurion David: 153, 223, 225, 229, 265, 287
Bentwich Norman: 223
Benvenisti Mişu: 94, 96, 113, 115, 119, 163, 176, 233, 244, 246-247, 289
Ben-Zvi Yitzhak: 223-224, 229-230
Berlin Meir: 66, 138, 265

Berry Burton: 184, 242
Bevin: 225, 238
Bezalel Avinoam: 146, 232, 277-278
Blaustein Jacob: 223
Blum Léon: 226-227
Blum Robert: 226
Bodnăraș: 214, 217, 232, 242, 245, 269-270, 274
Boegner Marc: 259
Boiteanu: 191
Bossuet: 46
Both Zoia: 38
Brăileanu Traian: 61, 253
Brătianu Dinu: 70, 80, 95, 130, 147, 177
Brodetzki Selig: 258-259
Brunschvig Armand: 272-273, 280-281
Buber Martin: 264
Budișteanu Radu: 58-59, 61, 124
Burducea: 170, 209-210

C

Campus Iacob: 197
Cancicov Mircea: 59-60, 157
Carol II: 27, 57, 59, 72, 159, 275
Carp Matatias: 70
Cassin René: 225-226
Cassulo, Mgr: 80, 101-102, 104-105, 110-111, 117, 120-122, 133, 135, 155, 211-212
Celler Emanuel: 235
Chișinevschi Iosif: 173, 177
Chișinevschi Liuba: 173
Cizar, Mgr: 50, 102-104
Claudel Paul: 104
C.N.R.: 72
Codreanu Corneliu: 27, 49, 54, 57
Coggan: 260
Cohen Samuel: 202
Cohn Haim: 182
Costinescu: 69, 98, 130
Cretzianu Alexandru: 127
Cristea Miron: 275
Cuza A.C.: 26, 49, 53, 124

D

Daniel Rops: 104
David: 278
Davidovici: 172, 188
Djaen Sabettai: 197
Dobre Gheorghe: 59
Dorian Emil: 187, 243
Dragoș: 157

E

Ehrenburg Ilya: 157-158
Ehrenpreis Marcus: 106, 261
Eichmann: 102
Einstein Albert: 236
Elena, regina: 84-87, 97-98, 128, 144, 155, 242, 245, 273
Eliahu: 272
Eliezer: 138
Elisabeta a Greciei: 144, 152
Enescu George: 162
Esther: 63-65, 232, 277-278

F

Faibiș David: 123
Fein Isaac: 53-65

Feldman Bercu: 188, 241, 252, 254-255, 280
Feldstein Isaac: 271.
Feller Avraham: 138
Filderman Wilhelm: 12, 25, 38, 44, 46-48, 51-54, 57-60, 62, 67, 69, 71, 77, 80-81, 87, 92-95, 113-114, 116, 119, 141, 150, 157, 163, 166-168, 171-172, 178, 183, 185, 189-190, 192, 211, 213, 215, 221-222, 233, 241, 244-247, 249-251, 280, 289
Filderman (soție) 95
Fischer Geoffrey: 238-239
Fischer Theodor: 48
Fischer Wilhelm: 113, 168, 239, 268
Fishman: 223
Fleg Edmond: 227
Franz Iosef: 145
Frankel Eliezer: 123
Freud Sigmund: 237
Freudiger Philip: 135
Freund Sender: 202
Friedländer Saul: 36
Friedman Iaakov: 176
Friedman Leib: 138
Froimescu Fery: 96,. 163, 197

G

Gabriel: 278
Gafencu: 54
Galaction Gala: 131
Gaon Nessim D.: 259
Gaon Renée: 259
Gaster Moses: 258, 283
Gaulle, general de: 225
Georgescu Corneliu: 57-58
Georgescu Teohari: 173, 213, 215
Ghelmegeanu Mihail: 51-52, 54
Gheorghiu-Dej Gheorghe: 161-162, 178, 206, 216, 227, 267
Gherontie: 157
Ghingold Nandor: 89-92, 94, 132, 165, 267
Gigurtu: 54
Goga-Cuza: 15, 18, 26, 57
Goldenberg dr.: 152
Goldman Nahum: 223, 261-262, 280
Goodman Harry: 223
Goren Șlomo: 288
Griffel Jakob: 264
Grossman: 90
Groza Petru, 161, 192, 214, 217, 242, 270, 274
Gruber Solomon Charles: 193
Gurevici: 264
Gutman Yisrael: 38
Gutman H.: 66

H

Hager Haim: 74, 137, 196, 199
Hager Baruch: 137, 176
Hager Eliezer: 138
Halbarstam Solomon: 137
Halevi Yehuda: 23
Halevy M.A. dr.: 44, 184, 193
Halperin Vladimir: 264
Herțig Itziu: 138
Herzl: 122

Herzog Isaac: 105, 121, 223, 229, 265
Heschel Abraham: 264
Hitler: 29, 80, 119, 217, 240, 264

I

Iancu Nela: 132, 174
Iașinschi: 57-58
Ifrim Constantin: 124
Imber Herz Naftali: 202
Innitzer: 119
Ioan XXIII: 105
Ioanițiu Mircea: 130
Ionescu Tudor: 210
Iorga Nicolae: 49
Irineu: 157
Isaac Jules: 257-258
Istinyel Sefbrati: 106
Iţcar Leon: 175

J

Janner Barnet: 223
Javits Jacob: 235
Joseph: 278
Journet: 258
Justinian: 160-161, 206, 275

K

Kavtaradze: 152-154, 250
Kanner: 91
Kaplan Jacob: 227, 258
Katz: 196, 210
Killinger: 84, 102, 112
Kleinbaum Moșe: 223
Kolb: 95, 106, 186
Kubovi Arie: 36-37
Kubowitzki Leon: 223

L

Laski Neville: 258
Lax Salvator: 176, 285
Lăzăreanu Barbu: 123, 132, 195
Lecca Radu: 91-92, 111-113, 116-117, 132
Lehman Herbert: 235
Leiba Haim: 53
Leiba Michel: 137, 142
Leibovici Șerban: 188, 280
Leivandman: 111
Leon Gheorghe: 60
Levanon Israel: 111-112
Levi: 247-250
Liber Maurice: 227
Lieblich: 89, 189, 251-253, 267-268, 273, 275, 287
Lipsky Louis: 223
Littman Dora, 175
Loewenstein Theodor: 91, 175
Luca Vasile: 186, 188
Lupu Dimitrie: 95, 98
Lupu Nicolae: 80, 95

M

MacDonald Malcolm: 151
Mack John: 186
Maglione: 133, 212
Maimonide: 279
Malbim Meir Leibuș: 72, 267, 283
Maniu Iuliu: 80, 95, 98-100, 119, 128, 130, 147-148, 177, 190, 246, 248, 274
Manoilescu Mihail: 54
Maritain Jacques: 258

Markiș: 153
Martin Eric: 288
Marton, dr.: 152
Masaryk Jan: 232
Masaryk Thomas: 232
Maxy M. H. 132, 188
Mayer Daniel: 226
Meiss Leon: 227
Mengele: 199
Menuhin Yehudi: 139, 162
Mihai, rege: 48, 84, 97, 118, 128, 155, 213, 217, 242, 273-274
Michoels: 153-154
Mizrahi Leon: 62
Mocsony: 130
Monsky Henry: 235
Morgenthau Henry: 231-232, 284
Moșe: 138
Mușat: 78-79

N

Negel Dimitrie: 130
Nemoianu Petre: 59
Nicodim: 49, 55, 77, 83, 85, 99, 155, 160, 206, 217, 219, 274
Niculescu-Buzești Grigore: 210
Niemirower Iacob: 43-44, 46, 122, 195
Nistor: 47

P

Papacostea: 118
Parhon: 162, 170
Pătrășcanu Lucrețiu: 132, 146-148, 177, 210
Pauker Ana: 123, 153, 156-158, 177, 274
Paul VI: 287
Pakelis Alexander: 232
Perlzweig: 223
Petrescu Titel: 129, 147
Petrovici Ion: 131
Pfeffer: 153
Pistiner Efraim: 205
Pârvulescu: 210
Pius XII: 101
Popescu Dumitru: 124
Popper: 255, 281
Potopeanu: 59
Presente Marco: 197
Profeta Isac: 197

R

Rabinsohn Haim: 123
Rădulescu: 157, 211, 214-215
Radu Gheorghe: 70
Rădulescu-Motru: 47
Ralea Mihai: 158-160, 233-235, 238
Rath Meșulam: 74
Reinharz Deborah: 269
Reinharz Esther: 45
Reinharz Jacob: 138, 268
Rentersward M. de: 106, 261
Ribbentrop-Molotov: 30
Richter: 102
Rohrlich Bernard: 182, 192, 213, 216
Rokeach Aharon: 137
Roncalli, Mgr: 104-105, 121
Roosevelt: 212, 231

Roosevelt Eleanor: 226, 237
Rosenkrantz Dadu: 184, 247
Rosen Moses: 245, 280-281
Rotta Angelo, Mgr: 135

S

Sadoveanu Mihail: 49, 130
Sandström Emil: 260-263
Sarah: 45, 63-66, 80, 97-98, 142, 218, 232, 239, 249
Sănătescu, general: 132, 147, 176
Săvulescu Traian: 210
Sărățeanu: 172, 184, 188, 193, 255
Schnabl Berl: 176
Schneersohn: 227
Schwartz Isaïe: 227
Schwartz Joseph: 231, 263, 272
Schwefelberg: 96, 146, 163, 250
Seipel: 119
Sima Horia: 36
Simedrea T.: 50, 85-86
Simpson William: 258
Solomon: 285
Sperber: 196
Spire André: 227
Spitz: 210
Stalin: 51, 152, 240
Starobinski Aaron: 278
Starobinski Joseph: 278
Steiger: 95, 106, 186
Steinberg Arie: 38
Sternbuch: 264
Stoenescu: 70-71
Streisfeld: 184
Streitman H. S.: 91, 93
Strihan: 124, 157
Susaikov: 151-152
Suzanne: 273
Syngalowski: 264-265
Szalasi: 212

Ș

Șapira Moșe: 79-80
Șaret Moșe: 260
Șazar Zalman: 36
Șertok Moșe: 260-263
Șobruțki Samuel: 153
Șerban Raoul: 211
Șraier: 177, 214, 216
Știrbei, prinț: 127-129, 154

T

Tănăsescu: 53-54
Tătărescu Gheorghe: 227, 229
Teitelbaum Yoel: 201, 204-205
Teodorescu: 95
Thenen: 44
Titulescu Nicolae: 221
Truman: 150, 232
Tschlenow: 264
Twerski: 79-80

V

Vago Bela: 10, 37-38
Văitoianu: 99
Vasiliu Picky: 116
Vinogradov: 151-152
Visarion Puiu: 50
Vișoianu Constantin: 127, 211
Visseur Pierre: 257
Vâșinski Andrei: 152-153, 215, 217-218

Voitec Ștefan: 129, 148, 191, 210
Vulcănescu: 60

W

Weck René de: 106
Weil Julien: 227
Weinberg J.J.: 28
Weinberger: 211
Weiss: 199
Weissmann Mișu: 48
Weissman Haim: 47, 258
Willman: 90
Winkler: 98
Wise Stephen: 96, 223-224, 231, 235-236
Wurmbrandt Max: 123

Y

Yoliș: 201

Z

Zalman Șneur: 39, 275
Ze'ev Șafran Bezalel: 44, 195
Zentler Micu: 194
Zirelson: 44, 78
Zissu A.L.: 13, 72, 93, 113-115, 133, 163, 166, 168, 190, 192, 211, 213, 216, 222, 233, 246, 289
Zlotescu Constantin: 60.

Indice de locuri

A

America: 175, 232-234, 243, 272, 279 (vezi și Statele Unite)
America de Sud: 279
Anglia: 238, 264
Arad: 19-20, 196
Atlantic City: 231, 233
Auschwitz: 20, 135-136, 196, 204
Austria: 11, 15, 119, 266

B

Bacău: 28, 44-45, 60, 78, 130, 201, 207, 277
Basel: 265
Bar Ilan: 55, 66, 259
Basarabia: 11, 17-18, 20-21, 27, 29-30, 43-44, 50-51, 53, 78-79, 81, 85, 112, 118, 228
Bălți: 79
Belgia: 51
Belz: 137
Belzec: 30
Bistrița: 205
Bnei Brak: 137
Bobov: 137
Borșa: 228
Bossey: 160
Brăila: 41, 174, 206
Brașov: 72, 196
Brooklyn: 203

Bucovina: 11, 15-16, 18, 20-21, 27, 29, 43-44, 50-53, 58, 78, 81, 85, 113, 118, 228
București: 16, 24, 29, 49, 62-63, 66, 70, 73, 77, 79, 84-85, 90, 92, 97, 111, 117, 121, 124-125, 133, 135, 137-139, 141, 144, 146, 150, 152, 155, 158, 163, 169, 173, 178, 181, 184, 194, 196-198, 207, 211-212, 215, 217-218, 229-232, 236, 241, 246, 250, 254, 261, 267, 269, 271, 273, 278, 281, 287
Budapesta: 19, 22, 135, 211-212, 222, 271
Bug: 29, 121
Buhuși: 138
Bulgaria: 51

C

Canterbury: 238, 260
Cehoslovacia: 170, 232, 271
Cernăuți: 15, 65, 85-86, 201
Chicago: 236
Chișinău: 17, 78-79
Ciurchi: 124
Cluj: 19-20, 196, 199, 203, 210, 217, 219, 222, 284
Colentina: 253
Columbia: 236
Cornavin: 273
Cracovia: 145

D

Damasc: 288
Dej: 205
Dobrogea: 51
Dorohoi: 28, 81
Dunărea: 124

E

Egipt: 182, 288
Eretz Israel: 17, 35, 48, 66, 129, 134, 141, 149, 169, 175, 181, 186, 190, 202, 224, 229-231, 238-239, 251, 253-254, 260-261, 263, 272, 282, 286-287 (vezi și Israel)
Europa: 11, 26-27, 92, 118

F

Filadelfia: 236
Franța: 13, 23, 51, 221, 258
Fribourg: 106, 260

G

Galați: 63, 206, 275
Galiția: 15
Geneva: 36-37, 47, 106, 115, 131, 158, 160, 163, 216, 221, 223, 226, 240, 257, 259-260, 265, 268, 272, 277-281, 286-287
Germania: 13, 23, 29, 51, 69, 84, 112, 143, 222

H

Haifa: 111, 123
Hotin: 79

I

Iași: 28, 45, 49, 53, 65, 69, 96, 160, 178, 182, 206, 233

Ierusalim: 44, 138, 199, 230
Israel: 123, 137, 170, 182, 207, 223, 251, 262, 268, 272, 278-279, 285
Istanbul: 105, 121-122, 133
Italia: 13

J

Jilava: 66

L

Lausanne: 194
Leeds: 259
Londra: 150, 205, 225, 239
Luxemburg: 51

M

Manchester: 199
Marea Britanie: 149, 213
Moghilev-Podolski: 29
Mogoșoaia: 144, 244
Moldova: 11, 17, 29, 43-44, 52
Montreux: 264, 280
Muntenia: 11, 43, 70

N

New York: 175, 202, 232-234, 236-238
Nistru: 18, 29, 80, 122

O

Odesa: 18, 219
Olanda: 23, 51
Oradea Mare: 19-20, 44, 74, 98, 137, 196, 199, 228

P

Palestina: 105, 112, 117, 120, 129, 133-134, 138, 150, 214, 223, 230, 242, 254, 263, 266
Paris: 105, 193, 221-222, 225-228, 230-232, 246, 263, 271, 273, 278, 280
Pașcani: 44, 138
Ploiești: 275
Polonia: 24, 31, 75, 100, 103, 109-110, 135-137, 169, 224, 237, 278
Portugalia: 112
Praga: 222, 271
Princeton: 236
Prut: 18

R

Regat: 11-12, 15-16, 19-20, 30
Rhodos: 136
Roma: 55, 102, 111, 116
România Mare: 11, 21-22, 27, 43
Rusia: 151, 274

S

Sadagura: 15
Satu Mare (Szatmar): 19, 44, 196, 202-204
Seelisberg: 245, 257-560
Shannon: 232
Sibiu: 218
Sighet: 19
Sinaia: 128
Sion: 25, 35, 181-182
Siret: 44, 138
Statele Unite: 112, 137, 168, 215, 223, 231, 236, 243, 263, 279 (vezi și America)

T

Tecuci: 207
Tel-Aviv: 50, 139, 230, 275, 287
Timișoara: 19, 196
Târgu-Neamț: 44
Târgu-Ocna: 228
Transilvania: 11, 19-21, 27, 30, 37, 43-44, 51, 57, 70, 75, 78, 100, 135-136, 151, 196-198, 205, 210-211, 213-214, 217-219, 221-223
Transnistria: 30-31, 81, 93, 95-97, 100-102, 109-111, 117-118, 120-121, 133, 136, 173, 183, 238-239, 243, 271
Turda: 196, 210
Turcia: 80, 112, 155

U

Ucraina: 17, 29, 81, 105, 259
Ungaria: 13, 19-21, 23, 37, 51, 110, 136, 143, 149-151, 169-170, 211-213, 217, 221-222
Uniunea Sovietică: 16, 21, 30, 51, 69, 153, 158, 215, 217, 243, 245, 255, 280, 287

V

Varșovia: 10
Vatican: 101-104, 116, 121, 136
Vechiul Regat: 11, 20-21, 23, 43, 101, 105, 130, 131-133, 194, 206
Veneția: 105
Versailles: 11, 230
Versoix: 144
Viena: 16, 20, 119, 135, 237, 261, 264
Vijnița: 15, 44, 137-138
Vilna: 272

W

Washington: 160, 184, 234-236

Y

Yalta: 127

Z

Zürich: 223, 263, 266

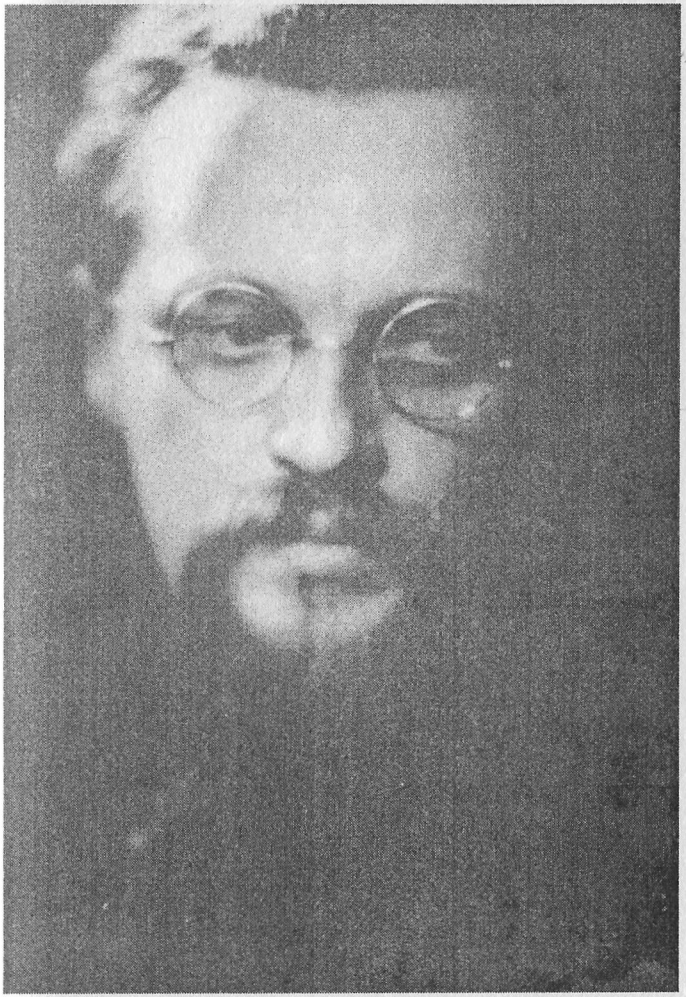

Portret oficial al Șefului Rabin Alexandru Șafran
în momentul alegerii sale, în anul 1940

Finkel Șafran, născută Reinharz,
mama lui Alexandru Șafran

Gaonul Rabi Bezalel Zev Șafran,
tatăl lui Alexandru Șafran

Jacob și Ester Reinharz, părinții Sarei Șafran

Sara Șafran

Dr. Menahem Șafran, fost Mare Rabin la Ploiești, fratele lui Alexandru Șafran, în fața mormântului tatălui lor, la Bacău

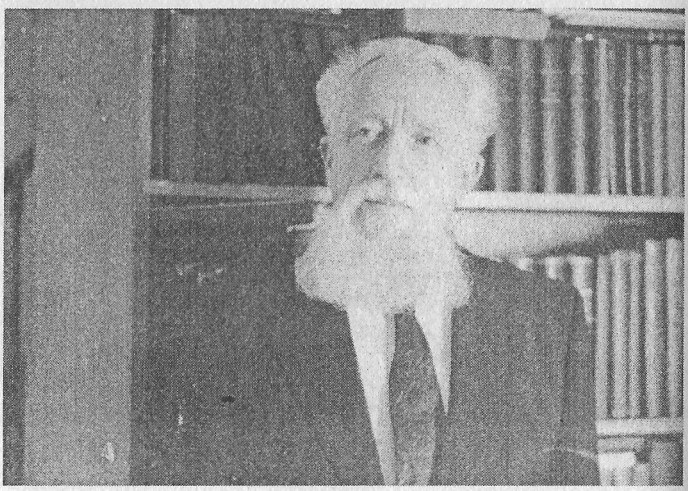

Dr. Iosif Șafran, fost Mare Rabin la Iași, profesor la Yeshiva University din New York, fratele lui Alexandru Șafran

Șef Rabin Alexandru
Șafran la București,
în anul 1944

La Sinagoga din București, în anul 1945. La dreapta, dr. Filderman

În cursul ceremoniei comemorative pentru deportați, la Satu Mare, în anul 1946

În privirea supraviețuitorilor — întreaga durere a lumii

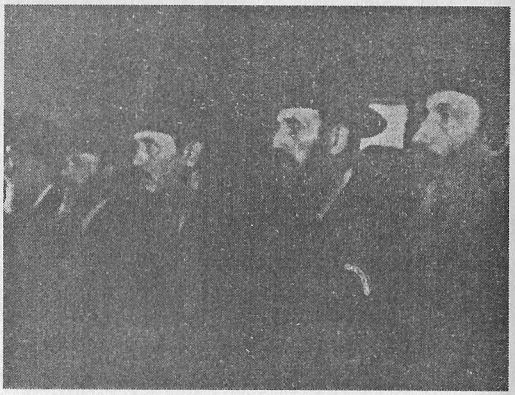

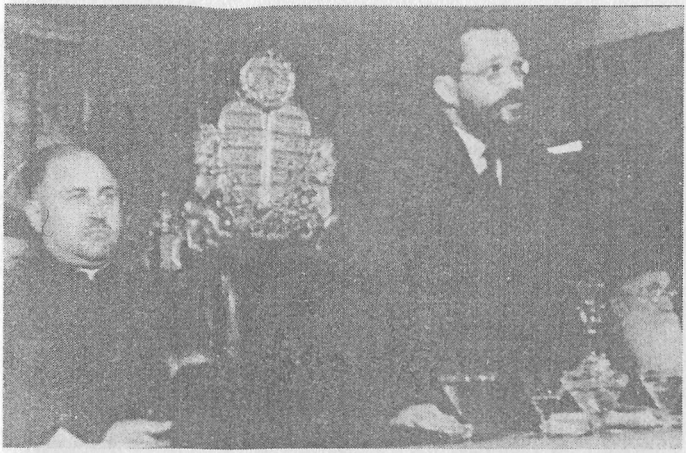

La primul Congres rabinic din România, după Holocaust (1945). La dreapta lui Alexandru Șafran, ministrul cultelor, I. Burducea

București, decembrie 1947. La o reuniune a ORT, Alexandru Șafran pronunță ceea ce va fi ultimul său discurs pe pământ românesc

Doamna Șafran și copiii săi, Ester și Avinoam Bezalel,
la puțin timp după sosirea lor la Geneva

La Conferința de la Seelisberg, în anul 1947. De la stânga la dreapta: Marele Rabin Jacob Kaplan, Șef Rabinul Șafran și profesorul Bradetzki

1953 — Paris: ceremonie la Memorialul Martirului Evreu Necunoscut

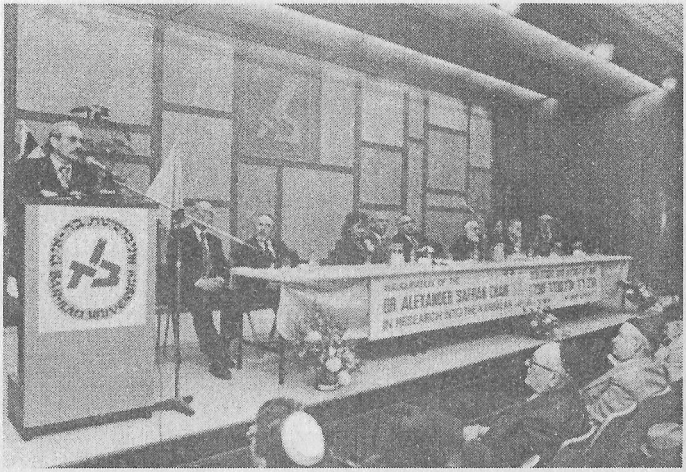

1981, la Universitatea Bar Ilan: inaugurarea catedrei de studii asupra Cabalei, care poartă numele lui Alexandru Șafran

1980, la Geneva: Marele Rabin Șlomo Goren și Marele Rabin Alexandru Șafran

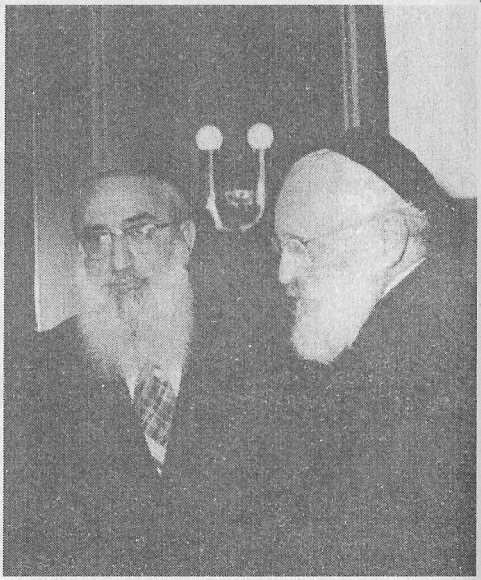

La Paris, în 1978: de la stânga la dreapta, Marele Rabin Sirat, Marele Rabin Șafran și Marele Rabin Kaplan

La Vatican, în anul 1985, cu Papa Ioan Paul II

La Golda Meir

Cu Menahem Begin. La dreapta doamna Șafran

Marele Rabin Șafran și doamna Șafran (1982)

Ester Șafran, profesor la Universitatea din Geneva, Catedra de Studii Evreiești

Dr. Avinoam Bezalel Șafran, profesor la Universitatea din Geneva, Catedra de Neurooftalmologie

Sumar

Notă asupra ediției 7
Jean Ancel — Introducere 9
Cuvânt înainte 35

1. Un tânăr Șef Rabin 43
Ultimatumul sovietic 50
2. Sub regimul fascist 57
Pogromul de la București 62
Pogromul de la Iași: „Duminica aceea“ 69
Rezistența spirituală 73
3. Steaua galbenă și deportările 77
4. Centrala Evreilor și Consiliul evreiesc clandestin. 89
5. Victoria noastră parțială 109
Cimitirele profanate 123
6. Sfârșitul războiului se apropie 127
7. „Eliberarea“ 141
8. Sub noi constelații 149
9. Îndată după război 165

10. Conflicte și rivalități 181
11. Soarta comunităților 195
Vizite la comunitățile din provincie 198
12. Românii și compatrioții lor evrei 209
13. Conferința de Pace 221
14. America, America 231
15. Întoarcerea în România 241
16. Conferința de la Seelisberg și alte întâlniri 257
17. Expulzarea 267
18. Sub cortul Torei 277

Bibliografie sumară 291
Documente 297
Indice de nume 381
Indice de locuri 387
Fotografii 391

BIBLIOTECA PUBLICĂ
„C. NEGRUZZI"
— IAȘI —

Tehnoredactare computerizată:
EDITURA UNIVERS ENCICLOPEDIC

Coli de tipar: 25,5·
Apărut: 1996

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL

EDITURA
EH
HASEFER

MEMORII

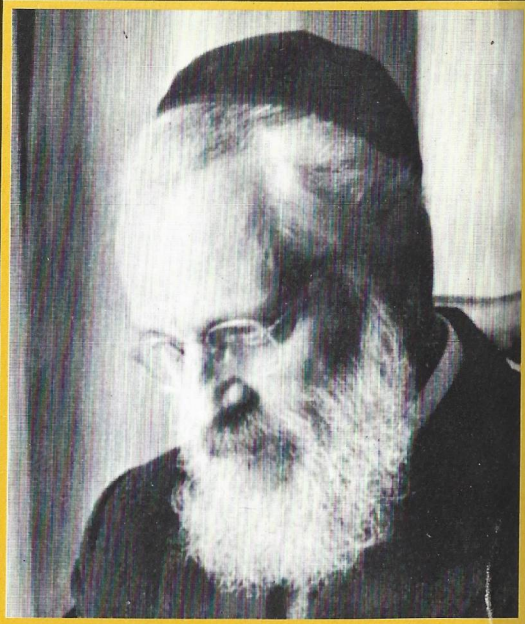

Mă rog lui Dumnezeu
ca toți cei ce vor citi relatarea
acelor timpuri dureroase
să cunoască pacea
și bunăstarea, dar să păstreze
în memorie teribilele încercări
prin care am trecut și care
au condus la salvarea noastră.

Dr. Alexandru Șafran
Șef Rabin al Genevei
Fost Șef Rabin al României

-7375-6-0

8000.